

Ш д е о

НЕПРИЈАТЕЉСКА ПРОЛЕЋНА ОФАНЗИВА

Овакав развој еитуације не само у овом делу Македоније већ и на целој њеној територији, као и у читавој Југославији забрињавао је немачку Врховну команду Југоистока.

С једне стране, била је угрожена позадина немачких снага у Грчкој, а, с друге стране, стални напади јединица НОВЈ на комуникацијску магистралу долином Вардара и Мораве реметили су снабдевање и војни транспорт јединица у Југославији и Грчкој, као и теретни транспорт рудног богатства из Македоније и Србије које су Немци обилато експлоатисали за своју ратну индустрију. Осим тога, и бугарска фашистичка влада била је све узнемиренија развојем народноослободилачког покрета у Македонији, као и порастом бугарских партизанских јединица које су заједно с јединицама НОВЈ дејствовале у граничном појасу.

Дуж ове комуникацијске магистрале саобраћај се претежно одвијао дању, нарочито на прузи Куманово — Врање — Леаковац, јер су ноћу наше јединице вршиле стална дејства на пругу и железничке транспорте.

ПЛАН ЗА ОФАНЗИВУ

Немачка и бугарска команда су 'планом офанзиве обухватиле целу Македонију, врањско и црноотравско подручје, с обзиром на то да су наше јединице на тим

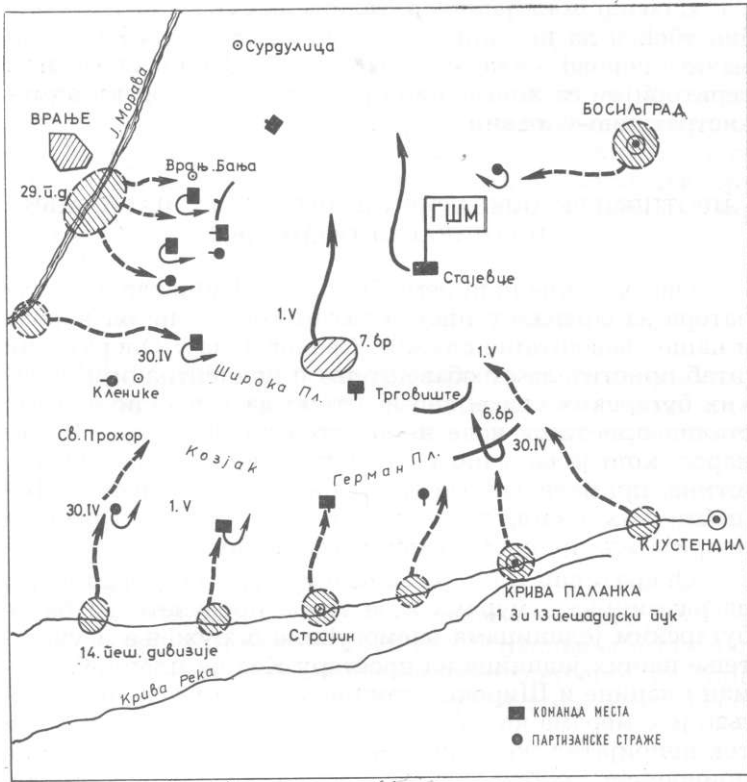
територијама за њих представљале озбиљну опасност. Циљ офанзивних дејстава у западној Македонији је био да се ослободе и одрже комуникације које из Албаније и Грчке воде ка Скопљу, а у источној Македонији комуникације долином Вардара и Мораве, као и комуникацију долином Криве реке која од Куманова преко Ђустендила води за Софију. Поред осигурања наведених комуникација, бугарски фашистички окупатор је по сваку цену хтео да овом тзв. Пролећном офанзивом поново поврати и задржи позиције на овој територији и тиме онемогући сарадњу српских, македонских и бугарских партизанских јединица, као и да уништи 3. македонеку ударну бригаду, 6. и 7. јужноморавску бригаду, Косовски одред, бугарске партизанске јединице на овом и приграничном појасу, Кумановски, Црнотравски и Врањски партизански одред, као и војно и политичко руководство које је руководило свим овим јединицама.

За дејство у западној Македонији одређени су делови немачке 297. дивизије из Албаније и балистичке формације, а за дејство у источној Македонији, на врањском и црнотравском подручју, јединице Пете бугарске фашистичке армије и поједини пукови и делови из састава других јединица: 14. пешадијску дивизију; 1. армијски пук; 3. и 13. пешадијски пук; делови 21. пешадијског пука; 1. и 2. коњички пук; 14. ловачки батаљон и разне жандармеријске и полицијске јединице ојачане артиљеријом и авијацијом за подршку у јачини око 40.000 војника.

Седиште штаба 14. пешадијске дивизије налазило се у Скопљу где су били дислоцирани 51. пешадијски пук и 14. артиљеријски пук, док је у Велесу био 56. пешадијски пук, а у Куманову 53. пешадијски пук.

У Штипу су поред штаба 17. пешадијске дивизије били дислоцирани 49. пешадијски пук и 17. артиљеријски пук, док је 48. пешадијски пук био у Струмици.

У Врању је било седиште 29. пешадијске дивизије и 52. пешадијског пука са водом борних кола „рено^а“, а 50. пешадијски пук је био у Пироту, док је 3. пешадијски пук био размештен у Владичином Хану, Сурдулици и Прибоју.

Почетна ситуација офанзиве 30. IV и 1. V 1944. год.

У другој половини априла штаб бугарске 5. армије концентрисао је ове снаге у рејонима: Врање, Бујановац, Куманово, Младо Нагоричане, Прешево, Страцин, Чифте Хан, Крива Паланка, Ђушево и Босилград. За мисао команде 5. армије била је да концентричним наступањем из ових рејона створи чврст обруч око Козјак планине, Герман планине, Широке планине, Трговишта и Стајовца и постепеним стегањем обруча уништи јединице НОВЈ у овом делу Македоније.

С обзиром на јачину ангажованих снага окупатор је био убеђен да ће уништити снаге НОВЈ и да ће на тај начин поново овладати нашом етвореном елободном територијом са које је био протеран окупаторски административно-управни апарат.³⁹

ПРОТИВМЕРЕ ОПЕРАТИВНОГ ШТАБА ЗА ПАРИРАЊЕ ПЛАНИРАНОЈ ОФАНЗИВИ

Ове опсежне припреме бугарског фашистичког окупатора за офанзиву нису остале незапажене од народа и наше обавештајне службе. Сваког дана у Оперативни штаб пристизала су обавештења о концентрацији великих бугарских снага, као и о томе да у поједина места стално пристижу нове непријатељске јединице. И сам народ, који је силазио у та меета ради набавке потрештина, приметио је ово гомилање јаким бугарским фашистичких снага, те се узнемирио, јер је осетио да непријатељ припрема велику офанзиву.

Оперативни штаб је на основу ових података почео да размишља о мерама које треба предузети да би се бугарским јединицама онемогућило окружење и уништење наших јединица на простору Козјак планине, Герман планине и Широке планине. Једном речју, размишљао је о мерама које би требало да поремете планирани ток непријатељске офанзиве и да се један део јединица привремено извуче из непријатељског обруча на тај начин што би предахитриле окупатора и прешле у напад пре непријатељског концентричног наступања ка нашој слободној територији. Намера Оперативног штаба је била да део снага упути на Осоговске планине одакле би продужиле према источној Македонији ради распламсавања оружане борбе и на том делу Македоније.

У духу ове идеје 3. македонска ударна бригада и Косовски одред добили су задатак да нападну посаду

³⁹ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 61, 84, 133; Ослободилачки рат, књ. 2, II издање, стр. 175; М. Апостолски: Пролетна офанзива 1944. г. у Македонији 1946, стр. 6—8; Славчо Трнски: Неотдавна, Софија 1957, стр. 144.

Кратова и на тај начин привуку непријатеља на себе а 6. јужноморавска бригада и 1. софијска бригада да дејствују на комуникацији Страцин — Крива Паланка и нападно гарнизоне у Кривој Паланци и Ђуешево. После ових напада требало је све јединице прикупити на Осоговским планинама одакле продужити дејства према Кочанима и Овчем пољу ради разгарања оружане борбе. Напад на ове гарнизоне је требало извршити 25. 4. 1944. године.⁴⁰

ПЛАН И ПРИПРЕМЕ ЗА НАПАД НА КРАТОВО

Да би се непријатељска офанзива што спремније дочекала, Оперативни штаб је наредио командама места да сву сувишну опрему склоне на сигурна места, да појачају будност и буду спремне за пружање отпора окупатору. Народ је исто тако обавештен о непријатељској офанзиви и препоручено му је да сакрије животне намирнице и ствари од вредности.

Борци се упознају са намерама непријатеља и планом Оперативног штаба за једновремени напад на Кратово, Криву Паланку и Ђуешево. Објашњава им се значај овог напада као противмеру планираној непријатељској офанзиви и њен војнички и политички значај код народа.

Трећа македонска бригада и Косовски одред су обједињени као оперативна група под командом заједничког привременог оперативног руководства, које је одлучило да јединице пребаци у с. Равно где ће извршити детаљне припреме за напад на Кратово,

Мало село Равно, под самим врхом Козјак планине, једва је примило толико бројно људство, које је унело огромну живост. Привремено оперативно руководство се ту често консултује са штабовима батаљона у вези са доношењем дефинитивне одлуке за напад. Обавља[^] се припреме за марш у правцу Кратова. Код борачког

⁴⁰ Ослободилачки рат, књ. 2, II издање, стр. 175; М. Апостолски, наведена књига, стр. 9—10.

и старешинског састава осећа се сигурност у добар исход акције, јер се имало поверења у оперативно руководство, формирано за овај подухват, под чијим су руковођењем за кратко време биле извојеване блиставе победе код Ристовца, Пробиштипа, Злетова и Црног врха. Сваки борац је имао по неколико стотина метака за пушке, аутомате и пушкомитраљезе. Савезничка помоћ у то време је била доста велика. Сваке ноћи транспортни авиони су бацали: аутоматско оружје, муницију, мале минобацаче, ципеле, одела и храну. Борцима је дозвољено онолико муниције колико су могли да понесу. Све је то деловало снажно на борце који су били сигурни у успешан исход напада.

Почело је увежбавање бораца у освајању градова, вођењу уличних борби, начину освајања улица и утврђених зграда. При овоме су коришћена искуства из напада на Ристовац и Злетовске руднике. Посебно се указивало на самоиницијативно деловање сваког борца у појединим компликованим ситуацијама, брзо наступање и еналажљивост од чега је зависио успех његове чете, батаљона, па и свих јединица. Политички комесари на политичким часовима, заменици политичких комесара на партијским састанцима, а скојевски руководиоци на скојевским састанцима указивали су и давали упутства борцима како да се владају приликом уласка у град да би на тај начин достојно репрезентовали лик борца народноослободилачког рата. Скренута им је пажња да не смеју узимати ништа из радњи, већ да морају бити дисциплиновани, достојанствени и примерни у свом понашању према народу који ће у свом месту први пут доћи у контакт са партизанима. Истакнуто је да ће заузимање Кратова снажно одјекнути у целој Македонији, јер ће народ осетити снагу партизанских јединица које нападају и ослобађају градове, те ће и прилив нових бораца бити све већи.

Схвативши прави и пуни значај ових речи, борци су прионули уређењу својих одела, обуће, подмазивању и чишћењу пушака, аутомата, пушкомитраљеза и муниције.

Ради утврђивања дефинитивнот плана за напад привремено оперативно руководство је благовремено

утгутило групу другова који су имали задатак да прикупе последње податке о стању у Кратову. Они су успешно обавили своје задатке. Оперативни штаб је морао да изврши извеене корекције свог првобитног плана јер се ситуација у Кратову нешто изменила. Тих дана је стигла у град једна специјална чета — „ловна рота“ од 160 бугарских војника, која се сместила у основној школи, која је била утврђена и оспособљена за одбрану.

Пошто је на тај начин добијен тачан распоред непријатељских снага, оперативно руководство је наставило детаљан план за напад. Главни објекти су касарна и школа. За напад на њих одређене су и најјаче снаге: 1. косовски батаљон, ојачан тешким минобацачима, блокираће и ликвидирати касарну; 1. батаљон 3. македонске ударне бригаде ликвидираће школу, а њен други батаљон разоружаће градску стражу и похапсити окупаторске органе власти, а потом остати у резерви оперативног руководства. Било је важно да се обезбеде правци ко-ји из Страцина и Штипа воде ка Кратову. Са тим циљем на правцу ка Страцину на Бабици — к.733 — село Шопово одређени су 2. косовски батаљон, а на правцу ка Штипу, на положајима јужније од с. Шлегова, на делу Голен — Пониква (триг. 1298) 2. батаљон 3. македонске ударне бригаде. Рачунало се да ће овако јаке снаге моћи да задрже евентуалну интервенцију непријатељских снага из суседних гарнизона и обезбедити потребно време снагама које нападају у граду на поменуте објекте.

Пошто су у Оперативном штабу предвиђене све појединости, отпочело је упознавање штабова батаљона и чета са дефинитивним планом и распоредом јединица за напад на Кратово. Након тога направљен је од земље и буеења рељеф Кратова и околине са објектима за напад и положајима за обезбеђење. На лепој, широкој и зеленој ливади команданти батаљона доводили су своје јединице и на рељефу упознавали борце са правцима за напад. За већи део бораца-омладинаца који нису служили војску ово је била новина и врло пажљиво су слушали излагање. Рељеф је био прилично велик и на њему су се добро виделе улице, зграде и распоред не-

пријатеља. Поново је борцима објашњаван напад на наељена места, заузимање улица, зграда и утврђених објеката, начин наетупања, самоиницијатива, сналажљивост итд. Припреме су трајале неколико дана. Након тога наређен је по^рет јединица за с. Арбанашко и Станче.

У раним јутрањим часовима 24. IV 1944. године јединице су кренуле ка одређеним селима. Већ је било зазеленило, а воћке расцветале, што је код бораца изазивало посебно расположење након дуге и оштре зиме, када се по појатама и колибама нису могли поштено да огреју. Све је то утицало на самопоуздање бораца и уливало веру да ће успети у планираном нападу на Кратово. Борце је захватила нека раздраганост. Било је ђаскања, шале и добацивања. У таквом расположењу стигло се у одређена села око подне. Борцима је дат мало дужи одмор како би се што боље извршиле последње припреме за покрет ка Кратову.⁴¹

У 19.00 часова се кренуло, а око 21.00 час јединице су прошле кроз с. Ранковце, а затим пут Крива Паланка — Куманово без икаквих сметњи. Непријатељске заеде уопште нису приметиле нашу издужену колону. Након преласка Криве реке јединице су избиле на пут Страцин — Кратово и око 3.00 часа 25. IV 1944. приближиле се својим објектима за напад. Доеада су напади извођени само ноћу, а овај напад је био планиран у свануће. Непријатељ се њему није надао. Он није могао претпоставити нити помислити да до тога може доћи у периоду када његове снаге изводе поеледње припреме за офанзиву. Сем тога, изненађење је постигнуто и због тога што јединице нису биле откривене при маршевању за Кратово.

ТОК НАПАДА

Батаљони за обезбеђење пошли су ка одређеним положајима ради затварања правца од Страцина и Штипа, а остале јединице неопажено су се приближа-

⁴¹ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 126, 127; Ослободилачки рат, књ. 2, II издање, стр. 175—176; М. Апос^олски, наведена књига, стр. 10—12.

вале евојим објектима за. напад. Око 5 часова ујутру разлетоше се пуцњи из аутомата, пушака и тешких минобацача. Борци се брзо сјурише ка касарни и школи да не би дозволили непријатељу да се из њих извуче и запоседне ровове које је ради тога раније уредио. Он је покушавао да баш то учини, али без успеха јер су борци прецизном ватром осујетили његову намеру. Био је блокиран у тим објектима. Међутим, пошто су они били савршено уређени за одбрану, са пушкарницама и бункерима одакле су блокиране снаге отвориле снажну ватру и пружиле жилав отпор, јединице нису могле да им се приближе. Пред касарном падају наше прве жртве. Ватра наших минобацача је непрецизна и не деморалише бугарске полицајце, који се жилаво боре и не дозвољавају Косовском батаљону да се приближи касарни. Два батаљона 3. македонске ударне бригаде овладали су Кратовом, сем школе. Разоружана је градска стража и похватани су сви представници цивилне окупаторске власти. У граду је заплењено 7 војних камиона и 2 луксузна аутомобила који су одмах запаљени. Али војска у школи не мисли на предају и пружа невероватно јак отпор батаљону 3. бригаде. Полиција и војска се надају помоћи из оближњих гарнизона. Нису се преварили. Са правца Штипа јаке непријатељске снаге, које су камионима пребачене, нападе су батаљон 3. бригаде, који је био на обезбеђењу у том правцу. Он се постепено повлачи ка селу Шлегово, пружајући узастопни отпор надмоћнијем непријатељу.

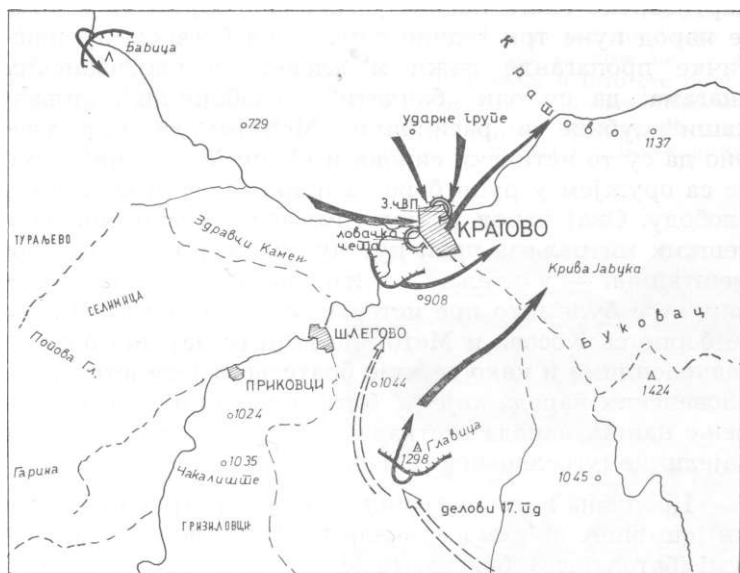
Други косовски батаљон, који је био на обезбеђењу, нападнут је исто тако од знатно надмоћнијих непријатељских снага. После жестоке борбе непријатељ је успео да потиене Косовски батаљон и заузме доминантни вис Бабицу. Међутим, наше снаге успешно задржавају даље надирање непријатеља према Кратову. Али, 2. батаљон 3. бригаде и даље је потискиван од непријатеља. Требало је онемогућити непријатељу даље напредовање са те стране. Оперативни штаб је одмах упутио батаљон из резерве према Здравчи камену са задатком да појача одбрану и по сваку цену задржи непријатеља на тим положајима док се не ликвидира непријатељ у школи где је жестина отпора почела јењавати. Успешно

убацивање бомби кроз прозоре, као и директна минобацачка ватра, наносила је непријатељу велике губитке те је почела његова деморализација. Наши храбри пушкомитраљесци заузели су одличан заклон у непосредној близини врата и обасипали прозоре врло прецизном ватром. Сваки бугарски војник, који би промолио главу кроз прозор и покушао да нишани на партизанае био је плен неустрашивих пушкомитраљезаца.

Без обзира што се борба још водила око школе и касарне одлучено је да се одржи политички митинг са народом, који се и онако био сав окупио радознано поематрајући развој борбе у самом граду. Дивио се храбрим јуришима наших партизана. Њих је изненадио толики број партизана и вештина којом су се пребацивали кроз њихова дворишта и баште ка објектима за напад. Одређено је да на митингу говори Бајић, који је раније био учитељ у Кратову. Он је евоцирао успомене на време Карпошеве буне, на Илинден и њихове тешке борбе за национално ослобођење. Напоменуо је узроке неуспеха тих уетанака у којима је пало толико жртава македонског народа. За разлику од ранијих неуспеха он је навео чињенице које гарантују успех македонском народу и његовом националном ослобођењу под руководством Комунистичке партије и друга Тита и збратимљеност са братским народима Југославије који теже да себи изграде бољу и срећнију будућност.

Митинг се успешно завршио. Нико се не разилази својим кућама. Народ показује велико интересовање за партизанае, гледа њихово наоружање, поставља питања. Развио се врло жив и интересантан разговор пун поверења. Било је и таквих људи који су ипољавали неко подозрење и неверицу у истинско ослобођење македонског народа. Политички изграђенији другови аргументовано су убеђивали ове људе подвлачећи најважнију чињеницу — заједничку борбу македонског народа са осталим југословенеким народима и да је то највећа гаранција за његово ослобођење.

После завршеног митинга жене и људи почели су да износе: хлеб, сир, млеко, кувана јаја, маето, јабуке, орахе и друго и делили борцима који од јутарњих ча-

Напад на Кратово 25. IV 1944. год.

сова ништа нису окусили. Цео град је и даље са великим узбуђењем пратио даљњи ток борбе.

Око касарне полицајци и даље пружају жесток отпор. Снаге на обезбеђењу према Страцину и Штипу успеле су да консолидују своје положаје и да зауставе даље натхредовање бугарских снага без обзира на то што их је помагала снажна артиљеријска и минобачка ватра. У поподневним часовима долетела су из правца Софије три авиона типа „дорније“ и два авиона типа „бреге“. Они су кружили и извиђали положаје за обезбеђење Кратова. Официри за извиђање нису могли да упуте добре вести у вези са правим стањем у Кратову. То ће сигурно да узнемири штаб 5. бугарске окупаторске армије, јер ће им напад на Кратово доћи као „гром из ведрога неба“. Њихове јединице само што нису кренуле да стегну чврст обруч око наше слободне територије на кумановско-врањском подручју. Уместо тога, непредвиђено, ван њиховог планираног обруча,

партизанске снаге нападају гарнизон Кратово у коме је народ пуне три године слушао од бугарске фашистичке пропаганде лажи и клевете о партизанским снагама: да су они „бандити“, „разбојници“, „пљачкаши“, „убице“ и „расипници“. Међутим, народ се уверио да су то истински синови и кћери Македоније који се са оружјем у руци боре за националну и социјалну слободу. Овај народ је под грмљавином минобацача и тешких митраљеза први пут чуо слободну реч од свог мештанина — учитеља — и изразио жељу да бугарски окупатор буде што пре истеран из наше земље. Видео је борце са Косова и Метохије који се заједно боре са Македонцима и како се кује братство и јединство југословенских народа које ће бити и гаранција за ослобођење наших народа и стварање братске и равноправне заједнице југословенских народа.

Прецизна ватра и губици које су претрпели у школи још више су деморалисали бугарске војнике. Борци из 1. батаљона 3. бригаде почели су да поливају школу петролејом који су запленили у једној радњи. Бачене су прве буктиње на кров школе, запалиле се, али је ватра горела врло слабо и сасвим се споро ширила. Сваког тренутка је требало да се угаси. Међутим, појава дима и ватре још више је узнемирила бугарске војнике. Понекад би се за моменат на прозору појавила глава неког војника да би оценио колико се ватра шири. Настаје узнемирено колебање. Један члан из руководства бригаде правилно је оценио ситуацију у школи и гласно је наредио борцима 3. бригаде да прекину ватру. Таквом гласном наредбом се обратио бугарским војницима. Када се пуцњава сасвим стишала, он уђе у школско двориште и обрати се бугарским војницима следећим речима:

„Зар сте толико слепи да не видите да школа гори. Питам вас за кога треба да изгорите као мишеви? Зар за лудог Хитлера коме су дани избројани. Дошли сте у туђу земљу као окупатори. Какву ви корист имате од тога? Ви у овој земљи само остављате своје животе, и то за рачун себичних интереса поробљивачке великобугарске фашистичке клике. Кући вас жељ-

но очекују ваши родитељи, ваше жене и деца којима сте драги и потребни. Не дозволите да они остану без својих домаћина и очева. Не гините лудо због прљавих ствари за које би се и ваша деца стидела што сте им били родитељи и што сте погинули у служби немачког фашизма, бездушног целата Словена које мучи по коинцентрационим логорима, стреља и живе спаљује. Зар за такав фашизам треба лудо да гинете? Боље је за

*Прикупљање
за напад на Кратово*

вас, за вашу децу, па и за нас да се предате и ако неко хоће да остане са нама као борац биће нам драг, али ако то неће ми ћемо га слободно пустити да оде својој кући. Предајте се војници и подофицири и не слушајте ваше офицере који вам никад нису мислили добро. Они су верни извршиоци воље својих господара Немаца и бугарске фашистичке владе. Дајемо вам само пет минута да размислите и да се одлучите да будете слободни или да изгорите као мишеви".

Завладала је тишина. Одједном њу прекину бат брзих корака и глаени повици:

— Предајмо се браћо!

Преплашени, бледи, узнемирени са подигнутим рукама увис излазила је из школе густа колона од 120 бугарских војника, подофицира и официра и јурила ка говорнику који је са неколико бораца и даље стајао у школском дворишту. Око њега се окупио скуп преплашених људи који су му љубили руке. Пало је и последње упориште у граду. Сада је оперативно руководство било у могућности да пошаље још две чете из резерве као појачање 2. батаљону 3. бригаде који је задржао продор бугарских снага из правца Штипа. Из школе је извучено 7 тешких митраљеза, 4 минобацача, 13 пушкомитраљеза, 2 аутомата, 120 пушака, 20 сандука муниције и неколико сандука мина за минобацаче. У подрумима школе био је магацин пун сандука шећера, масти, брашна, соли, петролеја и других потреба за домаћинство. Партизани су све то изнели напоље. Био је то богат плен од кога они нису могли понети ни половину, па еу остало оставили народу коме је било тешко да то узме. Једна жена се дуго колебала и најзад се приближила месту где су лежали разваљени сандуци са шећером:

— ЈБуди, ви сте ми сведоци да ми ћерка пуна три месеца лежи тешко болесна у постељи, а шећера не могу да јој набавим. Узећу па нека са мном буде шта хоће само да ћерци однесем шећер. Одавно га нисмо виделе, а видите колико је сандука било у подруму школе.

Из отвореног сандука, који су партизани приликом изношења разбили, жена поче журно да трпа коцке шећера у кецељу. Када је сматрала да је довољно, исправи се и гласно повика: „Шта чекате људи, то је наша мука, то смо ми већ скупо платили“.

На овај позив народ јурну и поче да разноси: брашно, шећер, мает, ексере, потковице, узице и све оно што су сматрали да им је неопходно.

У међувремену непријатељу су пристигла нова појачања из Пробиштипа. Наше јединице пружају сна-

жан отпор на узастопним положајима лемећи офанзивну моћ бројних бугарских јединица. У овој ситуацији оперативно руководство је оценило да је непотребно даље задржавање јединица у Кратову, иако је оно ослобођено. Рачунало се да би у том случају требало водити фронталну борбу са знатно надмоћнијим непријатељским снагама, што би изискивало непотребне жртве. Можда би се изгубио богат плен и ослобођени бугарски заробљеници. Донета је одлука да се извучемо из града и да избегнемо наметнуту борбу задржавајући

Жене са козјачког масиза доносе храну јединицама

иницијативу у нашим рукама, да непријатеља нападамо ми тамо где желимо и изненадно као и до сада. Од заробљених бугарских официра дознали смо да се нису ни у сну надали да ћемо их напасти у Кратову у моменту када је вршена концентрација њихових бројних јединица за офанзиву на нашу слободну територију.

Послати су курири да обавесте батаљоне који су били на обезбеђењу да се ловуку ка Кратову. Након

њиховог пристизања, у поподневним часовима, у потпуном реду, са огромним пленом и приличним бројем нових бораца и заробљеника јединице су се уз марш 3. македонске ударне бригаде повлачиле ка селу Нежилову. Народ је топло поздрављао борце изражавајући жељу да се ускоро поново врате у Кратово.

Борци и руководиоци били су задовољни постигнутим успехом који је био од великог политичког значаја. Одјек борбе се снажно одразио код народа овог краја који је препричавао храброст наших бораца, о погибији тридесет бугарских војника и полицајаца, о 120 заробљених војника, подофицира и официра (4), о 50 разоружаних градских стражара. Затим о паљењу поште, општине, магацина са храном, о томе да су запленили 11 камиона и 2 луксузна аутомобила. Причао је о огромном плену митраљеза, минобацача, пушкомитраљеза, пушака и муниције.

У овој борби погинули су: Максимов Ангеловски Срећко из Куманова; Ђорђе Милисав Миљековски из села Спанца; Игнат Настев Ристовски из Њикуљана; Благоја Димитријевић Стојановски и Исем Али, који је подлегао тешком рањавању. Из редова Косовског одреда погинули су: Бошко Мартиновић, Благој Димитријевић, Милић Милошевић и Јордан Спасић, а тешко рањени: Јовица и Владо.

Колона се отегла. Заједно са њом се крећу и заробљени бугарски војници са пушкомитраљезима и пушкама, али без затварача. Тешке митраљезе и минобацаче смо онеспособили за дејство и оставили као гомилу гвожђа у Кратову испред школе. Узели смо само сандуке са минама за наше тешке минобацаче. Изнад колоне су се појавила два бугарска извиђачка авиона. Нису могли препознати порекло колоне која напушта град, јер је у њој био велики број људи у бугарским униформама. Извиђачи нису могли да поднесу тачан извештај команданту 5. бугарске окупационе армије, генералу Бојдеву. Како смо дознали, он је сутрадан био врло срдит и изнервиран нашим нападом на Кратово. Обећао је да ће у корену уништити партизане као освету за погинуле и заробљене бугарске војнике. Об-

ласни директор и друга званична лица, која су са генералом Бојдевим обишла Кратово, давала су у својим говорима подршку генералу Бојдеву и обећавала да ће и она са своје стране исто тако да предузму такве мере, које ће довести до уништења партизанских снага, тих бандита, који су се дрзнули да нападну и ослободе Кратово. Били су гневни и претили због погибије својих „непобедивих“ војника, који су лежали мртви и били изложени на тргу. У својим говорима пред становништвом Кратова Бојдев и обласни директор изјавили су да ће до краја маја партизани бити потпуно уништени.

Касно у ноћ наше јединице стигле су у село Нежилово. По кућама су размештени борци и заробљеници. Пошто је село разбацано у неколико махала, са малим кућицама, једва је примило оволику масу људи. У неким кућицама било је смештено и до 40 бораца. Није се могло дисати, а камоли лежати и одморити се. Био је то прави кркљанац. Без обзира на то борци су били радосни и добре воље. Заузимање Кратова за њих је био велики војно-политички успех и догађај. Он је улио самоуверење код њих да су они моћни и спремни да воде борбу са неколико пута надмоћнијим непријатељем, да могу да освајају и јако утврђена насељена места и градове, и то у време када је окупатор припремао почетак своје велике офанзиве на нашу слободну територију на кумановско-врањском и црнотравском подручју, ширећи пропаганду и уверавајући народ да ће његова војска славити пуну победу над партизанима који ће дефинитивно бити уништени.

Већ о заузимању Кратова и заробљавању тако великог броја бугарских војника и заплени наоружања врло се брзо проширила код становништва, а и међу бугарским војницима који су се дрипремали за офанзиву. То је страшно погодило бугарског фашистичког окупатора и просто га изненадило и депримирао. *

Неузнемираване од непријатеља, наше снаге су и даље остале у с. Нежилову, где су се одмарале после

напорног марша и тешких борби. Становници овог ма-лог, раштрканог и сиромашно-г села топло су примили партизане.⁴²

УСПОСТАВЉЕНА ЈЕ ВЕЗА СА ОПЕРАТИВНИМ ШТАБОМ

Главна брига нам је била да успоставимо радио-везу са Оперативним штабом на слободној територији, али смо имали великих тешкоћа. После многих мука најзад смо ухватили одређену таласну дужину и повезали се, али са шифрама никако нисмо могли да се споразумемо. Наш млади радио-телеграфиста био је још неу-мешан у баратању шифрама. Како је наша радио-ста-ница имала и телефонске уређаје, замолили смо дру-гове да саслушају само наш извештај, јер њихова радио-станица није имала такав уређај. Били су при-премљени за мало неуобичајен и шаливи тон пријема. Радостан због великог постигнутог успеха код Кратова, политички комесар из оперативног руководства преко етера послао је следећи извештај:

„Лом, лом, лом! Кратово је пало. Заробљено преко 120 вој-ника, подофицира и официра, а убијено око 30 војника и по-лицајаца. Разоружано преко 50 градских стражара. Поред овога, запаљени су пошта, општина, магацин са храном, 11 камиона и два луксузна аутомобила. Запленили смо 7 тешких митра-љеза, 4 минобацача, 13 пушкомитраљеза, 90 пушака и доста му-ниције, као и гранате за минобацач. У овој борби имали смо 7 мртвих и 12 рањених. Од заробљених бугарских војника фор-мираћемо батаљон „Васил Левски“. У том смислу се врше орга-низационе припреме. Народ нас је одушевљено дочекао. После врло жестоког притиска од стране непријатељских снага са правца Штипа и Страцина били смо принуђени да у неомета-ном миру напустимо Кратово. Извлачење је извршено у потпу-ном реду. Налазимо се на одмору у селу Нежилову...”

Одједном су нас са оне стране преко тастера почели да упозоравају:

⁴² Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 48, 50, 52, 127; Ослободилачки рат, књ. 2, II издање, стр. 175—176; М. Апостол-ски, наведена књига, стр. 12—13; Ратне белешке аутора,

„Стоп, стоп, стоп. Непријатељ може да слуша, стоп. Разумели смо све, стоп. Наставите даљна дејства по раније предвиђеном плану, стоп. Јавите борцима да их Оперативни штаб овом приликом све јавно похваљује, стоп. Не задржавајте се дуго на једном месту, стоп. Будите у сталном покрету“.

Из овог упозорења смо знали да вршимо војнички прекршај, али нам другог излаза није било. Морали смо отвореним текстом преко телефоније да обавестимо Оперативни штаб о еитуацији. И добро је било што смо то урадили, јер је акумулатор био потпуно испразњен и наша радио-станица биће убудуће, до поновног састанка са Оперативним штабом на територији Црне траве, само инвентар који смо морали по сваку цену да сачувамо.

Јединице су већ два дана у с. Нежилову, неузнемираване од непријатеља. Због специфичности ситуације у којој смо се налазили имали смо истурена спољна обезбеђења ван места размештаја, која исто тако нису могла открити присуство непријатеља у оближњим селима.⁴³

У раним јутарњим часовима 28. IV око врха Лисац (на Осоговским планинама) чула се јака пуцњава која је трајала неколико сати. То је био знак да се тамо воде жеетеке борбе. Нисмо знали ко води ту борбу. Брзо смо у том правцу упутили једну чету да извиди ситуацију и прикупи податке о тој борби. Било је кишовито време и пуно магле. Чета се опрезно приближавала Лисцу. Борба се била утишала. Када је избила на вис, Та њему није било никакве војске. На положајима су биле само гомиле испалених пушчаних, пушкомитраљеских и митраљеских чахура. Ко је ту био, између кога се водила борба и какав је био њен исход, није се могло сазнати. Због тога су се другови из команде чете секирали јер неће моћи да поднесу оперативном руководству конкре-

⁴³ Ослободилачки рат, књ. 2, II издање, стр. 176; М. Апостолски, наведена књига, стр. 16; Ратне белешке аутора.

тан извештај. Тек у Црној Трави, када је дошло до спајања наших снага са Оперативним штабом, дознали смо о тој борби.

Шеста јужноморавска бригада и Софијска партизанска бригада (ми смо је тако звали, иначе је она формирана у мају у Црној Трави) нису извршиле напад, како је то било планирано, на Криву Паланку и Ђујешево због јаким непријатељских снага у њима и тиме довеле своје јединице у тешку ситуацију. Због тога није дошло ни до пребацавања 6. јужноморавске бригаде према 3. македонској ударној бригади и Косовском одреду ради спајања и даљег извршења постављеног задатка од стране Оперативног штаба. Шеста јужноморавска бригада се повукла према Герман планини. Софијска бригада се пребацила према вису Султан тепе, али није покушала да се споји са нашом Оперативном групом.

Оперативни штаб, примивши нашу депешу, наредио је 27. априла 6. јужноморавској бригади да крене у правцу с. Нежилова и да се споји са нашом Оперативном групом (3. македонска ударна бригада и Косовски одред) са којим би наставила заједничка дејства на територији Осоговских планина и даље према раније предвиђеном плану. Бригада је након пријема наређења, уочи 28. априла, прешла Криву реку и преко Одрена почела да се пење на Лисац не слутећи да се на њему налазе делови 1. бугареког армијског пешадијског пука. Не знајући за њега, бригада се кретала без обезбеђења. Први бугарски пешадијски пук, који је, у ствари, био гардијски пук, добио је задатак од штаба 5. бугарске фашистичке армије да крене у потеру за снагама које су нападе Кратово и да их уништи. Тога дана је падала киша, те је видљивост била слаба због густе магле.

Ујутро у 6 часова бригада избија на врх Лисца који је већ био запоседнут јаким непријатељским снагама. Долази до изненадне тешке борбе прса у прса. Бригада је била изненађена, али је и непријатељ у прво време био изненађен, јер није очекивао партизанске снаге из тог правца. Штаб 1. армијског пешадијског пука био је

обавештен да се партизанске снаге, које су напале Кратово, налазе у с. Нежилову, те је сву пажњу усредсреддио према том селу. Чекао је да се време мало побољша, па да крене у том правцу ради уништења тих јединица. Због тога правац према Одрену није обезбедио никаквим снагама. Појава 6. јужноморавске бригаде потпуно га је изненадила. У његовим редовима у почетку је настало комешање и збуњеност утолико пре што је бригада у свом првом налету успела да разбије његову минобацачку чету, као и комору и да га потисне са неких

*Песник Ацо Шопов
који је компоновао
марш 3. бригаде*

положаја. При томе су наше снаге убиле 6 непријатељских војника, међу којима и једног официра, и заробиле 8 војника. Заплениле су 3 тешка минобацача, два тешка митраљеза, двадесет пушака и преко 4.000 метака. Међутим, на другим положајима непријатељ је успео брзо да се среди и да пружи организован отпор. Настаје огорчена борба. Непријатељ довлачи и снаге које су биле распоређене према селу Нежилову. Предузима противнапад који је одбијен. Развија се жестока борба прса у прса. И на једној и на другој страни падају жртве. Бригада већ има 8 мртвих и 12 рањених другова. Међу рањенима био је и комесар Бригаде „Вуја“.

Борба се наставља до подне. За то време непријатељске јединице су извршиле још три снажна јуриша, али их је бригада одбила и наноси им осетне губитке. Убијено је преко 20 непријатељских војника, а заробљено 15. Штаб бригаде, увидевши да не може збацити непријатеља са доминирајућих положаја, наредио је јединицама повлачење у правцу Криве реке и наше слободне територије, користећи при том маглу. Она је 29. априла избила на планину Герман и после кратког одмора продужила ка Чупином брду, где је заузела борбени распоред. Непријатељ је кренуо у гоњење сматрајући да су то снаге које су извршиле напад на Кратово. Рачунао је да су оне у току ноћи биле у неким селима на подножју ради хране и да су се из њих поново враћале на Осоговске планине. Због тога је непријатељ у стопу гонио бригаду, те она није могла да се повеже са Оперативном групом у с. Нежилову.

Међутим, чим се чула пуцњава, оперативно руководство иако је послало чету да извиди ситуацију, наредило је осталим батаљонима да запоседну доминантне висове око с. Нежилова. Очекивао се наилазак непријатеља. Време је ужасно лоше. Роморила је ситна ледена киша. До подне није примећен никакав покрет непријатеља. Без обзира на то наше јединице су до мрака остале на положајима у ишчекивању непријатеља. Чета, која је била упућена као извидница, извештала је да није нигде приметила непријатеља, сем што је наишла на гомилу чахура на вису Лисац. Јединице су повучене са положаја ради одмора, док су јака обезбеђења остављена у близини села. Прошло је неколико дана, јединице су промениле неколико села, али се непријатељ није појављивао. Време се страховито погоршало. Киша је лила без црестанка. Било је све хладније. Почео је и снег да пада. Међутим, то није сметало да се врше кратки покрети до оближњих села око Кочана и Ориз⁴⁴,

⁴⁴ Ослободилачки рат, књ. 2, II издање, стр. 176; М. Апостолски, наведена књига, стр. 13—16,

ЗАДРЖАВАЊЕ И БОРБЕ НА ОСОГОВСКОЈ ПЛАНИНИ

Оперативна група морала је да остане неколико дана на Осоговској планини. Ту је ишчекивала Плачковички (Струмичко-гевгелијски) одред који је пратио групу бугарских руководилаца на челу са Благојем Ивановим, а који су из Совјетског Савеза ваздушним путем пребачени у Југославију, одакле је требало да пређу за Бугарску. Оперативна група се 2. маја налазила у близини Побиеног камена. У једном моменту примећен је покрет једне колоне из правца Кочана. Јединицама је наређено да поседну положаје и да сачекају колону на блиском одстојању. Када се колона приближила, испоставило се да је то Пљачковички одред. Настало је весеље. И други задатак је извршен. Након кратког времена појавила се са правца Кочана бугарска колона која је била упућена у потеру за Пљачковичким одредом ради његовог уништења. Непријатељ није ни слутио да се на Осогову налазе тако јаке партизанске снаге. Пуштен је да се сасвим приближи нашим положајима. Када се приближио, отворена је плотунска паљба. Непријатељ се збунио. Настала је паника. Након изненадне ватре кренуло се на јуриш. Непријатељ је за трен ока био разбијен. У паничном бекству повлачио се према Кочанима оставивши на бојишту 30 погинулих војника, тешко наоружање и бацајући пушке, муницију, па чак и торбице са топлим белим хлебом, качкаваљом и саламом.⁴⁵ Борци су се добро почастили јер су неколико дана јели црни хлеб од ражи или овса, пошто су села била сиромашна. Настала је шала на рачун тога. Док су се млади сладили, један старији борац Косовског батаљона са огромним брковима грдио је и псовао омладинце:

„Мајку вам шкољевску (скојевску), ја убијам бугарске војнике, а ви брже од мене стигнете и здипите торбу. Срамоте и ругобе! Као да сте само ви гладни и жељни белог леба и саламе“.

⁴⁵ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 49; Ослободилачки рат, књ. 2, II издање, стр. 177; М. Апостолски, наведена књига, стр. 20, 21; Славчо Трнски, наведена књига, стр. 588—589.

Омладинци увиђају да је стари борац у праву, па и њему дају велике комаде хлеба и саламе. Старац се одобровољио, па говори:

„Ја онако само грдим, не мислим уопште озбиљно. Е, мило ми је кад га погодим ко зеца, па макар не дошо до његове торбе и не окусио ни залогај. Само нека овако забијају своје носеве у земљу. Е, служи ме ова пушкетина и тешко непријатељу на 400 метара. И наочаре ми не сметају. Падају ко крушке“.

Битољско-преспански батаљон „Стив Наумов“

Омладинци се дошаптавају:

„Ала му прија храна па се разнежио и прича. Нека само он убија, а ми ћемо увек пре њега да откинемо војничку торбу, а он колико му год драго нека псује „шкољевску“ мајку“.

Борба је привукла пажњу бораца Прве софијске бригаде (она још није била формирана, али смо је ми тако називали) која се налазила у близини села Цера на Осогову. Када се борба завршила, штаб бугарских партизана је упутио своју патролу и након тешког спо-

разумевања, а е обзиром на то да су били обучени у бугарске униформе успели смо да се раепознамо и да се повежемо. Били смо сви радосни, Спајале су се тако јаке партизанске снаге, што је била гаранција да ћемо се извући из тешке ситуације. Радосни су били и Благој Иванов и руководиоци из групе. Срели су се са својом првом бугарском партизанском бригадом. У селу Цера влада свечано расположење. Припремамо се да формирамо батаљон „Васил Левски“ од војника, подофицира и официра које смо заробили приликом напада на Кратово. Заробљени војници су живули када су видели своју бригаду тако добро наоружану. Уверили су се у истинитост наших речи да се са нама братски, раме уз раме бори и њихова Прва софијска бригада. На свечаности је говорио друг Благој Иванов Баја Коста. Он се у говору захвалио српским, македонским и косовским јединицама које су пружиле братску и другарску помоћ бугарским партизанима. Апеловао је да се створено братство и јединство још више продуби и учврсти са напоменом да неће бити те силе која ће моћи да разбије пријатељство и братство које је учвршћено заједнички проливеном Јфвљу југословенских и бугарских партизанских јединица.⁴⁶

После ове свечаности приступило се анализи ситуације. После тога објаснили смо ситуацију Оперативном штабу, али како је акумулятор издао више нисмо могли да успоставимо везу са Оперативним штабом. Нисмо имали ни курирску везу. Ситуација је била нејасна. Толико дана смо боравили на Осогову, а непријатељ нас није узнемиравао. Код једног дела другова из руководства почела је да се појављује сумња у истинитост верзије о почетку велике бугарске фашистичке офанзиве. Непријатељ је у неколико наврата до сада лансирао вест о почетку офанзиве са циљем уништења наших снага и све се то завршавало само на речима. Чинило се тим друговима да од најављене офанзиве неће бити нипгга и да би било добро да се јединице врате на слободну територију и споје са Оперативним

⁴⁶ Ослободилачки рат, књ. 2, II издање, 177; Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 49.

штабом. Штаб Оперативне групе није ни претпоетављао да ка слободној територији са свих страна надиру јаке непријатељске бугарске окупационе снаге, које су 30. априла отпочеле своја офанзивна дејства наступајући концентрично из Криве Паланке, Босиљграда, Врања, Куманова, Младог Нагоричана и Читве Хана ка Козјаку, Герман планини, Широкој планини, Трговишту и Стојевцу. Исто тако, он није претпостављао да је у таквој ситуацији Оперативни штаб предузимао потребне мере за извлачење снага и пристиглих делегата за заседање Антифашистичког собрања народног ослобођења Македоније, како не би остали у обручу који је непријатељ стезао.⁴⁷

Да би избегао окружење, Оперативни штаб је 1. маја наредио 6. јужноморавској бригади да поседне положај на правцу који води од Криве Паланке са задатком да онемогући непријатељу брз продор ка слободној територији. Јединице врањског подручја су добиле задатак да на положајима око манастира Свети Илија организују одбрану са сличним задатком као и 6. јужноморавска бригада. Овим јединицама је дат правац извлачења својих снага ка Кривој Феји.

У раним јутарњим часовима 1. маја долази до тешке борбе између 6. јужноморавске бригаде и непријатеља који је покушавао да бригаду опколи и уништи на положајима више Криве Паланке. Води се тешка борба. Невреме бесни. Хладноћ уједа, а снег и вејавица онемогућавају прегледност. Услед смрзавања један део аутомата у бригади не функционише. Ни непријатељ нема храбрости да пође у одлучан јуриш без обзира на његову бројну надмоћност. До пада мрака он није успео да постигне неке крупније резултате, сем што су два борца бригаде била лакше рањена. Након пада мрака бригада се извлачи користећи невреме и мрак и 2. маја је распоредила своје батаљоне на положајима: Чупино Брдо и Ретке Буке где је требало да задрже непријатеља у његовом надирању ка слободној територији. Као по неком одређеном плану, скоро у исто време као и

⁴⁷ Ослободилачки рат, књ. 2, II издање, стр. 176—177; М. Апостолски, наведена књига, стр. 7—8.

јуче, отпочиње борба која је трајала до 14 часова. У овој борби је непријатељ испољио више иницијативе и одлучности. Снаге 6. јужноморавске бригаде биле су потиснуте и повукле се на положаје на Петровој гори и Бесној кобили, изнад Бабине Пољане, где су избиле 3. маја. Ту је бригада дочекала јединице врањског подручја, Оперативни штаб, ЦК КПМ, делегате АСНОМ-а и заједно са њима продужила даље покрет. Они су 5. маја, преко с. Црна Трава избили у Добро Поље, док је Кумановски одред остао на територији Козјак планине ради дејства у позадини непријатеља.⁴⁸

Другови из оперативног руководства нису ништа знали о овоме, као и шта се све збива на слободној територији. Немајући јасну ситуацију, оно је могло довести погрешну одлуку да се Оперативна група повуче са Осогова ка Козјак планини, Герман планини и Широкој планини око које је већ био затворен јак непријатељски обруч. У последњем тренутку се изменио правац покрета. После дуге и опречне дискусије цреовладало је мишљење да је непријатељска офанзива отпочела и да је због тога најпогодније да се снаге извуку на врањско подручје преко Султан тепе и даље преко Бистарске планине и Дукат планине.

ПОКРЕТ ЗА БИСТАРСКУ ПЛАНИНУ И БОРБА КОД ЦРНООКА

У раним јутарњим часовима 3. маја отпочео је покрет. Дугачка колона коју су сачињавали: 3. македонска ударна бригада, 1. софијска бригада, Косовски и Плачковички партизански одред и батаљон „Басил Левски“ кретала се у правцу Китке. Због невремена које је трајало неколико дана снег је био доста дубок и отежавао покрет бораца, а нарочито коња на којима су били натоварени радио-станица и тешко наоружање. После дугог и напорног марша јединице су стигле на

⁴⁸ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 61; Ослободилачки рат, књ. 2, II издање, стр. 177; М. Апостолски, наведена књига, стр. 16—20.

Китку где је дат нешто дужи одмор јер је требало да се пређе највиши вис на Оеоговским планинама — Султан тепе, који је био прекривен дубоким снегом. После одмора и са великим напором колона је освојила вис и наставила покрет источно од Криве Паланке и касно у ноћ наишла на једну радничку колонију, која је радила на изградњи нове железничке пруге Ђуешево — Крива Паланка — Куманово. Ту су наше јединице заробиле неколико наоружаних бугарских надзорника, који су били преплашени нашом изненадном појавом. После кратке политичке конференције наредили смо радницима да одмах напусте посао и да се врате својим кућама. У баракама је било доста ћебади, алата, експлозива и, што је за борце било најинтересантније, велика количина свежег војничког хлеба, шећера и масти. Од радника смо дознали да на Козјаку, Герман пл. и Широкој планини већ неколико дана траје жестока непријатељска офанзива и да су се водиле тешке борбе на Герман планини, Чупином брду, Ретким букама и Бесној кобили. Након овог обавештења штаб Оперативне групе је изменио правац даљњег кретања јединица. Кренуло ее ка с. Жеравину где се избило у поподневним часовима.

Нешто пре пада мрака 4. маја појавили су се авиони који су надлетали село, а одмах после њих примене су и јаке бугарске снаге. Отпочела је борба. Бугарске јединице су извеле два јуриша који су одбијени нашом снажном и прецизном ватром. Након тога два батаљона 3. македонске ударне бригаде кренула су на јуриш и после кратке и одлучне борбе непријатељске снаге су се повукле у паничном бекству. После кратког гоњења батаљони су се вратили у састав бригаде са богатим пленом. Падом мрака јединице су кренуле у правцу Бистарске планине одакле се најлакше и најкраће могло стићи на врањско подручје. Међутим, 5. маја овде долази до тешке борбе са јаким непријатељским снагама које су биле добро укопане на положајима. Извршено је неколико јуриша, али без успеха. При томе је било рањено неколико другова. Прва софијска бригада изгубила је свог политичког комесара друга Ворошилова. Чекало се да падне адрак да би се

јачим снагама извршио поновни напад ради пробоја и отварања пута за врањско подручје. Падом мрака извршен је снажан напад и непријатељ потиснут са дела положаја, али није био разбијен. Он се брзо средио на новим положајима одакле је пружао жесток отпор. Настављање напада изискивало би наше нове и веће жртве. Зато је одлучено да се промени правац даљег покрета.

Група скојеваца 3. македонске бригаде

Снажан непријатељски отпор наговештавао је да се ту налазе велике бугарске јединице и да је то знак да је најављена непријатељска офанзива на планини Козјак, а можда и на врањском подручју, отпочела и да се руководство Оперативне групе преварило у процени ситуације. Штаб је дошао до закључка да је увукао своје јединице у офанзиву. Било је доста претпоставки. Ценило се да се Главни штаб НОВ и ПО Македоније можда повукао ка Црној Трави, те је донета одлука да се извлачење јединица изврши у том правцу. Међутим, штаб је и сувише дуго размишљао о тој одлуци, те је

она донета тек око пола ноћи. О правцу повлачења ее исто тако дуго дискутовало. Један непредвиђен догађај убрзао је одлуку. Штаб Оперативне групе окупио се око једне старе и дебеле букве. Главе су биле нагнуте над картом која је повремено осветљавана батеријском лампом да би се утврдио правац марша. Дискутовало се који је правац бољи, а батеријска лампа се чае палила час гасила. У том моменту непријатељ је заео место испод букве митраљеском ватром. Штаб се брзо распршио да би избегао убитачност ватре. На месту је остао само Обрен, командант Косовског одреда, иначе члан штаба Оперативне групе. То као да нас је шокирало. Сматрали смо да је погинуо тако омиљен, вољен и бескрајно храбар командант. Међутим, Милан је био прилепљен за земљу. Када је митраљез ућутао, нагло је скочио и дотрчао до нас у малу удолину где смо се склонили. Били смо радосни. Претпоетављали смо да је погинуо, јер је том приликом гласно јаукнуо:

— Рањен сам другови!

— Где си рањен Обрене? — упитао га друг Тићо.

— Мани, срамота ме да вам кажем и молим вас да о томе борце не упознајете. Рањен сам у задњицу.

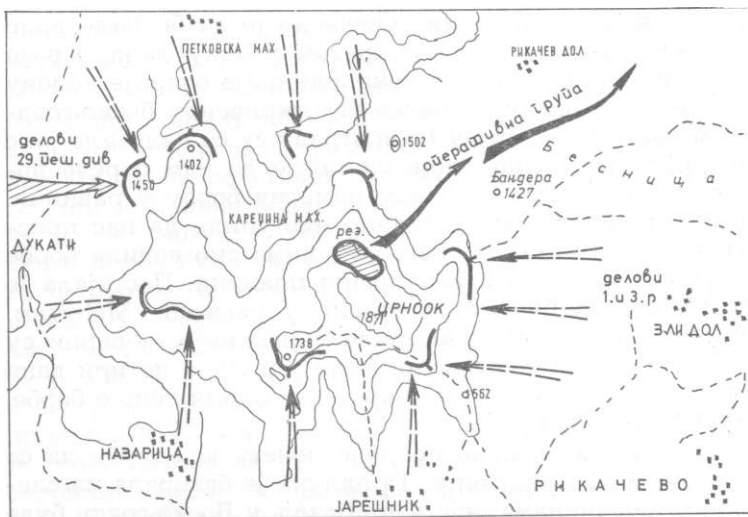
Без обзира на шаљиву атмоферу, другови брзо превише рану Милану. Донета је брзо одлука да се покрет изврши у правцу села Црнотинца и даље ка Црној Трави. Јединице су брзо прикупљене. Кренуло се одређеним правцем. Сва пожуривања и напор који су борци испољили у том исцрпљујућем маршу да би се пре сванућа прешао друм Босиљград — Крива Феја били су узалудни, јер се и сувише много времена изгубило у борбама са непријатељем на Дукат планини и Бистарској планини, као и око доношења одлуке о правцу покрета наших јединица.⁴⁹

У зору 6. маја наше јединице су стигле у с. Црнотинце у подножју виси Црноока. Дат је кратак одмор да би се штаб Оперативне групе договорио о даљој одлуци. Ситуација је била врло критична. Врши се про-

⁴⁹ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 61; Ослободилачки рат, књ. 2, II издање, стр. 177; М. Апостолски, наведена књига, стр. 22—23; Ратне белешке аутора.

цена и изводе закључци. Оцењено је да би било врло ризично продужити са покретом у току дана, јер је претила опасност да бугарска авијација открије колону и нанесе јој велике губитке на откривеном босиљградском пољу. Сем тога, у Босиљграду су се налазиле јаке непријатељске снаге које би могле да нам спрече покрет преко друма и да нам наметну борбу у равници, чиме би нас задржале и тако омогућиле да нас пристигну непријатељске снаге са којима смо водили борбе на Дукат планини и Бистарској планини. Постојала је могућност да будемо окружени у равници. Међутим, оно што је у свему томе било најважније — борци су били до крајње мере исцрпљени јер су се четири дана непрекидно налазили у покрету и водили тешке борбе. Храње*такође није било.

На основу овакве процене донета је одлука да се предани у с. Црнотинцу. Та одлука је базирала на следећим чињеницама: док непријатељ у Босиљграду буде обавештен о нашем присуству у селу и док стигну јединице са којима смо синоћ водили борбу, а од којих смо се према процени прилично удаљили — скоро шест сати, рачунало се да би се напад и једних и других •снага могао очекивати у поподневним часовима. Поред тога, оперативно руководство је при процени имало у виду чињеницу конфигурације терена на коме су се истицали висови Црноок <и Бандера, као и неколико доминантних коса које су пружале идеалну могућност за кружну одбрану. С друге стране, имало се у виду да су наше снаге: 3. бригада, 1. софијска бригада, Косовски одред, бугарски батаљон „Басил ЈГевски“, Плачковички одред доста јаке и са огромним борбеним искуством, што је уливало наду да ће оне моћи на тако јаким положајима да се одрже до пада мрака, а да потом изврше пробој, пређу друм Босиљград — Крива Феја, избију на југословенско-бугарску границу и да дуж ње наставе покрет ка Црној Трави. Оперативном руководству није била позната борбена способност Пљачковичког одреда. Знало се да је он састављен од старих и оцробаних бораца, али га на делу није видео. Имало се поверења и у бугарски батаљон „Васил Левски“, који је био добро наоружан, чији су борци добровољно при-

Борбе на Црнооку 6. V 1944. год.

стали да остану са нама, а поготову што су били са борцима 1. софијске бригаде. Све ово је утицало да оперативно руководство донесе одлуку да се предани у с. Црношница.

Како се у непосредној близини налазио Босилтрад, рачунало се да су ту сконцентрисане јаке бугарске јединице које су пристизале са бугарске територије да би учествовале у отпочетој офанзиви према кумановском и врањском подручју, те су могле да буду усмерене на нас. Поред тога, очекиване су и оне непријатељске јединице са којима смо синоћ водили тешку борбу. Да бисмо се обезбедили од изненадног напада са оба правца, истурена су јача осигурања на доминантним висовима више села, на Црнооку, према Бистарској планини, Дукат планини и Букуровачким планинама. Јединице за обезбеђење одмах су кренуле на одређене положаје.

Разрађен је и план распореда јединица у случају напада непријатеља: 3. македонска ударна бригада посела би и бранила јужне и југозападне падине Црноока; Косовски одред би запосео и бранио положаје који су

затварали правац који из Карађин Махале води ка Црнооку; 1. софијска бригада и батаљон „Васил Левски“ запосели би и бранили северне падине Црноока. У резерву оперативног руководства биле су одређене две чете 2. батаљона 3. македонске ударне бригаде и Плачковички одред.

Пошто је цео план био утаначен, руководство је наредило да јединице уђу у село и разместе борце по кућама ради одмора и исхране.

Мештани су били изненађени, јер су први пут видели тако јаке партизанске снаге. Иако доста сиромашни, сељаци су се потрудили да у границама својих могућности добро нахране уморне и изгладнеле партизане. Борце је дирнула толика брига, пажња, топлина и несебичност ових људи, који се још вису могли начудити оволиком броју партизана. Бугарски фашистички окупатор ширио је пропаганду код сељака да су партизани „шака јада“ састављена од бескућника и разбојника. Међутим, сада су видели да је то велика, веома добро обучена, наоружана и дисциплинована војска. Поред тога, изненадили су се бројем бугарских партизана. Прва софијска бригада и батаљон „Васил Левски“ исто тако су оставили снажан утисак на ове људе, по гоуову када су им борци говорили о циљевима борбе и бугареких и наших јединица и о братству које се кује између бугарског и југословенских народа.

После ноћашњег до крајности иецрпљујућег марша сан је брзо савладао уморне борце. Очни капци чврсто су стегли очи. У њиховим срцима није постојала зебња и страх због опаене ситуације у којој су се нашле наше јединице. Знали су да их води искуено и прекаљено руководство коме су дубоко веровали. Нису помишљали на 6. мај, дан који ће дубоко бити урезан у свеети преживелих бораца, јер борба само што није планула свом силином и жестином, борба у којој ће у свему многоструко јачи непријатељ уложити све своје напоре не би ли заузео Црноок, разбио и уништио наше јединице.

Око 8 часова 6. маја разлегли су се непријатељски рафали и ватра наших осигуравајућих делова. Ова ватра изненадила је руководство, као и саме борце, јер

се оно према процени није надало да ће непријатељ моћи пристићи до 8 часова и отпочети са нападом, и то врло јаким снагама. Процена да ће до напада моћи доћи у поподневним часовима показала се само као жеља оперативног руководства.

Оно што непријатељ никада није радио, бар у дотадашњој пракси, учинио је ноћас. Следио је наш покрет на одређеној дистанци и успео да нас у тако раним јутарњим часовима нападне. И не само то, он је преко радио-везе алармирао јединице у Босиљграду и обавестио их о правцу нашег кретања.

Борба се све више распламсавала између наших обезбеђујућих делова и непријатеља који је наступао. Наше јединице су брзо напустиле село и скоро трчећим кораком, предвођени својим штабовима, журиле да што пре заузму раније одређене положаје. Док су се јединице приближавале својим положајима, непријатељ је тукао јаком артиљеријском и минобацачком ватром положаје наших заштитних делова. Отворена је ватра из тешких митраљеза. Оваквом пакленом ватром непријатељ је хтео да створи панику у редовима наших бораца који су журили да поседну положаје за одбрану. Артиљеријека ватра је била све жешћа. Гранате су падале на наше положаје. Непријатељ није штедео рлуницију. Од артиљеријске и минобацачке ватре погинула су три друга, међу њима и командир Косовске чете Вјекослав Илић, а неколико бораца било је рањено. Заиста, непријатељ је био прави мајстор у руковању минобацачима који су нам задавали највећу муку. Губици су се повећавали.

Већ су све наше јединице заузеле своје положаје са којих су почели да пружају отпор непријатељу. Оперативно руководство било је на свом командном месту одакле је пратило развој ситуације. Наше јединице биле су са свих страна опкољене. Требало је читав дан пружати отпор у окружењу. Муниција, борбеност и искуство бораца није забрињавало већ је забрињавала близина Босиљграда у коме су биле концентрисане јаке непријатељске снаге, одређене за учешће у овој великој офанзиви. Руководство је размишљало о исходу борбе и извлачењу јединица из ове тешке и компликоване ситу-

ације, једне од најтежих и најкритичнијих од како постоје ове јединице. Код ових чланова оперативног руководства јавио се осећај одговорности за ово стање у коме су се нашле јединице. Они нису добро проценили ситуацију када су на Осогову донели погрешну одлуку да се са јединицама врате на слободну територију. Ова одлука им се већ неколико дана свети.

Косовски батаљон са делегатом ЦК КПЈ и Врховног штаба Светозаром Вулмановићем и командантом Главног штаба Македоније Михајлом Апостолским код манастира Св. Прохор Пчињски

Црноок, чија је надморска висина 1871 м, је го и непошумљен, те су се густе и црне стројеве непријатеља, који су га опколили са свих страна, јасно оцртавали. Густо поседнути сви прилази и потпуна блокада Црноока етварали су код руководства сумњу да ће моћи извући своје јединице из ове тешке ситуације. Посебно је отежавала ситуацију чињеница што ее друм Босилград — Крива Феја испречио испред наших јединица, а њиме је непријатељ могао довући нове и свеже снаге. Због свега тога у ерца се увукла страшна зебња и одго-

ворност за насталу ситуацију. Та забринутост није се смела прочитати у њиховим очима, на њиховим лицима. Борци су морали да виде само оптимизам и дубоку веру у могућност успешног извлачења из ове језиво тешке ситуације.

Непријатељске снаге из правца Доганице биле су као осице. Жестоко су јуришале да би се докопале најважнијих и најдоминантнијих положаја Црноока, за које се знало да треба да одиграју одлучујућу улогу у овој борби. Наше јединице су хладнокрвно и храбро одбијале све покушаје непријатеља да заузме овај тако важан баетион. Црноок се морао по сваку цену да одржи до пада мрака. Требало је још дуго издржати.

Око 9 часова на одсеку одбране Косовског одреда дошло је до тешке борбе. Непријатељ је са правца Дуката кренуо у снажан јуриш. Косовске јединице су издржале овај јуриш и приморале непријатеља да се врати на своје раније полазне положаје за напад. И на одсеку одбране 3. македонске ударне бригаде непријатељ врши снажан притисак, који је био нарочито јак на сектору 1. батаљона. Ту су се Бугари приближили на око стотину метара и спремали да крену на јуриш. Брзо је убачена чета из батаљонске резерве, те је противнападом баталјон успео да одбаци непријатеља на његове раније положаје. (У овом нападу погинуо је Светислав Ристић Цецо из Битоља).

Ка положајима левокрилне чете Косовског одреда названим „Кин-Стан“, наступале су бугарске снаге постројене у три таласа. То што се одиграло на том одсеку може се упоредити са ковитлацем који олуја чини на равничастом земљишту. Била је то сцена тоталне мешавине бугарских и наших снага, сцена правог рвања у којој се није знало ко кога напада и од кога да се брани. Мешали су се међусобне псовке и гласни јауци са обе стране. Није то дуго трајало. У кратком временском периоду, од свега 20 минута, сударили су се прса у прса борци Косовског батаљона и бугарски војници. Трештале су бомбе, ударало се ножевима и кундацима таквом брзршом да је за то кратко време од целе чете остало само неколико неповређених бораца. Остало људство је изгинуло или је било рањено: 10 мртвих и

21 рањен (погинули су: Станоје Стаменковић, Драгомир Петровић, Мирко Станишић, Јован Манчић Ђорче, Кемал Оемановић, Урош Аритановић, Добросав Караца Катић и још три друга, а рањени су: Даница Страхинић, Драго Булатовић, Цветан Стошић, Јован Драгојевић, Тиме Јоцић, Благоја Поповић, Драгољуб Динићић, Драгољуб Ђорђевић, Благо Боричић, Драго-мир Борић, Јања Илић, Бранко Станковић, Ваил Шубин, Јован Илић, Марко Петровић, Станоје Ђорђевић, Милан Давидовић, Душан Димковић, Влада Китановић, Ђорђе Станишић, Иван Лаковић).

У овој ситуацији оперативно руководство хитно је упутило чету из резерве да би зауставила Бугаре и повратила положаје тешко настрадале чете Косовског одреда. Противнапад ове свеже чете био је тако силовит да су непријатељски лешеве прекрили поприште борбе. Непријатељ се у паничном бекству повукао на своје полазне положаје трпећи тешке губитке. На правцу Косовске чете он је претрпео губитке од око 50 мртвих и 30 рањених. Бугарски војници су били јако депримирани и заплашени. Колико је опао њихов морал види се и по томе што' на том одсеку до завршетка борбе, односно до пада мрака, бугарске јединице нису више поновиле никакав напад.

И на сектору 1. и 3. батаљона 3. македонске ударне бригаде непријатељски јуриши били су заустављени и сломљени. И овде се непријатељ повукао на раније полазне положаје за напад. На тај начин наше јединице су успешно задржале и одбраниле своје позиције. Сви напори непријатеља да са југа заузме Црноок остали су без успеха. Он је претрпео велике губитке.

У јеку борбе на свим секторима из правца Босилграда појавила се колона јачине пешадијског пука, ојачана једним артиљеријским дивизионом. Ова колона се одмах из покрета развила за борбу и отпочела напад на одсеку одбране 1. софијске бригаде и батаљона „Васил Левски“. Надмоћност непријатеља на овом одсеку, пристизањем ових свежих јединица, сада је постала огромна. Софијска бригада и батаљон „Васил Левски“ једва су одолевали налетима непријатеља. Чуло се ме-

ђусобно гласно довикивање и вређање на бугарском језику. Ово као да је мало изненадило и збунило непријатеља. Бугарске окупаторске јединице нису могле да схвате да се у нашим редовима налази тако велики број бугарских партизанских снага које њима пружају жилав отпор. Неколико непријатељских покушаја да потисну ове снаге остале су без успеха, те се и овде повукао на раније положаје и отпочео да туче снажном артиљеријском ватром положаје бугарских партизана не би ли поколебао њихову одбрану. Док се тако развијала борба на свим секторима, из правца Софије око 13 часова долетела је група од шест авиона. Направивши круг око наших положаја, почели су да бомбардују и митраљирају. Чим је ова група завршила свој задатак, долетела је друга и на крају трећа група лаких бомбардера од шест апарата. Тако су се смењивале ове групе све до 15 часова да би на тај начин подигле морал бугарских јединица, који је после неуспешних јуриша опао.

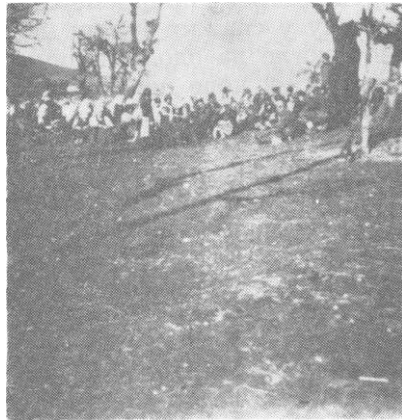
За ово време наше положаје је, поред авијације која је у бришућем лету митраљирала и бомбардовала, тукла артиљерија, минобацачи, митраљеци и пушкомитраљеци, тако да је врело као у паклу. Било је, наравно, и губитака. Ово је подигло морал код бугарских јединица које поново крећу на јуриш.

Наши борци су и овај јуриш хладнокрвно издржали. Пустили су непријатеља на блиеко одстојање, а онда су га засули снажном и прецизном ватром, што је опет поколебало непријатеља. Узалудни су били револвери у рукама бугарских фашистичких официра, узалудне су биле и њихове псовке, претње и друге погрдне речи. Непријатељски војници су се у нереду почели опет да повлаче на своје раније положаје. Морал и борбеност наших јединица као да је скамењивао срца непријатељске војске. Она је била прикована за своје полазне положаје за напад.

Међутим, иако непријатељу није пошло за руком да уз тако снажну подршку артиљерије и авијације пробије наше положаје, он је ипак држао наше јединице у чврстом обручу који се све више стезао око наших јединица и повезивао у чврсту карику. Врло

тешко је било издржати сталне нападе много надмоћнијих и боље наоружаних непријатељских снага. Дан је изгледао као вечност. Споро су пролазили минути. Тако се чинило борцима и старешинама који су једва чекали да падне мрак да би се јединице извукле из обруча. Раније је оперативно руководство рачунало на могућност одбране на Црнооку до пада мрака. Ова процена је базирала на претпоставци да ће непријатељски напад уследити у поподневним часовима. Међутим, ситуација је демантовала ову претпоставку. Непријатељ је извршио напад у раним јутарњим часовима и води се врло тешка и напорна барба читав дан у којој су јединице претрпеле велике губитке. Због тога је требало брзо радити и пронаћи неки излаз у тој врло тешкој и неповољној ситуацији за наше јединице. Морао се извршити пробој из непријатељског обруча, јер је непријатељ већ вршио снажан притисак на сектору Софијске бригаде и батаљона „Ваеил Левски“. Био се сувише приближио њиховим положајима, што је забрињавало руководство ових јединица.

Политички рад 3. македонске бригаде са народом на кумановском подручју

У овој ситуацији бугарске партизанске јединице су извршиле јуриш, што је збунило непријатеља и прршудило га на повлачење. Он стално мења положаје, а наше

јединице му не дају времена да се на њима среди и конеолидује одбрану.

Уочивши ову ситуацију, оперативно руководство доноси одлуку да се тај успех прошири, сматрајући да је то најслабије место код непријатеља, и да ту треба да се усмере све наше расположиве снаге из резерве за пробој из обруча. Ово утолико пре што је непријатељ отпочео жесток напад са свих страна, те је претила опасност да нас раздвоји на делове, што би му омогућило да постигне постављен циљ — разбијање и уништење наших снага.

Уочивши ову опасност, као и насталу ситуацију на сектору Софијске бригаде и батаљона „В. Левски“, оперативно руководство је одмах убацило из резерве 2. батаљон 3. бригаде са замеником политичког комесара бригаде, како би се што успешније искористила настала забуна код непријатеља који је одступао испред наших снага и на том правцу омогућило нашим јединицама извлачење из обруча у правцу Буцалевеке планине.

Убачени батаљон брзо ее развио за борбу. После кратке ватрене припреме све снаге на том сектору кренуле су у енажни јуриш. Бугарске снаге и овога пута нису могле да одоле силини јуриша. Почеле су да се повлаче на нове положаје и да еа њих пружају очајнички отпор. У моменту када се са сигурношћу рачунало да је морал код бугарских јединица на том правцу поуетио и да се стварају повољни услови за пробој, непријатељ, осетивши наше намере, брзо повлачи своје снаге са Бандере и хитно их упућује као појачање да би што пре затворио створену брешу и тиме онемогућио наше извлачење ка Буцалевској планини. Ова непријатељска појачања су успела да задрже положај, односно да затворе створену брешу. Борба се наставила свом жестином. Наше јединице врше нове јурише, али је непријатељ стабилизовао положаје. Одлучено је да се сачека ноћ када поново извршити јуриш и иробој.

Овом приликом непријатељ је учинио крупну војничку грешку. Када је све снаге повукао са Бандере да би затворио брешу, он је тиме створио могућност нашим јединицама да ее извуку кроз непосреднути простор до-

лином Бресничке реке. Тај непријатељски пропуст силно је обрадовао чланове оперативног руководства. Да би се непријатељ још више обмануо и стекао што убедљивији дојам да ми желимо заиста да се пробијемо ка Буцалевској планини, оперативно руководство је наредило јединицама да наетаве са што снажнијим демонстративним нападима на том правцу све до пада мрака, а да се после повуку на зборно место у близини громаде великих стена. Због тога борба на том правцу добија још драматичнији карактер. Смењивали су се обострани јуриши и противјуриши. Поједини положаји по неколико пута су прелазили из руке у руку.

Након пада мрака све наше јединице почеле су да се скупљају на одређено зборно место. У највећој тишини формирана је колона. Претходница и заштитница заузеле су своја места. Ноћ је тамна и густа као тесто.

Отпочео је покрет. Колона се тихо и бешумно спуштала низ стрме падине Црноока који ће дубоко бити урезан у сећању бораца, јер смо ту имали око 30 погинулих и 25 рањених другова. Ни непријатељ није прошао боље. Имао је око 70 мртвих и више рањених војника.

«

Маневар је успео. Јединице су успеле да се извуку из обруча који су створиле врло јаке и надмоћније непријатељске снаге издржавши снажне непријатељске налете у току дана. У највећој тишини преко Рачин дола — Бојинеке Махале — с. Млекоминци оне избијају ка југословенско-бугарској граници источно од Бојиљграда, одакле ће даље наставити пут ка Црној Трави.⁵⁰

У јутарњим часовима далеко иза нас остали су положаји Црноока и сећање на тешке борбе у окружењу и борбе прса у прса. Још је у ушима бораца тутњала бука артиљеријске и минобацачке експлозије и шум нисколетећих непријатељских авиона. Седмог маја око

⁵⁰ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 61; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 177; Славчо Трнски, наведена књига, стр. 588—591; Архив Војноисторијског института, к. 233, док. 28-4/8; Ратне белешке аутора; М. Апостолски, наведена књига, стр. 23—26.

6 часова чула се снажна артиљеријска ватра. То је непријатељ снажно обасипао положаје на Црнооку. Била је то паљба у празно, на положаје где су остали мртви другови. Преко села Божица, јужних падина планине Варденика, наше јединице су прешле друм Босиљград — Сурдулица — Владичин Хан и поред Власинског блата и Чемерника 9. маја избиле у с. Црна Трава. Сустрет са народом овога краја био је срдачан и дирљив. Народ се интересовао за све што смо на овом путу доживели и дивио се нашим успееима. Народни одбор уложио је све своје снаге да пружи што је могуће више нашим уморним и рањеним борцима.

СПАЈАЊЕ СА ГЛАВНИМ СНАГАМА

У селу смо дознали да се у с. Добро Поље налазе Оперативни штаб, ЦКП Македоније, делегати за Прво заседање Антифашистичког собрања народног ослобођења Македоније (АСНОМ), 6. и 7. јужноморавска бригада и јединице врањског војног подручја. Увече, 9. маја, наше јединице су напустиле с. Црну Траву и кренуле ка с. Добро Поље где су убрзо стигле. Били смо срећни што смо се срили са нашим друговима. Припадници Косовског батаљона су били посебно радосни, јер је ту пристигло око 100 Јужноморавца за попуну Косовске бригаде.

Од другова који су се кретали са Оперативним штабом дознали смо како се код њих развијала ситуација. Непријатељ је из Врања, Бујановца, Куманова, Младог Нагоричана, Страцина, Чифте Хана, Криве Паланке, Гјуешева и Босиљграда концентрично кренуо у напад на територију врањског и кумановског војног подручја, где су се налазиле поменуте наше јединице и руководства. Пошто је откривен покрет бугарских јединица, а нарочито после тешке одбрамбене борбе коју је водила 6. јужноморавска бригада на положајима Редке Буке, Оперативни штаб је предузео све мере за извлачење снага из непријатељског обруча. Требало је по сваку цену онемогућити спајање непријатељских јединица које су наступале са правца Босиљграда и Светог

Илије ка Новом Глогу. Ако би дошло до тог опајања, наше јединице би биле доведене у тежак положај, јер би се морале извучити ка Пољаници.

Првог маја 7. јужноморавска бригада из Трговишта већ је била на путу ка с. Црни Врх. Оперативни штаб, ЦК Македоније и делегати за Прво заседање АСНОМ-а извучили су се ка Новом Глогу, а 6. јужноморавска бригада водила је узастопне одбрамбене борбе на Чупином брду у којима је нанела велике губитке непријатељу. Под дритиском јаких непријатељских снага бригада се преко Бабине Пољане повукла ка Кривој Феји.

За ово време по великом невремену — киши, снегу и мећави и јединице врањског војног подручја водиле су заштитне борбе код Светог Илије са непријатељским јединицама које су наступале из Врања. У току 30. априла и 1. маја дошло је на том правцу до врло жестоких борби. Јединице врањског војног подручја храбро су одолевале нападима многоструко јачих непријатељских снага. У противјурјишима оне су једно време успеле да одбаце нешријатеља преко Јужне Мораве. Тај успех је био од огромног значаја за остале јединице. То је омогућило да се 6. јужноморавска бригада неометано повуче. Непријатељ није успео да затвори обруч код Новог Глога.

Све јединице, сем Кумановског партизанског одреда и јединица кумановског војног подручја које су биле остављене за дејство на Козјак планини, 2. маја су биле прикупљене код Криве Феје. Тиме је првобитни непријатељски план за стварање обруча око наших јединица на територији кумановског и врањског војног подручја дропао. Одбрамбеним борбама и вештим маневрисањем јединица обманут је непријатељ и поремећен његов првобитни план због чега је био оринућен да створи нови план и да врши прегруписивање својих снага и створи концентрацију ка Црнојрави.

Када су се непријатељске јединице из Босиљграда и Врања спојиле код Новог Глога и створиле обруч око њега, тамо није било наших јединица јер су оне 3. маја из Криве Феје кренуле у правцу Црне траве. Непријатељске јединице, постављене на Чемернику са задат-

ком да сгфече извлачење партизанеких енага ка Црној трави, биле су разбијене од стране 6. јужноморавске бригаде. Оне су у паничном бекству одступиле ка Мачкатици, остављајући мртве, рањене и тешко наоружање. Тако су наше снаге неометано 4. маја стигле у с. Црну Траву одакле су, после краћег одмора, кренуле за с. Добро Поље где су стигле 5. маја.

Оперативни штаб, делегат Врховног штаба, део Централног комитета КПМ, делегати АСНОМ-а у Добром Пољу почетком маја 1944. год.

Требало је брзо радити и припремити јединице за наредна дејства. Овде је јединицама дат одмор, вршена је попуна. Савезничка помоћ је била врло интензивна. Сваке ноћи су стизала два до три транспортна авиона која су бацала оружје, муницију одећу, обућу и храну. У присуству бугарских руководилаца на овом подручју је формирана 2. софијска бригада. Настало је обострано весеље. Држани су говори у којима је истицано братство и јединство између наших јединица и народа и бугарских јединица и народа. Настало је честитање и грљење. Истицана је важност формирања 1. и 2. со-

фијске бригаде <и заједничка борба против општег не-
шријатеља.⁵¹

Поред тога, Оперативни штаб је одлучио да се 12. маја у с. Дарковцу формира и 1. косовска бригада од Косовског одреда и новодошлих 112 Јужномораваца. Тај дан смо са нестрпљењем очекивали, јер смо са борцима Косовског батаљона били врло приено повезани, с обзиром на то да смо са њима извојевали тако славне победе код Сејаца, Буштрања, Свињишта, Ристовца, Пробиштипа, Добрева, Кратова и Црноока.

За команданта бригаде поетављен је Милан Зечар Обрен, за политичког комесара Саша Јаворина, за заменика команданта Глигорије Шарановић, за помоћника комесара Миле Банић Црни и за начелника штаба Душан Лазић.

ИЗВЛАЧЕЊЕ ИЗ ОКРУЖЕЊА И ПРОДОР НА ЈУГОИСТОК

У међувремену, док су се наше јединице попуњавале, сређивале и припремале да прераету у веће војне формације, дотле је непријатељ у највећој тајности припремао своје три дивизије за офанзиву на Црну траву. Почеле су се ширити вести да су из Софије кренуле јаке непријатељске јединице ка Црној трави. Касније су стигле и вести да су и из Влаеотинаца кренуле јаке непријатељске снаге. Било је и неких непотврђених вести о томе да су се непријатељеве јединице и са врањског војног подручја упутиле ка Црној трави. Ти покрети јасно су говорили да је непријатељ располагао тачним подацима о концентрацији наших јединица на територији Црне траве, те је у вези с тим вршио прегрупацију својих снага ради преношења тежишта дејства ка Црној трави. Према свим добивеним подацима и ова офанзива на Црној трави само што није почела.⁵²

У поподневним часовима 10. маја наша обезбеђења већ воде борбу са слабијим непријатељским снагама код

⁵¹ Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 177—178; Б. Митровски, Б. Глишић, Т. Ристовски, наведена књига, стр. 180—181.

⁵² Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 178; М. Апостолски, наведена књига, стр. 26; Ратне белешке аутора.

с. Ораха и Бистрице. Непријатељ је одбијен. Сутрадан поново долази до нешто оштрије борбе код села Бистрице. Сада је постало свима јасно да је непријатељ заиста усмерио своја дејства ка Црној триви.

У оваквој ситуацији Оперативни штаб је до касно у ноћ 11. маја са пгтабовима потчињених јединица анализирао новонасталу ситуацију. Извршена је размена мишљења. Закључено је да непријатељ тежи да јаким снагама окружи наше јединице на територији Црне траве. У обручу се није смело остати. Требало је извући јединице пре затварања обруча. Настала је дискусија око правца повлачења. Већина другова је била за то да се јединице пробију на југ. Правац ка Козјак планини био је најгђрихватљивији. Тамо су били Кумановски одред и јединице кумановског војног подручја, а претпостављало се да је то подручје напуштено од главних бугарских снага. При оваквој процени Оперативни штаб је донео одлуку да се при извлачењу и продору на југ нападну гарнизони у Босиљграду и Трну.

За напад на Босиљград одређени су: 3. македонска уд^рна и Косовска бригада (која је требало да се формира 12. маја), као и јединице врањског војног подручја, Црнотравски и Плачковички одред. Ове јединице би, након преласка друма код Стразимировца, усмериле свој напад на Босиљград према плану који је био усаглашен између Оперативног штаба и штабова јединица. Њихов напад би штитиле 6. и 7. јужноморавска бригада. Шеста бригада би, након преласка друма код Клисуре, избила на Мали Стрешер а одатле на Бесну кобилу и ту запосела друм Врање — Босиљград, а 7. бригада би, после преласка друма код с. Равни Луг, запосела друм Ћустендил — Босиљград. Прва и 2. софијска бригада извршиле би демонстративан напад на Трн ради стварања забуне код непријатеља о правцу нашег извлачења. Поеле овог демонстративног напада обе бригаде би усмериле своја дејства на бугарску територију ради мобилисања новог људства.

Ценило се да ће напад на Босиљград и Трн створити забуну код непријатеља и дезоријентацију у погледу правца извлачења наших јединица ка Козјак

планини. Штабови јединица су одмах приступили упознавању јединица са добијеним задатком. Након тога су партијске организације одржале састанке на којима су поред добијеног задатка анализирале борбе од напада на Кратово, па све до избијања у Црну траву. При томе је био критикован штаб Оперативне групе у вези са повратком на слободну територију и за борбу на Црнооку. Комунисти су сматрали да им је Црноок пружио прилично војничког искуства за борбу у окружењу са много јачим непријатељем, али да је та школа била плаћена великим жртвама. Сем тога, кооунисти су истакли да је та борба била у супротности са начелима партизанске тактике ратовања јер се дозволило да нас непријатељ нападне где смо ми најмање желели. На тим састанцима били су критиковани појединци који се нису најбоље држали у дотадашњим борбама. И скојевске организације одржале су састанке са сличним дневним редом. Ови састанци су били од велике користи у склопу нових искушења цред којима ће се наћи наше јединице.⁵³

БОРБЕ КОД СТАНИКИНОГ КРСТА

Освануо је 12. мај. На свечан начин требало је да се у с. Дарковцу формира 1. косовска бригада, а затим одмах да се крене на извршење* постављеног задатка. Међутим, јаке непријатељске снаге, које су се појавиле пре очекиваног времена, потпуно су пореметиле добро замишљени план дејства јединица. Око подне 6. и 7. јужноморавска бригада, с обзиром на удаљеност места где је требало да поставе заседе ради обезбеђења напада на Босилград, извршиле су покрет. У моменту избијања на гребен Станикин Кр*ст, око 15 часова, 6. бригада се еукобила са јаким непријатељским снагама које су избијале на сам гребен. Отпочела је борба која се све више и више разгарала. У исто време је и Црно-

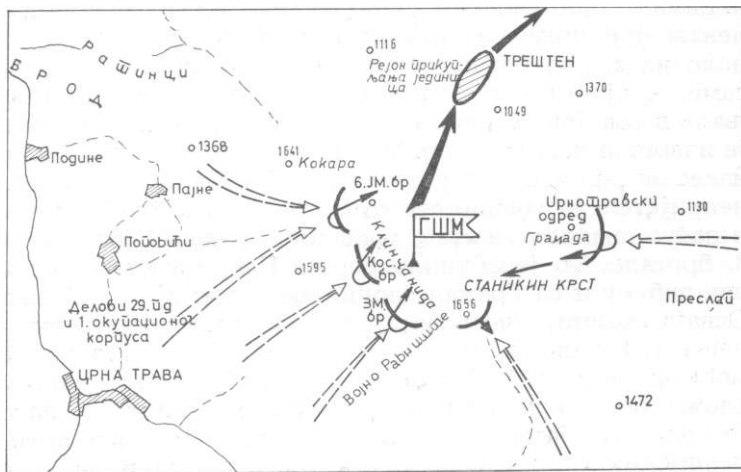
⁵³ Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 178; М. Апостолски, наведена књига, стр. 26—27; Ратне белешке аутора; Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 54.

травски одред био нападнут код с. Преслапа где је био истурен ради осигурања. После извесног времена и на правцу кретања 7. бригаде је дошло до сусретне борбе између ње и јаких бугарских снага у рејону Малог Самара. Тако су на сва три правца отпочеле жестоке барбе.

У поподневним часовима јединице 3. македонске ударне бригаде и Плачковичког одреда припремале су се за покрет за с. Дарковце да би присуствовале прослави формирања 1. косовске бригаде. Борци су се поздрављали и опраштали од дивних сељака с. Доброг Поља, где су провели два дана ради одмора после дугих борби и маршева. Гостоприметво и присност ових сиромашних људи оетавили су јак утисак на борце, који су се први пут нашли на територији Црне траве, која је била сва захваћена покретом, те је утолико теже падао тај растанак. Тек што су се јединице постројиле, чула се јака ватра на Станикином Крсту. Не чекајући наређење Оперативног штаба који се налазио са борцима Косовског батаљона ради формирања 1. косовске бригаде,⁵⁴ штаб 3. бригаде је самоиницијативно наредио да јединице бригаде и Плачковичког одреда трчећим кораком што пре избију на Станикин Крст, где је 6. бригада, како се према ватри могло осетити, једва одолевала нападима непријатеља. Растојање од с. Дарковца до Станикиног Крста износило је око 13 км. Требало га је што пре савладати. Борци су, журећи ка Станикином Крсту, летимично бацали поглед на постројену Косовску бригаду, која се формирала под непријатељском артиљеријском ватром. Били су жалосни што нису могли да присуствују свечаном чину својих другова са којима су од формирања 3. бригаде заједно ишли из борбе у борбу и постизали успехе. У покрету су слушали разговорне речи и глас Милана Зечара Обрена који је говорио о значају формирања 1. косовске бригаде. Због постојећих услова није се смело одуговлачити са свечаношћу. Непријатељ је журио да се што пре докопа Станикиног Крста. Због тога су батаљони Косовске бри-

⁵⁴ Зборник докумената, том VII, књ. 3, стр. 206; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 178.

гаде одмах упућивани еа 3. бригадом на цребен Станикиног Крста, од чијег држања је зависило извлачење наших јединица ка Козјак планини.

Борба код Станикиног Крста 12. V 1944. год.

Када су се, око 17 часова, јединице 3. бригаде и Плачковичког одреда приближавале Станикином Крсту, положаји 6. бригаде били су засипани снажном артиљеријском ватром. После трга, непријатељ је кренуо на јуриш потискујући лево и десно крило 6. бригаде. Не штедећи живу силу настојао је да се пошто-пото дочепа овог гребена који је доминирао читавим крајем. Убацујући свеже снаге, он је постигао извесне успехе. Гледајући како се крила 6. бригаде гibaју под његовим снажним притиском, сматрао је да ће овај тако важан бастион пасти. Међути^ јединице 6. бригаде нису ни помишљале на напуштање положаја иако је на њих била усредсређена снажна непријатељска артиљеријска и минобацачка ватра. Оптимизам непријатеља је био кратког века. На његовом десном крилу из трка се развио 1. батаљон 3. бригаде, а на левом крилу њен

Други батаљон. Непријатељ није могао да издржи елину удара ових двају приетиглих и евежих батаљона. Гребен је био поново у нашим рукама. Долазак 3. а касније и 1. косовске бригаде умногоме је помогао јединицама 6. бригаде, које су уз велике жртве једва одолевале јуришима непријатеља. То је веома много утицало на морал бораца 6. бригаде који су се, до тада сами, крајњим напором и пожртвовањем супротстављали веома јаким непријатељским снагама. Непријатељ је извршио неколико јуриша, али је био одбијен. После извесног времена, у јеку најжешће борбе за гребен, непријатељ је убацио свежје снаге, заузео вис Грамаду и засуо снажном ватром борбени поредак 1. батаљона 3. бригаде. То је збунило борце. Непријатељ користи ову забуну и са Грамаде врши све снажнији притисак. Осваја позицију за позицијом и затвара правац извлачења 1. батаљона. Пошто је непријатељ уочио да ће моћи да окружи 1. батаљон, настојао је да свом снагом сломи његов отпор да би га разбио и уништио. Засуо је положаје батаљона пакленом ватром из свих артиљеријских и минобацачких оруђа. Осетивши ватру с леђа, он се морао под заштитом организоване заштитнице извлачити из борбе и тим јединим могућим правцем на север, правцем који га је потпуно одвојио од бригаде. Непријатељ је продужио са жестоком нападом, али је батаљон, вешто маневришући, онемогућавао непријатељу да га опколи. Посео је нове положаје и на њима задржавао непријатеља до пада мрака.

Сличну судбину је доживео 2. батаљон Косовске бригаде. И он је, извлачећи се под снажном ватром своје заштитнице, одступио на нове положаје на којима је задржао непријатеља. Међутим, и он је изгубио везу са својом бригадом и није успео да се споји са њом.

Овим је било ослабљено наше деено крило. Уочивши ову слабост, бугарско руководство наређује припрему за освајање гребена. Нешто пре сумрака, после јаке артиљеријеке ватре која је трајала више од пола часа, убацивши нова појачања, непријатељ око 18 часова прелази по пети пут у јуриш и после огорченог окршаја успева да потисне наше јединице са главног гребена, а самим тим и да затвори правац предвиђен

за покрет наших јединица ка Козјак планини. Наше једитице еу се са Станикиног Крста прикупљале на плато Трештен да би одатле усиљеним маршем кренуле иравцем Калнишка река — Знепоље, прешле пут Стрази-мировци — Трн, упале на бугарску територију и преко Црноока избиле на Козјак планину пошто се, с обзиром на новонасталу ситуацију, одустало од напада на Босилград.

Након пада мрака Оперативни штаб је преко патрола покушао да успостави везу са 7. јужноморавском бригадом и са батаљонима 3. македонске и Косовске бригаде. Сви напори су били узалудни. Седма бригада је била одбачена према Таламбасу, а поменути батаљони исто тако на север. Даље се није смело чекати, јер је време за извлачење било кратко. Свануће никако није смело да затекне наше јединице на територији Црне траве.

Оперативни штаб је одлучио да изврши покрет ка Козјак планини и без отцепљених батаљона, с обзирсум да су штабови тих једршица знали правац нашет покрета, а рачунало се на њихово борбено искуство, те да ће они успети да пребаце своје јединице на козјачки масив.

Док су се јединице поетројавале, размишљали смо о вођеној борби на гребену Станикиног Крста где су борбу водиле све наше јединице на релативно уском фронту против неколико пута надмоћнијих бугарских снага. Било је безброј херојских подвига и појединаца и јединица које нису напуштале своје положаје иако је непријатељ у том правцу усмерио врло јаке и свеже снаге подржане моћном артиљеријском и минобацачком ватром и у поподневним часовима извршио пет јуриша. При томе су наше јединице испољиле високу борбеноет, дисциплину, пожртвованост и борачку свест.

У овим борбама бригада је имала 2 погинула: Живо Анђеловски Вангелов из села Лавци и Арсовски Михајло Трајче из Кратова, као и приличан број рањених.⁵⁵

⁵⁵ Зборник докум^ната, том VII, књ. 3, док. 61; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 178; М. Апостолски, наведена књига, стр. 28—30; Ратне белешке аутора.

Покушаји да се на неки начин успостави веза са одвојеним јединицама, које је непријатељ успео да одбаци на исток и да запоседне Станикин Крст и Преслап, утицали су да се изгуби доста драгоценог времена за извлачење и покрет ка одређеном циљу. По гребенима непријатељ је испалио сигналне ракете које су обасјавале околину. Ту и тамо чуо би се по који митраљески рафал. Тиме је непријатељ или храбрио своје војнике или му се у мраку нешто чинило сумњивим. Смисао ватре нисмо могли да оценимо. Чинило нам се да наши одвојени батаљони врше пробој к нама, па смо због тога ишчекивали њихову појаву. Али, то је била само наша жеља. Све је било узалудно. Како се изгубило придично времена, Оперативни штаб је одлучио да се крене. Због овако настале ситуације Оперативни штаб је био принуђен да мења раније предвиђени правац извлачења: требало је да се ноћ искористи за усиљени марш долином Калнишке реке да би се у раним јутарњим часовима прешао пут Трн — Стазимировци и наставио покрет дреко Црноока ка Козјак планини.

Те тамне ноћи колона уморних бораца дуго се извлачила врло тешким путем Калнишке реке. Чести заобиласци непријатељских положаја успоравали су покрет јединица. Урвине, стрмине и непроходне стазе још више су исцрпљивале снагу бораца који су и онако били уморни од честих борби и дугих маршева. Тај умор се нарочито испољавао код бораца 3. македонске ударне и Косовске бригаде, јер су они пре два дана дошли на територију Црне траве после врло тешких борби код Кратова, Црноока и марша који је био дуг више од стотину километара. Одмах након тога уследила је борба на Станикином Крсту са вишеструко надмоћнијим непријатељем, да би се затим предузео усиљени, заморни и исцрпљујући марш ка Козјаку долином Калнишке реке. Све је то оставило видни траг на снагу и издржљивост бораца.

Оперативни штаб је изабрао овај правац јер је претпостављао да је долина Калнишке реке слободна и да на путу Трн — Стразимировци не могу бити јаке

непријатељске снаге, јер је главнина бугарских јединица надирала ка слободној територији Црне траве. Оперативном штабу је било јасно да ће пут долином Калнишке реке бити тежак и заморан за и онако уморне бо^це, али је то био у датој ситуацији најкраћи и најеигурнији правац за извлачење јединица. Борци су били веома изнурени. Чим би се негде дао кратак одмор, цела колона би полегла и заспала не бирајући место. Због оваквог стања Оперативни штаб је наредио штабовима бригада да се до крајње мере повећа будност и да се строго води рачуна о томе да неки успавани борац не остане и тако изгуби везу са колоном. Без обзира на пожуривање није се могло надокнадити време које смо изгубили док смо чекали отцепљене батаљоне.

У свануће 13. маја колона је избила на гребен Здравчи камен, који се налази у непосредној близини Трна и Стразимировца. Требало је још неколико километара па да се дохватимо Знепоља које је испред нас пукло у ширини више од 3 км. Нисмо знали шта нас тамо очекује. Широко и отворено поље, са једне стране, Трн — Стразимировци, с друге стране, а црвени каблови који су се са тог правца протезали према положајима јединица са којима смо јуче водили тешку борбу наговештавали су да се доле налази неки већи штаб који руководи операцијама на том сектору. Оценили смо да тај штаб обезбеђују јаке јединице, а можда да се ту налазе и неке резерве које могу бити упућене противу нас. Непријатељ је располагао моторизацијом, те је могао врло брзо пребацити снаге и са других правца.

Иако се потпуно разданило, јединице су морале да пређу пут и поље, што се није могло избећи. Свако даље задржавање на овом простору, који је био врло слаб за маневрисање, било би катастрофално за наше јединице. Требало је Што пре напустити ову територију, јер су нам иза леђа остале јаке непријатељске јединице са којима смо јуче водили тешку борбу и које су могле свакога часа кренути за нама. Поред тога, нисмо знали какве се све снаге налазе у Трну и Стразимировцима. Због тога се није могло нити смело више да чека. Знепоље се морало што пре прећи и под ус-

ловом тешких борби. Прегруписавши снаге, Оперативни штаб је наредио покрет. У претходницу је одређена 3. македонска ударна бригада којој је постављен задатак да при појави непријатељских снага, без обзира на њихову јачину, изврши напад који ће касније помоћи 6. јужноморавска и Косовска бригада.

Покрет је почео. У моменту када је чело претходнице избило на пут Трн — Стразимировци примећена је издужена колона бугарске коњице за коју смо касније дознали да је био 2. коњички пук који се од Стразимировца кретао ка Главановцу. Појава бугарске коњице није збунила руководство 3. бригаде и њене борце. Та хладнокрвност је умногоме допринела даљем успеху. Пут се морао по сваку цену прећи. То је било наређење Оперативног штаба. Због тога је одмах наређено да се бригада из покрета развије за борбу, да одмах изврши јуриш и тако обезбеди пут и прелаз осталим јединицама. Без икаквог колебања борци су извршили наређење. Отворена је концентрична ватра из свих аутомата и пушкомитраљеза. Коњички пук проето је био парализован овим изненадним и неугодним сусретом са јаким партизанским јединицама, и то код Знепоља, у непосредној близини Стразимировца и Трна где су биле концентрисане јаке бугарске јединице за офанзиву која је била у току на територији Црне траве.

Команда „јуриш“ као да је препородила борце 3. бригаде. Умор, који се тако видљиво манифестовао код бораца за време пробијања кроз урвине Калнишке реке, као да је за тренутак ишчезао и уместо њега појавила се решеност и спремност да се снажним и кратким јуришом изнанади, збуни и разбије Коњички пук. У томе су успели. Редови Коњичког пука су пољуљани. Настало је комешање улед силне ватре и преплашених коња које јахачи нису могли да обуздају и који су се пропињали на задње ноге. Рзање коња, гласно умиривање њихових јахача и снажна ватра испунили су поље. Ту грају у свежим јутарњим часовима надвладао је снажни узвик партизана „ура“ „ура“ „ура“ који су као вихор незадрживо јуришали на бугарске коњанике. Рукама су скидали збуњене јахаче са коња. Преплашени коњаници психички уопште нису били спремни

да приме борбу. Једино што су у том моменту могли да учине било је да окрену своје, исто тако преплашене, коње и да у снажном галопу одјуре ка Стразимировцу. Пошто су се тамо средили, са осталим јединицама које су се налазиле у Стразимировцима отворили су артиљеријску, минобацачку и митраљеску ватру. Са свих страна пљуштале су артиљеријске и минобацачке гранате. На срећу, због муља који је створила изливена река Јерма гранате нису експлодирале.

Прелаз Знепоља заиста је био веома тежак. Цело поље је било под водом. Оно је било неколико километара широко, али се тешком муком освајало. Ишло се скоро корак по корак — док се извуче једна нога друга би пропадала у муљ до изнад колена. Комора уопште није могла да се креће. Било је жалосно видети како су сви коњи коморе пропали до трбуха у муљ и нису могли да се извуку. Нису могли ни један корак више учинити. Радио-станицу и сандуке са муницијом морали су борци скинути са коња и носити на рукама. Док се товар скидао, коњи су покушавали да се извуку из глиба, али је све било узалудно. Да ли због напора, којег су чинили да би се извукли, у очима коња као да се оцртавала туга што су их борци оелобађали терета, као да су предосећали растанак са својим водичима који су до тада водили о њима бригу око исхране и чишћења. Изливена река Јерма била је непријатељски расположена не само према коњима већ и према борцима. Као да је хтела да им онемогући брзи ход, као да је желела да у овом проклетом пољу сви борци буду опкољени и уништени. У густом муљу борци су упадали до изнад колена и остављали своје ципеле и опанке. Тешко су освајали ово поље. Брже се напредовало пузајући нето ходајући. Борци су на рукама носили сандуке са пушкомитраљеском муницијом и делове радио-етанице. Ово их је још више исцрпљивало и одузимало и последњи атом снаге, јер су им ноге све више упадале у глиб. Артиљеријска, минобацачка и митраљеска ватра из рејона Стразимировца и доминирајућих висова изнад самог села била је стални пратилац у овом тешком походу који се морао убрзавати јер је претила опасност да јединице буду уништене на

непролазном земљишту. Из Стразимировца ка Орловој чуки био је упућен ескадрон 2. коњичког пука. Орлова чука је еада за наше јединице поетала судбоносна. Ако би негфијатељ пре нас заузео Орлову чуку, онда би у тој мочв^рној равници наше јединице биле доведене у врло тешку, скоро безизлазну ситуацију. Требало је што пре избити на гребен Орлове чуке. Ваљало је прећи још само стотину метара, али је и то представљало велику раздаљину за исцрпљене борце. Са крајњим напором простор се освајао метар по метар, јер су борци били свесни важноети Орлове чуке. Због тога су улагали и последње честице снаге да би што више убрзали ход и освојили гребен пре бугарске коњице.

Борба за врх Орлова чука попримила је драматичан карактер. Хитали су и једни и други како би се дочекали врха. Бугарски коњаници немилосрдно су шидали своје коње и у силном галопу приближавали се врху, а наши борци као да су добили нову снагу. Савлађујући блатњави и муљевити терен и они су се цриближавали гребену. Одлучност, воља и напор који су испољавали борци били су задивљујући. Оно што је највише импресионирано у овој врло критичној и драматичној ситуацији, од које је зависила судбина наших јединица, било је држање физички посусталих бораца. Они су гласно бодрили снажније борце: „Напред трећебригадирци, напред другови" и крајњим напором замахивали су рукама, брже извлачили уморне ноге из лепљивог муља. Желели су да иду, да издрже, и да пре бугарске коњице стигну на врх. Али такав напор брзо је малаксавао, јер им је недостајала физичка снага да прате остале снажније другове. Једино им је остало да их бодре. Наше јединице су само за неколико минута пре бугарске коњице избиле на Орлову чуку и јаком пушкмитраљеском ватром натерали бугарске коњанике да смђу са коња и да се развију за борбу као пешаци. У том тренутку стигао је један батаљон 3. бригаде, а један батаљон Косовске бригаде заузео је вис код Чигриловаче. Отворили су снажну ватру на полегле бугарске коњанике, који су у паници почели да беже ка Стразимировцу водећи за узде своје преплашене коње.

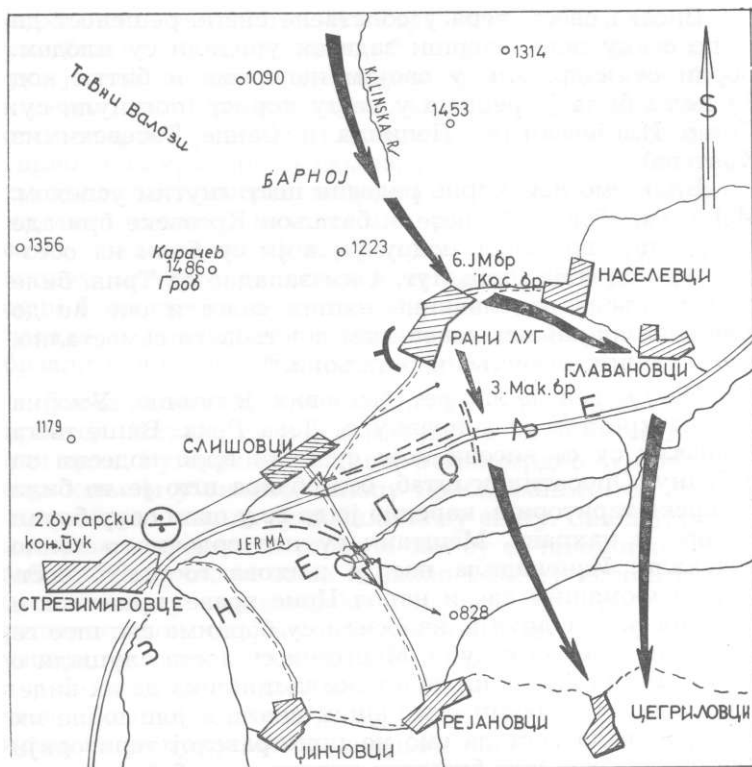
Висока свест, вера у сопствене снаге, решеност да се по сваку цену изврши задатак уродили су плодом. Борци су издржали у својим напорима и битка код Знепоља била је решена у нашу корист (погинули су: Петар Илијевски из Пелинца и Санде Тасевски из Кратова).

Били смо неизмерно радосни постигнутим успехом. Међутим, због слабе везе 3. батаљон Косовске бригаде и јединице врањског подручја, који су били на обезбеђењу код села Рани Луг, 4 км западно од Трна, биле су отцепљене од главнине наших снага и оне ће до поновног спајања са главнином дејствовати самостално, као и раније схцепљени батаљони.⁵⁶

Настављен је покрет без ових јединица. Уморна колона кретала се у правцу е. Лева Река. Више њега уздизали су се висови који су били врло подесни за одбрану. Оперативни штаб, без обзира што је то била бугарска територија, наредио је да се у овом селу борци одморе и нахране. Мештани су нае срдечно и топло дочекали. Изненадила нас је њихова гостољубивост. Иако сиромашни као и народ Црне траве, врањског и кумановског подручја, износили су борцима све што се од хране затекло у кући. Мештани су доста слушали о пфтизанима и сада им се пружила прилика да их виде. Радовали су се бројности наших снага, а још више их је обрадовала вест да смо на црнотравској територији формирали две јаке бугарске партизанске бригаде.

У свануће 14. маја наше јединице напустиле су ово гостољубиво село, масовно и топло испраћени од мештана. После преласка пута Софија — Босиљград избили смо у с. Трекљано, где је бугарска полиција отворила ватру на нас. У првом налету полиција је била разбијена и натерана у панично бекство. При овоме нисмо имали никаквих губитака. Одмах смо приступили паљењу општинеке и полицијске архиве. Узнемирено село брзо се смирило и са великим интересовањем је пратило паљење архиве. Народ је био радоетан, јер су

⁵⁶ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 61; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 178; М. Апостолски, наведена књига, стр. 29—32; Ратне белешке аутора.

Борба и прелаз код Знепоља

гореле општинске књиге у којима су биле заведене дажбине сељака (вуна, жито, порез, пјирез и др.). Охрабрени појединци почели су да износе из куће ^рану коју су делили борцима. То је охрабрило и друге, те су и они почели износити храну и делити је борцима. Било је то заиста дирљиво. Пошто је Оперативни штаб наредио покрет, издужена колона је напуштала село. Међутим, сељаци су трчали дуж колоне и делили храну борцима.

Само што је чело колоне замакло иза села, почела је да пада ситна киша која се каеније претворила у

прави швусак који је до толе коже наквасио борце. По-кисла и уморна колона приближавала се с. Уши (на око 7 км источно од Босиљграда). Да би се борци скло-нили од пљуска и мало одморили, Оперативни штаб је наредио кратки одмор у овом селу. И мештани овога села изненађујуће топло су дочекали наше борце. До-маћице су ужурбано ложиле ватру да би спремиле ве-черу и борци осушили своју одећу. Сељацима су објаш-њавани циљеви НОБ и разобличавана бугарска фашист-ичка гђропаганда. Људи су са великим интересовањем слушали излатање наших другова.

После кратког одмора Оперативни штаб је наредио покрет који није много обрадовао уморне борце. Поз-дрављајући се са борци^М, гостољубиви домаћини су забринуте говорили: „Велика војска се дигла против вас децо. Чувајте се да вас не би изненадила и нанела вам неко зло. Ви сте тако млади треба да живите." При напуштању кућа по која домаћица би гурнула у руке борцима завежљај са зфаном, чарапе или пешкир за умивање: „Узмите, децо, као да вам то ваша мајка даје. Кренули сте на велики пут и ко зна шта вас све оче-кује на њему. Неска вас бог сачува од сваке невоље."⁵⁷

ИЗБИЈАЊЕ НА ЦРНООК

Отегнута колона у тамној ноћи кретала се и даље преко бугарске територије у правцу с. Рибани. Овде нам се испречила надошла река Драговиштица, мутна и набујала од великих киша, ваљајући дрвље и ка-мење. Борци су морали да се чврсто држе за руке да их сила набујале реке не би понела и тако постали жртве њене помахниталости. Ишло се пажљиво, корак по корак. Колона је доста изгубила у времену док је прегазила надошлу реку. Борци су били уморни и мо-кри услед гажења реке, тако да је колона стигла у с. Зли Дол тек у зору 15. маја. Сиромашно и разбацано село са малим бројем кућа и поред најбоље жеље меш-

⁵⁷ Зборник докумената, том VII, књига 3, док. 61; М. Апо-столски, наведена књига, стр. 32—33; Ратне белешке аутора.

тана није могло да обезбеди исхрану бораца. И само село се тешко прехрањивало у овим пролећним данима. У току зиме биле су испрошене све летње резерве. Због тога су мештани одлазили у оближња богатија села да би у малим количинама купили жито како би прехранили своја домаћинства. Пошто је Оперативни штаб предвидео дужи одмор јединица на Црнооку, а да би их обезбедио храном, упутио је неколико група бораца у оближња села да прикупе храну. Чим су се групе вратиле и поделиле борцима оскудну храну, продужен је покрет и око подне 15. маја колона је стигла на Црноок. Иако су борци били заморени и прилично исцрпљени, чим су избили на плато Црноока оживеле су успомене на минулу борбу која је овде била вођена под врло тешким околностима. Сваки борац је хтео поново да види положај на коме је био у овој најтежој борби коју су до сада доживели. Црноок је био прекривен левковима ископаним минобацачким и артиљеријским гранатама које је непријатељ немилеце испаливао на положаје наших бораца. Рупе су биле тако свеже као да се јуче водила борба. Борци су препричавали: „Ево овде сам био кад је у ниском и бришућем лету наишла прва борбена група бугарских борбених авиона. Толико су били дрски и безобзирни да су нам надлетали изнад глава. То је жива истина! Часну реч вам дајем другови. Од силине ваздушног ковитлаца одлетела ми је титовка с главе. Просто си видео авијатичаре нагнуте у авиону и како рукама бацају ручне бомбе. Толико су ниско летели да су могли пиштољима да нас гађају. Али кад им укрстисмо неколико пушкомитраљеза и кад отвхрисмо силну ватру да видиш само, 'баја гањо' почеше високо да подижу своје авионе. Са такве висине они нису били сигурни кога ће митраљирати, јер су наше и бугарске снаге биле у непосредној близини и водиле одлучну борбу за положаје — они да их заузму, а ми да их одбранимо.“ Други борац се сећао: „Ја сам био као рањеник у болници која је била смештена доле у с. Црнотинце. Кад су наши обезбеђујући делови отпочели борбу, батаљони су одмах трчећим кораком отишли на своје одређене положаје. Ми емо и даље остали у селу. Али кад је борба почела све жешће да

се одвија, право да вам кажем ми емо се уплашили и тражили од нашег санитета да се и ми погасимо на Црноок. Санитет је усвојио наш захтев, те и ми кренусмо горе. Али грдних ли наших мука. Док смо се пели стално нас је обасипала артиљеријска и минобацачка ватра, а каеније почеше да нас гађају и митраљеском ватром која се није штедела. Од артиљеријских и минобацачких експлозија у нашој непосредној близини коњи почеше плашљиво да се пропињу. Тешки рањеници су се са много напора и мука једва одржавали на њима. Неко би пао и глаено јаукнуо од силних болова. Били су то тешки призори за гледање."

„Ево овде на овом положају била је распоређена наша чета", причао је трећи борац. „Колико је само артиљеријских зрна и минобацачких мина прелетело преко наших глава. Просто смо по звуку знали да ли ^у оне опасне или не. Ако би чули пискави звиждук, онда се нисмо бојали јер смо знали да ће граната далеко прелетети преко нас. Али, ако би почела у нешто успоренијем темпу да шушти, онда би се добро прилепили за земљу, јер би она заиста ускоро експлодирала у нашој непосредној близини. Највише смо се плашили минобацача, јер је њима непријатељ савршено руковао. Од тих мина имали смо неколико контузованих другова."

Преживели борци тешко настрадале Косовске чете замишљених и тужних лица обилазили су положај на коме је њихова чета водила тешку и натчовечанску борбу, борбу на живот и смрт са петоструко јачим непријатељем који је безуспешно јуришао на њих и кога су три пута успели да одбију. Сећали су се и својих другова који су заувек остали ту. Такву тешку борбу можда никада више нећемо доживети — препричавали су борци. У тој тако тешкој и критичној ситуацији требало је имати огромно поверење у себе и у руководство да се не би изгубила нада у могућност извлачења из чврсто затвореног непријатељског обруча.

„Кад је наш 1. батаљон 3. бригаде кренуо ка положајсима Софијске бригаде и батаљону „Васил Левски" — наставио је четврти — „да би заједнички разбили непријатеља и створили брешу на том одсеку за извла-

чење наших јединица, ми смо у хрво време у томе и успели. Непријатељеки положаји били су заузети. Међутим, непријатељ се брзо средио и снажним противјуришем успео је да поврати изгубљене положаје. И нама није требало много времена да бисмо се средили. Пошли смо на јуриш и поново потисли бугарске јединице са тих положаја. Били смо сигурни у то да ће ти положаји чврсто да остану у нашим рукама и да са истих кренемо даље у потискивању непријатеља. Али хоћеш! Непријатељ се није мирио са таквим стањем. Уследио је његов поновни јуриш и положаји поново пређоше у његове руке. Врло кратко је ликовео због постигнутог успеха. Поново смо га потиснули, па опет он нас. Безброј пута су ти положаји поелазили из руке у руку и ко зна докле би се та драматична игра понављала да није уследило наоеђење штаба Оперативне групе за извлачење наших јединица кроз празан простор који се отворио баш оваквим стањем на нашем сектору. Непријатељ, да би помогао својим јединицама са којима смо ми водили борбу са наизменичном срећом, напустио је положаје око Бандере, што је било довољно да се срећно извучемо из ове скоро безизлазне ситуације."

Боравак на Црнооку будио је сећања на тежину борби које смо ту имали, али се зато рађала и помисао да поново не доживимо сличну ситуацију, с обзиром на то да су против нас кренуле врло јаке непријатељске снаге, чије је руководство себи поставило јасан циљ — потпуно уништење партизанских снага. Трбало је онемогућити намеру непријатеља и не дозволити му да створи обруч око наших снага, као што је то учинио раније. Брзи покрети и изненадни удари на непријатеља биће најбољи начин да се онемогући таква његова намера. Без обзира на успомене на минулу борбу борци су се увукли у шумарке да би прилегли и одморили се, јер их је чекао дугачак пут до планине Козјак.⁵⁸

⁵⁸ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 61; Архив Војноисторијског института, к. 233, док. 28-4/8; М. Апостолски, наведена књига, стр. 32—33; Ратне белешке аутора.

ПОКРЕТ ЗА ПЛАНИНУ КОЗЈАК

Шеснаестог маја настављен је покрет гребеном планине Доганице ка селу Сурлици. Око 9 часова на самом гребену долази до тешке борбе између делова 6. јужноморавске бригаде и јединица бугарског 2. коњичког пука. Они су једва одолевали снажним непријатељским нападима. Пуних девет чаеова били су ангажовани у заштитничкој борби. Када су борци осетили колевљивост непријатеља, која се примећивала у поподневним часовима, пошли су на јуриш и успели да одбаце непријатеља. Пошто су се јединице бригаде прикупиле, свиле су се у колону и кренуле за главнином у правцу с. Сурлица.

Непријатељ је кренуо за нашим јединицама и пратио их нешто јачим снагама. Његова намера је била да нас узнемирава док се главне снаге не прегрупишу и пребаце ка планини Козјак, пошто је прозрео наше намере и правац извлачења наших снага. Према добивеним подацима о покрету непријатељских јединица са неколико праваца било је јасно да нас непријатељ неће оставити на миру и доеволити да мирно боравимо на нашој слободној територији.

Сутрадан, 17. маја, непријатељ је код села Сурлице и Стајовца сустигао наше снаге. Овде се развила тешка борба са јединицама бугарског 2. коњичког пука. Нарочито је тешка борба била на коси Козлук крај села Стајовца између главних снага 2. коњичког пука и 6. бригаде, која је, повлачећи се на узастопне положаје, нанела осетне губитке непријатељу. До пада мрака бригада је средила евоје положаје и, извршивши противјуриш, одбацила је непријатеља.

На сектору 3. бригаде и Косовске бригаде непријатељ није испољио нарочиту активност. Борба се водила на одстојању, јер је непријатељ на овом сектору имао слабије снаге. Овде је погинуо Илија Цветковски Петрушев Враготурски из Куманова.

Падом мрака према ћаређењу Оперативног штаба јединице су се у лотпуном реду повукле и наставиле

пут ка селу Маглинце, где су етигле у јутарњим часовима 18. маја и успоставиле везу са Кумановским одредом.⁵⁹

ПРОДОР И ДЕЈСТВА У ИСТОЧНОЈ МАКЕДОНИЈИ

Непријатељ је уочио намеру Оперативног штаба да поново врати јединице на слободну територију кумановског подручја, те је одмах почео са концентрацијом и пребацивањем главних снага ради чишћења те територије. Наша обавештајна служба била је врло активна. Извештаји су се сливали у Оперативни штаб. Двадесетог маја се већ знало за покрет 1. коњичког пука. Он се из с. Пелинца упутио ка планини Козјак. И друга места на слободној територији била су запоседнута јаким непријатељским снагама. Циљ непријатеља је био да продужи са офанзивом, да очисти слободну територију и уништи наше главне снаге и војно-политичко руководство Македоније.

У овој ситуацији Оперативни штаб је одмах приступио реорганизацији јединица, јер се према обавештајним подацима очекивао скори напад непријатељских главних снага на ово подручје, које су већ концентрично наступале са неколико праваца. Требало је што пре формирати једну оперативну групу која ће бити способна за нове маршеве, за нове борбе и нова физичка и психичка напрезања. Од расположивих снага формирана је Ударна група у чији су састав ушли: 2. и 3. батаљон 3. македонске ударне бригаде, по један батаљон из 6. јужноморавске и Косовске бригаде и Плачковички одред.

Да би Ударна група била што покретљивија и способнија за предстојеће борбе и напоре, одлучено је да се издвоје болесни, рањени и изнемогли борци. Издвојени изнемогли борци из састава 3. бригаде ушли су у састав Кумановског одреда, а од сличног људства 6. и Косовске бригаде формиран је нови Врањски парти-

⁵⁹ Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 178—179; М. Апостолски, наведена књига, стр. 33; Ратне белешке аутора.

зански одред са задатком да се врати на врањско подручје, да дејствује у дубокој позадини непријатеља и да се повеже са одвојеним батаљонима који су после борбе на Станикином Крсту остали на црнотравској територији. Кумановски одред исто тако је требало да дејствује на широј територији Козјака, планине Герман и Широке планине док се Ударна група поново не врати на ово подручје. Таквим дејством оба одреда би привукла пажњу непријатеља и тиме олакшала продор Ударне групе на територију Осогова, Плачковице, Ограждена ради распламсавања оружане борбе на територији источне Македоније која је била врло значајна за бугарског фашистичког окупатора. Сем тога, требало се повезати са народноослободилачким покретом у Пиринској Македонији, исто тако врло осетљивим подручјем за окупатора.

Тешки болесници и рањеници били су смештени у специјалне бункере, а лакши болесници и рањеници предати су болници која је имала задатак да, маневришући кроз шуму, избегава сваки додир са непријатељем и да их на тај начин сачува до оздрављења.

Иако је било предвиђено да се са Ударном групом креће Оперативни штаб, део ЦК КПМ и делегати за АСНОМ, одређено је Лривремено оперативно руководство које су сачињавали: командант ТоРхомир Милошевски Тићо, заменик команданта Вујовић Вујо, политички комесар Кирил Михајловски Грујица, заменик полит. комесара Саша Јаворина.

Овим мерама створени су услови да јединице спремно дочекају нову непријатељску офанзиву на слободној територији кумановског подручја.

Требало је одредити правац извлачења и дејства Ударне групе. Пошто је, на основу анализе ситуације, одбачен правац извлачења: Скопска Црна гора — Шар-планина — Полог — Кичево — Дебарца ради спајања са 1. македонско-косовском бригадом и заједничког дејства на територији западне Македоније, Оперативни штаб је дифинитивно усвојио правац покрета Ударне групе: Осогово — Плачковица — Огражден. Ако Ударна група не може да опстане на тој територији, онда

преко планине Белаеице наставити покрет ка Егејској Македонији, јер се претпоетављало да је то подручје под контролом грчких партизана. Овде би се јединицама дао дужи одмор после напорног марша и борби и снабдеље би се оружјем, муницијом, одећом и обућом.

Борцима је пало тешко што морају поново да напусте слободну територију, али политички и оперативни циљ, који је поставио Оперативни штаб, били су убедљиви, те се пришло припремама за предстојећи дугачак и напоран марш.

Иако је план Оперативног штаба имао за циљ извлачење Ударне групе из непријатељског обруча, он је у себи имао офанзивни карактер јер се плански и смишљено ишло за тим да се непријатељу одузме иницијатива и да му се у погодном моменту нанесе удар тамо где би га он најмање очекивао. Дејства наших јединица у његовој дубљој позадини натерала би га да врши прегруписивање главних снага, што би га исцрпљивало и због чега би изгубио у времену. Сем тога, Оперативни штаб је сматрао да ће овим маневром натерати непријатеља да главну пажњу усредсреди на Ударну групу, јер је за њега источна Македонија била врло осетљива, а самим тим занемарио би кумановско, врањско и црно-травско подручје, што би довело у повољнији положај наше отцепљене јединице и омогућило им да опстану на том подручју.⁶⁰

ПРОБИЈАЊЕ ИЗ ОБРУЧА

Оперативни штаб са Ударном групом и делегатима АСНОМ-а налазио се 19. маја у рејону села Арбанашко. Упућене извиђачке групе донеле су обавештења да се непријатељске колоне са неколико праваца крећу ка планини Козјак и да Кумановски и Врањски одред воде тешке одбрамбене борбе са тим непријатељским колонама. Исто тако, оне су указале на поједине положаје поседнуте од бугарских јединица које су подигле и ша-

⁶⁰ Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 179; М. Апостолски, наведена књига, стр. 38—41; Ратне белешке аутора.

торе. На основу ових података и пуцњаве, где су Кумановски и Врањски одред водили борбу, указивали су да је непријатељ посео најважније позиције и на тај начин створио шири обруч око наших снага, који ће даље стезати ради окружења и уништења наших јединица. Због тога је Оперативни штаб са Ударном групом и делегатима АСНОМ-а кренуо ка с. Бајловцу, на јужним надинама врха Перен, одакле је требало да се пође у пробој обруча правцем с. Орашац, Ранковци, Лисац и даље ка Осоговским планинама.

Људство се склонило у шуму и одмарало за ноћни марш. Околна места и висови били су запоседнути бугарским јединицама, које су јавно манифестовале своје присуство. У једно време долетели су авиони који су вршили извиђање и бацали ручне бомбе по потоцима, сматрајући да су тамо сакривене наше јединице. Ми смо прикривали своје присуство, јер смо чекали да падне мрак како би се неопажено пробили кроз створени обруч у правцу друма Крива Паланка — Куманово, прешли Криву реку и даље продужили одређеном марш-рутом.

Пре пада мрака упутили смо јаку извиђачку групу да испита пут који се стрмо спуштао ка Кривој реци. Међутим, група је наишла на јаке бугарске снаге које су отвориле ватру на њу, те се вратила са извештајем да се тим правцем не може реопажено проћи. Ова ситуација нас је прилично забринула, јер смо дошли до сазнања да је тај пут запоседнут, а толико смо били убеђени да нам се само ту пружа најповољнија шанса и могућност да се неопетно извучемо из обруча, с обзиром на то да је то био и најкраћи пут. Наметнуло нам се озбиљно питање — којим се правцем пробити? Нисмо смели више да се задржавамо на овој територији, јер се непријатељски обруч и сувише сузио око нас, тако да нисмо имали никаквог простора за маневрисање. Ако бисмо остали до сутра да би се испитала друга могућност за извлачење, могло би то бити катастрофално. Оцењено је да би у току ноћи јединице требало извући из обруча. Али, којим правцем? У овако створеној ситуацији то је могло само коритом Ранковачке реке. Иако је то био тежак пут, другог излаза

није било. Познаваоци терена убеђивали су нае да је чак и дању тешко кретати се тим путем а камоли ноћу, јер је терен непроходан, стрм и са ситним шумарицама. Сем тога, кривудава река у том рејону морала се газити око стотину пута. Најтеже је било за коње натовареке радио-станицом, акумулаторима и мотором за њихово напајање. Али, другог избора није било — то је био једини излаз да се јединице извуку из обруча, да се пређе Крива река и избије на Осоговске планине.⁶¹

РАЗМИШЉАЊА О НАПУШТАЊУ СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ

Због одвојених батаљона бригаде нису носиле своја имена.

Ударна црупа је бројала преко 500 бораца, а преко 1.000 бораца је остало на територији кумановског, врањског и црнотравског подручја (7. јужноморавска бригада; два батаљона 6. јужноморавске бригаде; два батаљона Косовске бригаде; један батаљон 3. македонске бригаде; Црнотравски; Врањски стари и новоформирани партизански одред; Кумановски одред; месне десетине; болесни и рањени борци). Они ће дејствовати самоиницијативно и самостално на том ширем подручју. Као што се види на тој територији су остале скоро два пута јаче снаге остављене да се саме боре. Иако су то биле искусне партизанске јединице, остављене су без једног заједничког руководства, које би руководило и координирало дејства отцепљених батаљона «и других јединица. Према томе, Ударна група се одвојила од главних снага, а са њом је кренуло војно-политичко руководство Македоније. Батаљони су тада бројали по око 150 бораца.

Почео сам да верујем да је непријатељ поетигао успех у првој етапи офанзиве. Две софијске бригаде ко зна како одолевају огромним непријатељским снагама на бугарској територији. Размишљао сам о томе где се у том моменту налазе 7. јужноморавска бригада и шта ли је са отцепљеним батаљонима Косовске, 6. и 3. бри-

⁶¹ Исто.

гаде и где је стари Врањски партизански одред! Кумановски и новоформирани Врањски партизански одред остављени су сами и оптерећени болесним и физички изнемоглим борцима. Шта ли ће бити с њима? Већ дуже времена недријатељу је полазило за руком да нае потисне на планинске масиве и тако осетљиве комуникације за њега остале су без нашег присуства. Непријатељ моторним возилима пребацује и упућује, према свом плану, људство и наоружање тамо где је потребно. Као да се остварује његова замисао да нас одбаци од комуникација и разбије. Некако у размишљању помишљао сам да више нисмо она ударна снага која је непријатеља забрињавала и доводила га до лудила и беса.

Ове мисли су окупирале моје биће. Размишљао сам о оправданости нашег продора у источну Македонију и даље ка Егејској Македонији где је требало да се одморимо, нахранимо и наоружамо. Али шта ће бити тамо? Хоћемо ли се одморити, наоружати и снабдети муницијом, одећом и храном? На сва ова питања тражио сам одговор.

Вести о наиласку и распореду непријатељских јединица, које су нас стезале у чврст обруч, вратиле би ме у реалност и све више сам долазио до закључка да је крајње време да се извучемо и да се морамо извући из овог обруча.⁶²

ОДРЕНО И КОСМАТИЦА

Пала је тамна и тиха ноћ, ноћ између 19. и 20. маја, која ће свим борцима остати у дубоком сећању. Борцима је била објашњена ситуација, указано им је и на деликатност и тежину задатка, као и на тешкоће у току покрета и продора који предстоји. Колона је кренула ка кориту Ранковачке реке, а прст се иред оком није видео. Одстојање између бораца било је веома мало да се колона не би прекинула. Терен је био беспутан,

⁶² М. Апостолски, наведена књига, стр. 38—41; Ратне белешке аутора.

а обале реке стрме. Морало се водити рачуна да се неко не оклизне и сурва у корито, јер је стаза којом смо ишли била врло уска. Напрезали смо се свим силама да ход буде сигурнији, бржи и без шума јер су по висовима биле јаке непријатељске снаге.

Коритом је било скоро немогуће кретати се. Ногама се опипавала стаза која се понекад нагло прекидала и стрмо се спуштала ка кориту реке. Борци су са великим напором пратили колону у мрачној ноћи по беспутном земљишту. Понеки борац би се склизнуо и у паду би се откотрљао у корито. Покаткад би тако јасно врцнуле искре од копите коња који су преплашено клизали у корито реке и у том клизању потковице би запарале у чврст белутак који је изазивао сјајне варнице. Колоном се преносило наређење „брже“, „брже“, „тише“, „не прекидај колону“. То су била наређења изговорена у ветар. Колона се тешко кретала таквим тереном. Задњица је понекад била боље средство од ногу за спуштање у дубоко корито. Тело би у клизању добило силу и после извесног времена испружене ноге би се зариле у крупни речни шљунак. После тога је требало наново прикупити снагу да би се са доста напора и придржавања изашло из корита на стазу и наставио покрет. Док смо се пели уз поток чули су се ритмички и тупи удари другога, који су се спуштали на задњицу. Борци су летели у поток као што лете великом брзином цигле на градилишту каналом направљеним од дасака.

Иако се знало да се изнад нас по висовима налазио непријатељ, иако се колоном преносило наређење „тише“, „тише“, колона није могла у свакој прилици да очува тишину. При превртању коња са њихових самара испадали су акумулатори за радио-станицу, који су се уз приличну буку котрљали и разбијал(и) од стена у кориту. Коњи, натоварени радио-станицом, акумулаторима и мотором за њихово напајање, задавали су нам велику муку. Морали смо скоро на рукама да их спуштамо и износимо из корита. Том приликом би нам се по који акумулатор разбио или откотрљао у поток. Нисмо могли у мрклој ноћи да их пронађемо, јер нисмо смели да палимо никаква светла, а колона је требало да се креће без задржавања. То је била велика и ненадокна-

дива штета за нас. Толико је акумулатора разбијено и изгубљено да је радио-станица остала без своје напојне снаге. Од тада нећемо моћи да одржавамо везу са Врховним штабом и савезницима, са њиховим базама. Ово је значило да нећемо моћи рачунати на помоћ у транспортима оружја, муниције, одеће, обуће и хране. После тога је један преплашени коњ при паду у корито реке сломио обе предње ноге. Скинули смо са њега ручну машину за пуњење акумулатора. Коњ је остао лежећи у кориту. Нисмо смели да пуцамо да биемо му прекинули муке, нити да га закољемо да нас не би открио непријатељ, а журило нам се, јер је пут Крива Паланка — Куманово и Криву реку требало да пређемо у току ноћи.

Убрзо је и други коњ доживео исту судбину. То је још више ожалостило борце. Било им је жао коња, али је било још теже што ће се терет коња пренети на њихова леђа. Сва пажња бораца била је усредсређена на коња који је носио радио-станицу. Помагали су му при спуштању и пењању. Таман посла да му се нешто дее; ко би онда могао да носи радио-станицу. Од ње нисмо хтели да се одвојимо; она је наш насушни хлеб. Можда ћемо успут да налетимо на неку моторизовану колону да се снабдемо акумулаторима и поново оспособимо радио-станицу за рад. Због ангажованости бораца око тога, а и због честог преласка реке с једне на другу страну, умногоме је успораван покрет колоне.

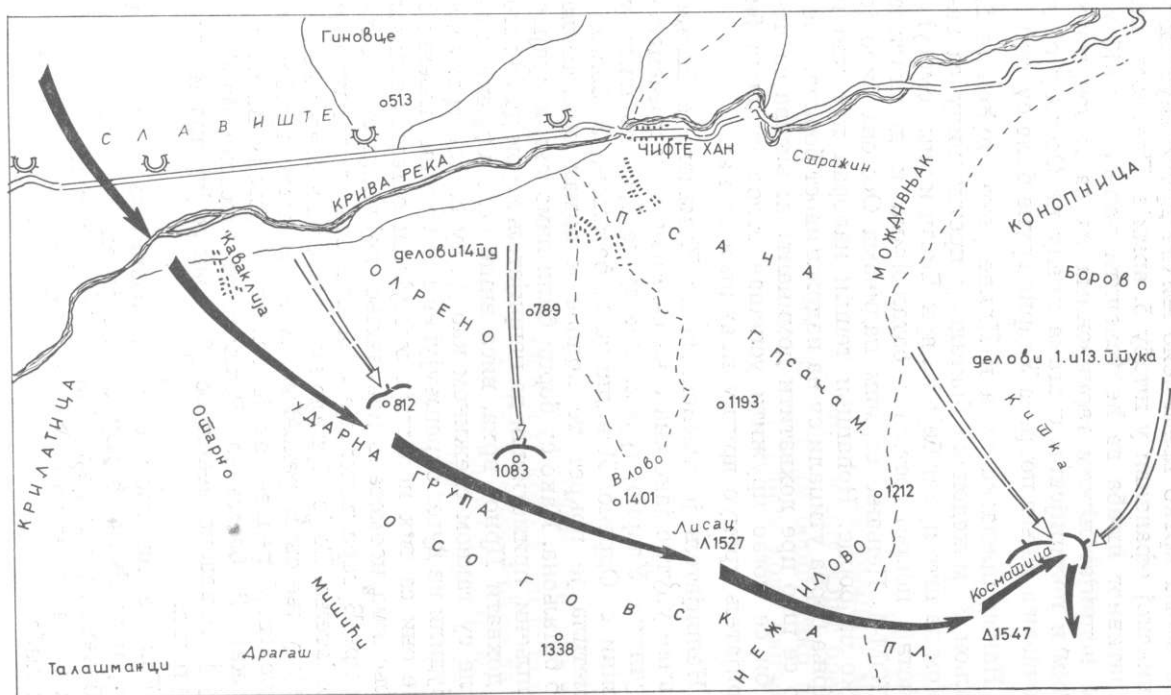
После дугог и напорног марша, који је трајао до зоре, корито Ранковачке реке почело је да се шири. То нам је наговештавало да се приближавамо друму Крива Паланка — Куманово. Само што није свануло. На једвите јаде тако кратко одстојање је цређено за целу ноћ, тако да смо тек у *свануће 20. маја избили на друм. Сада је требало што брже прећи друм. Оперативни штаб је претпостављао да је друм поседнут јачим непријатељским снагама, те је у претходницу одређен комплетан батаљон 3. бригаде. Претходница се средила и опрезно је пошла на извршење задатка. Пошто се цриближила друму, на њу је отворена снажна непријатељска митраљеска, пушкомитраљеска и минобацачка ватра. Ситуација се искомпликовала. Морало се ићи

напред. Требало је прећи друм, прегазити Криву реку и ухватити се огранака Осоговских планина. Друге алгернативе није било. Значи, требало је по сваку цену разбити ове снаге, када смо већ успели да се извучемо из обруча главних непријатељских снага које смо оставили на Козјак планини. Због тога је Оперативни штаб упутио на друм и батаљон 6. јужноморавске бригаде.

Развила се жестока борба. Са свих страна се чују пушке и бомбе. Наши борци се све више приближавају друму који је запосео непријатељ и отворио снажну ватру из аутоматског оружја. Два батаљона развијена за борбу нису се обазирали на све жешћу непријатељску ватру, већ су се све више приближавала друму. И остале наше снаге су отвориле снажну и прецизну ватру на непријатеља, што га је збунило. Ускоро се друмом разлегао из грла наших бораца снажни узвик „ура“ и као вихор су незадрживо кренули на јуриш. Непријатељ није могао издржати овај налет, те је преплашен и избезумљен почео да напушта положаје и успаничен да бежи у правцу Куманова и Криве Паланке.

Пут је био слободан. Друм и Крива река су пређени у близини села Каваклија. Ударна група са делегатима АСНОМ-а дохватила се огранака Осоговских планина. Из даљине чули су се пуцњи на нашу колону. То су биле непријатељске групе које су после паничног бекства, оставивши на положајима својих 15 погинулих војника, неколико митраљеза, пушкомитраљеза, 4 коња и другу војничку опрему почели да се скупљају и, да би се мало охрабрили, почели са велике даљине да пуцају на нашу колону.

Извукавши се из обруча, Ударна група се са два лакше рањена друга пела убрзано ка врху Лисац, јер је претила опасност да непријатељ камионима пребаци из Куманова и Криве Паланке свеже снаге на Осогово да би нам пресекао одступницу и борбом везао за тај масив док не пристигну снаге са Козјак планине и поново створе обруч из којег смо се ноћас, после толико мука и тешкоћа, извукли. Знали смо да су бугарски команданти бесни што нису успели да униште наше јединице у створеном обручу на Козјак планини, што

Прелаз код Криве реке

је, за веома кртко време, био њихов други неуспех у планинској офанзиви у штабу 5. армије. Претпоставка Оперативног штаба да ће уследити наређење најближим непријатељским гарнизонима да са целокупним војним и полицијским снагама крену ка Осогову ради спречавања даљег покрета Ударне групе биле су тачне.

Након преласка пута и Криве реке упућен је 2. батаљон 3. македонске бригаде у претходницу са задатком да што пре избије на врх Лисац и тиме омогући несметан покрет осталим батаљонима и делегатима АСНОМ-а. Пењање стрмим падинама Осогова било је тешко за борце. Ноћашњи тешки напоран пут као и јутарња борба утицали су на издржљивост бораца. Требало се што пре дохватити доминантних висова са којих би се могао пружити успешан отпор уколико би непријатељ кренуо другим правцима на нас.

Непријатељ је камионима из Куманова и Криве Паланке упутио јаке снаге ка Осогову ради пресецања одступнице Ударној групи. Сне су се брзо појавиле у близини с. Одрено. Извидница 2. батаљона 3. бригаде приметила је покрет те колоне и одмах обавестила штаб батаљона. Иако су борци били изморени и крајње исцрпљени, приметивши да непријатељ жури да се што пре дохвати Црног врха, виси више села Одрена, појуриле су таквом свежином као да су се тог тренутка пробудили из дугог окрепљујућег сна. Свесни чињенице да ће они са тих положаја омогућити осталим нашим батаљонима неометано извлачење, појурили су и заузели пре Бугара положаје и са њих отворили ватру на непријатеља. То је збунило непријатеља и створило пометњу у његовим редовима. Када се мало прибрао и средио своје редове, он је отворио жестоку ватру на положаје 2. батаљона. Развила се жестока борба у којој је изведено неколико обостраних јуриша и противјуриша.

Док се на овом сектору развијала драматична борба, примећена је друга непријатељска колона која се убрзано кретала ка положајима Косматице. Ова колона је још убедљивије потврдила процену Оперативног штаба.

У тој ситуацији Оперативни штаб је наредио батаљону 6. јужноморавске бригаде да што пре избије на Косматицу и не дозволи непријатељу да се он први дочепа тог виса чиме би наше извлачење било доведено у питање. Делегати АСНОМ-а, који су били старијих годишта и остале снаге споро су се кретале. Издржљивост коју су делегати АСНОМ-а показали, а нарочито ноћае при цробоју преко Ранковачке реке, изазивало је код бораца дивљење. А њих су борци чували и били пажљиви дрема њима, јер су били свесни да су то представници народа који ће сутра прогласити Македонију као републику и дати пуну афирмацију македонском народу као равноправном члану наше братске југословенске заједнице. Зато су им борци тако пажљиво и са пуно топлине и помагали у ходу напорном за њихове године.

Док је батаљон 6. јужноморавске бригаде хитао да избије пре непријатеља на врх Косматице, изненада су се појавили непријатељски авиони и почели да митраљирају и бомбардују наше положаје. С обзиром на то да је батаљон 6. бригаде био у покрету и представљао бољу мету, непријатељска авијација је усредсредила пажњу на њега. Борци и руководиоци батаљона, иако је терен био откривен, нису се обазирали да дејство авијације, јер времена за губљење није било. Развила се драматична борба ко ће пре избити на Косматицу. Батаљон је пре непријатеља избио на Косматицу. Уследили су и јуриши непријатеља, али без успеха. Косматицу су чврсто држали наши борци.

Други батаљон 3. македонске ударне бригаде и даље је одолевао снажним налетима непријатеља, који је, по цену великих жртава, хтео пошто-пото да га потисне са положаја више села Одрена. Одбијени су сви његови јуриши. Наше јединице су чврсто држале Одрен и Косматицу у својим рукама. Морал бораца био је на висини.

После извесног времена код Косматице ситуација се нешто изменила. Дошло је до врло критичне ситуације. У моменту одбијања непријатељских снага, које су наступале са правца Псача, изненада се појавила

нова колона из правца Криве Паланке, и то у бок батаљону 6. јужноморавске бригаде. Оперативни штаб, уочивши ову новонасталу ситуацију, упућује батаљон Косовске бригаде који се одмах поставио према тим наступајућим непријатељским снагама. Тиме је поново стабилизована ситуација на Косматици.

Непријатељу и даље пристижу свеже снаге које се одмах развијају и ступају у борбу. На свим секторима води се огорчена борба. Наша одбрана је чврста. Нисмо смели дозволити непријатељу да спречи наш даљи покрет за источну Македонију. За све време борбе неизменично су се смењивале групе од три до четири борбена авиона који су митргљирали и бомбардовали наше положаје. У току целог дана дејствовала је непријатељска авијација, која је само психички деловала на бојце, а није наносила материјалне и људске жртве. Борци су већ навикли и имали искуства у организовању одбране од нисколетећих авиона. Концентричном ватром из пушкомитраљеза, који су били шахматеки распоређени, натерали су бугарске авионе да не гађају из ниског и бришућег лета, чиме је њихов ефекат био безначајан. Без обзира на то, да би се јединице заштитиле од дејства непријатељске авијације, Оперативни штаб је наредио да се Ударна група повуче ка с. Блажеву, јер је тај терен био пошумљен.

Док су курири носили наређење батаљонима код Одрена и на Косматици за њихово повлачење на нове положаје, ситуација на сектору 2. батаљона 3. бригаде је постала врло критична. После јаке артиљеријске и минобацачке ватре, бугарске свеже онаге су кренуле у одлучан јуриш. Водила се борба прса у прса. Батаљон је био доведен у тежак положај. Поједини борци су почели да одступају. У таквој тешкој и критичној ситуацији заменик политичког комесара 2. батаљона Бера Јоцић добро је проценила озбиљност ситуације и није се двоумила. Са једном четом пошла је у противјуриш. То је збунило Бугаре. Обуставили су јуриш и збуњено почеше да се комешају. И друга чета, следећи пример Вере Јоцић, кренула је на јуриш. Ову чету предводили су командант и комесар батаљона. Ускоро је и трећа чета учинила то исто. Бугари су почели да се повлаче

на своје полазне положаје, а затим да беже и да се спасавају. И са положаја Косматице борци су кренули у противјуриш и одбацили непријатеља скоро до подножја планине. То је одговарало Ударној групи. Непријатељу ће сада бити потребно доста времена док се среди да би поново прешао у противнапад. А ноћ само што није пала. За нас је то значило отцепљење од непријатеља. У овим борбама непријатељ је имао око 27 погинулих војника и старешина, а заплењено му је: 4 коња и неколико митраљеза и пушкомитраљеза. Заиста велики успех. То задовољство помућено је вешћу, која се одмах пронела, да је Вера Јоцић смртно рањена. Метак је прошао кроз црева. Поред ње, на прелазу преко друма раније је погинуо један борац, а један је био лакше рањен.

Пре пада мрака Ударна група се прикупљала и сређивала на једној чистини оивиченој шумом. Одатле је требало у току ноћи извршити покрет ка селу Кнежеву, разбацаном планинском селу. Борци су се приближавали зборном месту. Уобичајена радост није се видела на њиховим лицима због вести о тешком рањавању Вере Јоцић. Тешка туга захватила је срца бораца због зле судбине тако омиљеног партизанског руководиоца, борца, другарице која је у свим ситуацијама знала да унесе свежину, храброст и радост. Ускоро се појавила група бораца, који су на носилима носили Веру Јоцић. Сваки би хтео да је види, али је ноћ прикрила тешке и смртоносне грчеве на њеном лицу. Борци то нису могли да виде, они су је у својој визији гледали онакву како су досада научили да је гледају — свежу, лепу и храбру другарицу.⁶³

ВЕРА — ИСТАКНУТИ БОРАЦ И РУКОВОДИЛАЦ
У БРИГАДИ

Вера процењује ситуацију. Води чету на јуриш као што је то и досада често радила у најкритичнијим тренуцима. Она је својим присуством знала да улије

⁶³ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 89; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 179; М. Апостолски, наведена књига, стр. 41—44; Ратне белешке аутора.

такву храброст да су борци незадрживо јуришали на непријатеља. Своју мржњу према непријатељу знала је да пренесе и на борце којима је она дуго времена била партијски руководилац, јер им је у свим ситуацијама служила као пример за подвиге и јунаштва.

Носила је панталоне од грубог сукна, опанке, тамну војничку блузу и титовку која је прекривала њену црну и густу косу. Код Пелинца, Дренка, Ристовца, Кратова, Црноока, Станикиног Крста и у овој последњој борби чуо се њен громогласни узвик: „Ура другови!“ и летећи као газела, са разбарушеном природно-таласастом црном косом коју је разносио немирни ветар, била је на челу борбених група — јуришника са својим шмајсером и бомбама. Она се појављивала тамо где је ситуација била најтежа и најкритичнија за наше јединице. На тим местима и у таквим ситуацијама увек се чуо њен позив „Напред Карпошовци!“, „Напред трећбригадирци!“. У таквим ситуацијама борци су је пратили јер су поред ње бивали храбрији и еспремнији и за највеће жртве. Она је на своје борце преносила храброст, одлучност, партијност, енергичност, војничку вештину, политичку будност и крајње самопожртвовање — особине којима је обиловала, а што јој је омогућавало да за собом поведе чету, батаљон, па и бригаду. Није било скоро ни једне борбе коју је водио Кумановски партизански одред и 3. македонска бригада у којима није учествовала. У свим тим борбама борци су могли да је виде крај себе, у првим борбеним редовима не чувајући се од непријатељске ватре. Била је најхрабрија, најсмелија другарица која је свима служила за пример. Борци су добро познавали своју Веру, енергичног партијског руководиоца, која је знала да спроведе у живот партијске одлуке које су борци без резерве прихватили. Упознали су је као примерног друга која је умела да освоји љубав свих бораца узвраћајући им истом љубављу. Они су у својим срцима носили њен лик неустрашивог борца, лик жене-револуционара која је неизмерно волела своје ратне другове, која је гајила велику љубав према народу, те је зато била бескомпромисна према непријатељу. Њено срце, испуњено Јуђржњом према непријатељу, давало јој је снагу да као

на крилима са пркосом у очима лети у смеле јурише у којима су је следили сви борци. Била је уз познате, храбре и омиљене руководиоце, као што су Христијан Тодоровски Карпош, Доне Филиповски, Ангел Лазаревски Сајче и други. Као заменик политичког комесара 2. батаљона 3. македонске ударне бригаде она је то васпитање преносила на свој батаљон, који је у досадашњим борбама постигао завидне резултате којима су се борци и руководиоци овог батаљона поносили.

У свим ситуацијама била је бескомпромисна. Никада није била демагог. Никада није крила своје грешке и грешке других. Као партијски руководилац критиковала је слободно и отворено испољене слабости бораца и на тај начин уздизала њихову политичку свест, а самим тим и ударну способност батаљона. Она је знала у свакој ситуацији да бодри другове и другарице да издрже у борби говорећи им о данима који долазе и који ће бити достојни слободног човека. По селима, где су пролазиле наше јединице, увек се на политичким митинзима чуо њен продоран глас:

„Ми смо кренули у борбу за слободу. Нећемо стати на пола пута. Док не извојујемо истинску слободу нећемо испуштати пушке из наших руку. Ми ћемо изградити бољи и светлији живот за све нас“ . . . Из тих говора, из тих бодрења осећала се ведрина, оптимизам и визија слободе о данима који долазе. Никада је борци нису видели замишљену и нервозну, она је увек била насмејана, бодра и рапевана, одлучна и енергична у овакој ситуацији. Весела и ведрога духа она је, поред све заузетости у штабу, налазила времена да поразговара са друговима и другарицама. Партијци су је исто тако много волели јер је у свим ситуацијама чувала чистоћу лика члана Партије и била пример за све њих. И скојевци су много учили од ње. Она је бдила над њима и њиховим васпитањем како би што пре ушли у авангардне редове Партије. И сеоска омладина је убрзо заволела Веру Јоцић. Она, као старији члан Партије, имала је већ прилично изграђен метод прилажења, као и садржај разговора који је будио и оплемењивао омладину. Сеоске девојке биле су просто заљубљене у њене црне очи, у њене дугачке обрве, трепавице, у њену

црну природно таласасту косу, у њена лепа уста са белим зубима као од слоноваче. А оно што их је највише одушевљавало било је њено лепо тело са танким струком које се оцртавало испод панталона од грубог сукна и тамне војничке блузе. Допадале су им се и њене дугачке и лепе руке, а највише што је била увек орна за песму, игру и весеље и што је на тако леп и једноставан начин у њиховој визији стварала нови свет за које треба и оне као омладинке, у границама својих могућности, да помогну да то рађање буде што пре.

Она је на исти начин мобилизирала и скојевце у батаљону. Никада од њих није тражила више него што су они били у стању да учине. А она је и те како могла много да учрши. То је њено животно правило. Освајала је људе, малодушне подизала тако да су мање храбри постајали храбрији, а равне себи она би повела са собом и као вихор се усмеравали на непријатеља. Због свега тога борци су јој много веровали. Она је враћала веру и оптимизам људима. Тако неустрашивог борца и руководиоца смо изгубили дане код Одрина. Због природе ране хируршка интервенција се није могла извршити — трбушна дупља и црева су била прорезана. Сви су са тугом у срцу очекивали крај њеног живота. Међутим, другови је нису хтели напустити. Примитивна носила од ћебета и две дебеле мотке мучили су и њу и борце који су је носили кроз урвине и стрмине. Колона се стрмом падином спуштала у дубок поток одакле је требало савладати стрму узвишицу која је водила за с. Саса. При таквом дрмусању рана се повређивала и Вера је стиснутих зуба савлађивала себе да гласно не јаукне. Гледала је како се њени другови муче износећи је из дубоких потока на стрме висове. Напрежући се, гласно је молила другове да је оставе и да се не муче с њом. Борци су за такву њену молбу били глуви. Они су је истински волели и поштовали. Водили су рачуна да јој на носилима буде угодније и да се што безболније осећа. Пут је био ужасан, а муке бораца још веће, јер су на раменима носили тако драгоцен товар. Морало се и журити јер је непријатељ пратио нашу колону, а с друге стране требало је водити

рачуна о Вериним ранама. Ишло ее тихо и нечујно, јер су сви борци знали да ће је ускоро изгубити из својих редова. Повремено наша заштитница отворила би ватру на непријатеља да би га приковала за земљу и успорила његово кретање и гоњење. После многих мука и тешкоћа Ударна група је стигла у разбацано планинско село Саса. Борци су страховито исцрпљени. Колона се неколико пута спуштала у потоке и пела на висове, али овај последњи поток, који је био веома дубок и стрм, остаће дубоко урезан у сећања бораца.

Ударна група се разместила у две махале. Вера је смештена где је било и оперативно руководство Ударне групе. Иако је био крај маја, било је хладно. Наложена је ватра у огњишту поред кога је пажљиво била смештена Вера. Домаћини су спремали вечеру. Нисмо знали шта да се спреми за Веру. Малаксавала је све више, једва чујно је шапутала. Тражила је кисело млеко. Добра домаћица се извињавала да га нема, али да може да се нађе код комшије. Показала је кућу тог комшије. Светлост куће се видела и изгледало је тако близу. Један друг из штаба реши да крене до те куће и да јој испуни последњу жељу. Међутим, тачно је требало пола сата док се дошло до те комшијске куће. Потоци, јаруге и урвине. Тек око једанаест сати у ноћи друг се вратио са киселим млеком. Пажљиво другови подигоше Веру и она за тренутак исправи главу и поче да једе млеко. Поеле три-четири кашике она малакса, спусти руку у којој је држала дрвену кашику а затим, више погледом него тихим шапатам, замоли да је спусте да легне. Другови су гледали у доктора Мијовског који поче да је превија. Кад је мало више прстима притиснуо по рани, она се мало изви и тихо јаукну. Из ране су избили остаци који еу се затекли у цревима. Он пажљиво испра рану и још пажљивије је умота широким завојем. Доктор тужно баци поглед на другове и погледом им наговести да је дошло до инфекције и да ће у најскорије време уследити и смрт. Пред саму зору Вера је све више и више бледела. Затворила је очи које није више отварала. Дисање је било све слабије, а затим потпуно престаде. Престало је да куца једно такво племенито срце борца, комунисте и доброг

друга. Бујна девојка, лепотица у пуном смиелу речи, бескомпромисан борац за слободу народа, зфабра партизанка, партијски руководилац оставила је своју младост у селу Сасу на Осоговским планинама.

Рођена у Македонији, иако Српкиња, неизмерно је волела македонски народ, а још више је мрзела непријатеља тог народа — бугарске фашистичке окупаторе, немачке фашистичке хорде, четнике Драже Михаиловића, македонске издајце, контраше и шиптарске издајце — балисте. Од 1941. године је у партизанским јединицама на југу Србије, а почетком октобра 1943. године, по сопственој жељи, одлази у Македонију у Кумановски партизански одред. Њене способности су биле велике и македонски народ ју је примио као једну од најбољих кћери македонског народа. После ослобођења проглашена је за народног хероја македонског народа.

Вера је сахрањена у с. Саеа. Какви су тешки осећаји кад дефинитивно сазнаш да се заувек растајеш од доброг друга и комунисте. Просто не можеш да верујеш и да се помириш са чињеницом да у нашим редовима неће више да се појави другарица Вера, тако храбра и прекрасна девојка. Губитак је стегао срца бораца, али се зато њихов гнев накупио до врхунца. „Вера да се освети“ — планула је парола код свих бораца Ударне групе. Неће проћи много времена и окупатор ће осетити тај гнев бораца за изгубљеном Вером.⁶⁴

ОМАР, 22. МАЈ

Прилично времена је изгубљено око прикупљања јединица Ударне групе, преноса и превијања рањеника. Када је све то било готово, Оперативни штаб је наредио покрет за е. Кнежево, како би се борци у њему мало одморили. Народ нас је нешто узнемирено примио. Слушао је да се цео дан водила борба између нас и бугарских јединица, па се плашио репресалија бугарско-фашистичких окупаторских јединица. Без обзира на

⁶⁴ Ратне белешке аутора.

ту узнемиреност борцима су давали све што се нашло у кући. Нешто после пола ноћи напустили смо село и кренули у правцу Лопена где смо стигли у само свануће 21. маја. Ситуација је била нејасна. Због тога је Ударној групи дат одмор да би се извиђањем прикупили подаци о непријатељском распореду. Обавештења, добивена од извиђачких патрола, нису била охрабрујућа. Са неколико праваца уочени су покрети јачих непријатељских снага. Са правца с. Емерице ка Лопену кретала се опрезно непријатељска коњипа. Султан тепе су већ поселе непријатељске снаге. Трећа непријатељска колона избила је на доминантну косу Стришке. Оперативни штаб се нашао пред дилемом — примити борбу на положајима Лопена или је вештим маневрисањем избећи тога дана. Одлучио с? за другу алтернативу, јер су борци у претходим борбама прилично истрошили муницију, која се морала штедети. С друге стране, код бораца се осећао замор и питање је било да ли би били у стању да издрже цео дан борбе. Пошто је одлучено да се по сваку цену избегне борба, наређен је покрет у правцу врха Китке, који се налазио испод виси Султан тепе. Покрет је изведен по беепутној шуми. Због тога је био и сувише напоран. У непосредој близини дат је одмор борцима до пада мрака. Када је наређен покрет, у претходницу је одређен ојачани 3. батаљон 3. бригаде, који је добио задатак да, ако при избијању на врх Китке наиђе на непријатељске снаге, да их снажним јуришем разбије и протера како би омогућио главнини несметан покрет. На нашу срећу непријатељ је учинио грешку, јер уопште није запосео тако важан врх. Батаљон се у претходници распоредио у правцу виси Султан тепе и Стришке, а главнина је неометано прелазила између та два положаја на којима је непријатељ држао јаке снаге. Када се претходница прикључила главнини, дат је покрет ка с. Саса ради кратког одмора и хране. Село је веома разбацано. Сместили смо се у две махале. Народ нас је прилично топло примио. Брзо је била припремљена вечера. Поеле ње борци су прилегли да би се мало одморили, јер их је ујутру 22. маја чекао напоран пут у правцу југословенско-бугарске границе.

У току 22. маја, после тешког напора због великих стрмина, Ударна група је избила на врх Ждропанице, где је дат кратак одмор. У поподневним часовима продужен је покрет дуж границе. Када је Ударна група била у висини врха Омара, око 16 часова примећена је једна бугарска чета 49. пука, која се кретала за нама. Оперативни штаб је наредио батаљону Косовске бригаде да се постави у заједу и да на блиском одстојању дочека непријатеља како би му задао што тежи ударац и нанео што веће губитке. Остали батаљони су наставили покрет дуж границе. Непријатељ се веома преварио. Он се лежерно, невојнички и без потребног обезбеђења кретао за нама. Сматрао је да ће наше јединице бежати чим приметне његове снаге. То је правилно оценио штаб Косовског батаљона и наредио да се не отвара ватра све док непријатељ не избије на блиско одстојање. Колона се кретала не обазујући се лево и десно од пута. Када се приближила до самих караула, отворена је снажна пушкомитраљеска ватра на колону, која је скоро десеткована. Остали су се дали у панично бекство бацајући са себе све само да би сачували живу главу. Комора је остала нерастоварена. Све се то одиграло за релативно кратко време. Непријатељ није могао да схвати шта се то дешава. Партизани као да су из земље изникли и њихова смртоносна и тачна ватра следила је крв у жилама непријатеља. Колона је била изненађена, преплашена и немоћна за ма какву борбу. Преживели су се спасавали како је ко знао и умео. Кола, натоварена сандуцима муниције и тешким митраљезима, остала су крај пута. Није било времена да се све то екине. Јурили су за нама тако самоуверено да би нас уништили, а сами за трен ока су били уништени. Сматрали су да су добро наоружани, обучени и добро нахраћени и да је то довољно за победу. Непријатељу ће Омар бити одлична школа за будуће еусрете са нашим Ударном групом. Биће принуђен да поштује потребну дистанцу.

Ова победа као да је препородила наше борце, који су се добро наоружали. Заплењено је: 3 тешка митраљеза, 5 шмајсера, 30 пушака, десет хиљада метака, четири коња и друге војничке спреме. Имати 100—200

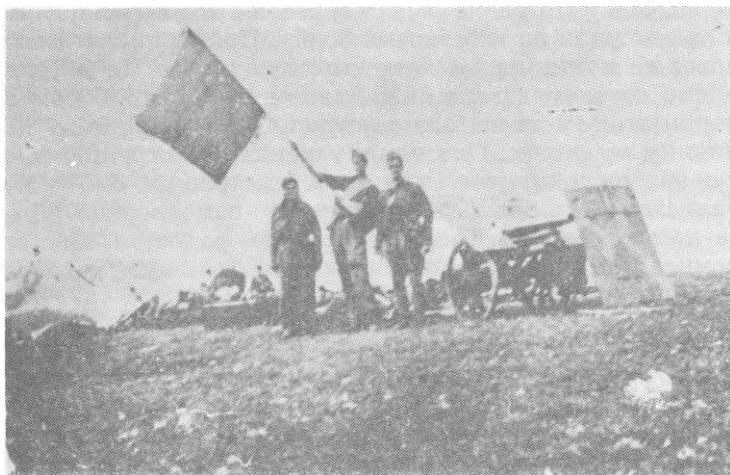
метака у торбицама стварало је посебно атмосферу расположења, сигурности и борбености. Овај успех улио је још већу ударну моћ јединицама. Просто је препородио све нае. Та борба представља, ако се тако може рећи, праву прекретницу у психолошком расположењу бораца. Сада се ситуација потпуно умирила. Нисмо имали муницију, а сада имамо десет хиљада метака. Нисмо имали тешко наоружање, а сада имамо три тешка митраљеза са довољно муниције, чак и коње за товарење. Све је то унело радост и весеље код бораца. Више нисмо морали да избегавамо борбу. Пошто нисмо имали довољно муниције, од како смо кренули из Црне траве нисмо се попуњавали, избегавали смо теже борбе са непријатељем да не бисмо истрошили и онако малу количину муниције. Ова наша тактика је погрешно процењена од непријатеља, који је сматрао да смо деморалисани и да бежимо. Зато је тако самоуверено јурио за нама. Батаљон Косовске бригаде, радостан због огромног плена, пожurio је да стигне главнину и да реферише о исходу борбе.⁶⁵

ОБОЗНА, КИСЕЛИЦА, СТРУМИЧКИ РИД

Ударна група је продужила покрет границом и спустила се ка р. Брегалници коју је прешла 23. маја у близини с. Драмча. Прешавши друм Царево Село — Кочани и избила код с. Калиманци и даље западно од с. Трсино, колона је у поподневним чаевима 23. маја избила на вис Голак, где је борцима дат одмор. Падом мрака колона се спустила у с. Разловце где је претходница била дочекана изненадном ватром контрачетничке групе. Том приликом је погинуо један од ретко добрих пушкомитраљезаца 3. македонске Ударне бригаде, доуг Лазо. Контрачетници су одмах напустили село пошто су народу наредили да са стоком напусти село и да се сакрије по шумама. Сила и пропаганда заплашила је овај

⁶⁵ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 89; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 179; М. Апостолски, наведена књига, стр. 44—46; Ратне белешке аутора.

свет. Мало је требало па да оперативно руководство нареди одмазду. Ипак је преовладао здрав разум. Почели смо гласно да дозивамо домаћине да се врате својим кућама. У почетку се нико није одазивао. После извесног времена појавило се неколико преплашених стараца, затим почеше да пристижу жене са децом, а за њима мале групе једна за другом. Касније сви су се вратили у село.

*Заплењен бугарски топ у борби код Голака — Киселице
24. маја 1944. год.*

Народ је био преплашен, али и изненађен нашим понашањем. Иако нам је убијен друг који је био омиљен у бригади, борци су се трудили да се на најлепш! начин опходе са народом. Поверење и потпуна сигурност вратила се код људи овога села. Домаћице су журиле да нам припреме што бољу вечеру. Док се чекало на вечеру, оперативно руководство је одлучило да одржи политичку конференцију. У једном дворишту крај огромне плевне командант оперативнот руководства говорио је окупљеном народу о циљевима народноослободилачке борбе. Уочљиво је било да је народ овог села био

далеко од збивања у нашој земљи. Зато је наређено политички изграђенијим друговима, као и делегатима АСНОМ-а, да вечеру искористе за кућне конференције, како би се сви укућани упознали са циљевима НОБ. После добре вечере и кратког одмора Ударна група је напустила село љубазно и срдечно испраћена од народа код кога је за кратко време разобличена непријатељска пропаганда.

У свануће 24. маја Ударна група је избила на било пл. Обозне где је требало да остане на одмору до пада мрака. Међутим, после кратког времена над Обозном су се изненада појавили непријатељски авиони који су почели да митралирају и бомбардују саму Обозну. Непријатељ је претпостављао да се ту налазе наше енаге. То је био знак да се и непријатељски пешадијски делови налазе у непосредној близини. Појачана је будност. Круг око Ударне групе био је обезбеђен извиђачким групама. Ускоро је примећена једна непријатељска колона која се са виса Голака спуштала ка пл. Обозни. Други батаљон 3. македонске бригаде упућен је у заседу црема тој групи. Батаљон је пустио непријатеља да му се сасвим приближи. Изненадна, снажна и прецизна ватра за трен ока је потпуно збунила и преплашила непријатеља. Искоришћен је моменат збуњености и пометње. Батаљон је снажним јуришем потпуно разбио непријатеља. Остаци су се по групама у паници спасавали и бежали ка Голаку и даље ка Делчеву (Царевом Селу).

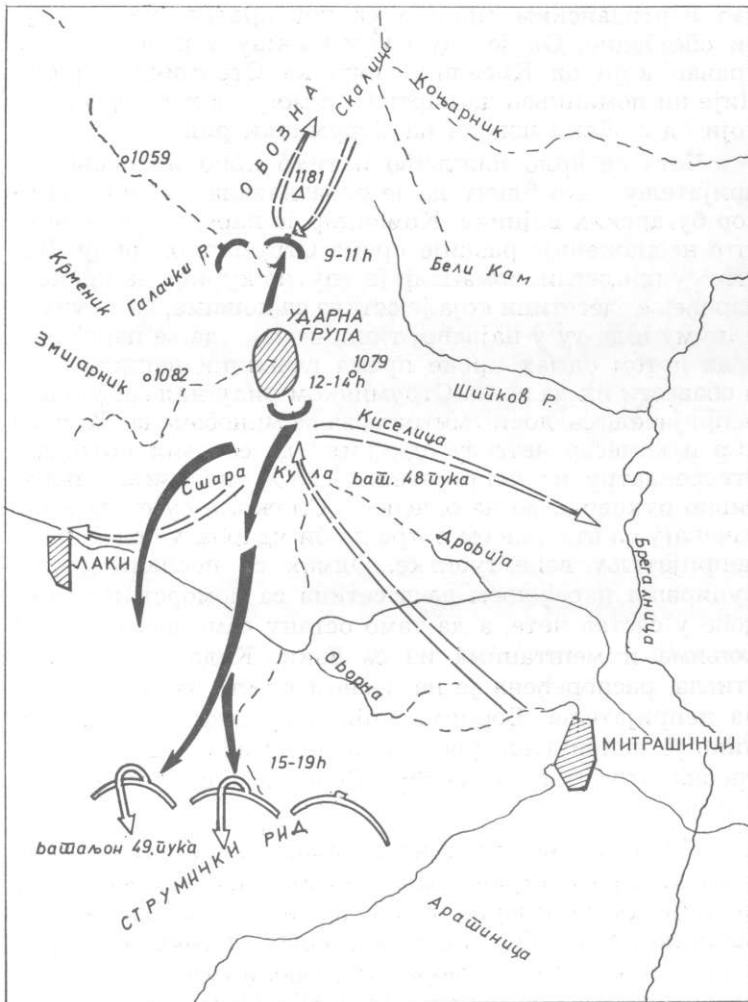
Још борба није била завршена на овом правцу, а Оперативни штаб је обавештен о приближавању друге непријатељске колоне у правцу Киселице. Ова колона је била исте јачине као и прва. Према њој је упућен батаљон 6. јужноморавске и батаљон Косовске бригаде. И ова колона је доживела сличну, а можда и гору судбину као и прва колона на Обозни. У снажном налету наши батаљони су разбили непријатељску колону, а делом је уништили. Бугарски војници! бацали су шињеле, торбе пуне храном и муницијом, па и оружје и безглаво се спасавали у правцу с. Лаки и даље ка Кочанима и Делчеву. Непријатељски топ, који је том приликом заплећен, причинио је велику радост друговима

који су знали да рукују тим оружјем. Пошто је била гомила граната, топ је био брзо припремљен за дејство. Гранате су почеле да падају на бугарске делске који су одступали.

Оперативно руководство је наредило једној чети Косовског батаљона да даље гони потпуно разбијеног непријатеља; да прикупи побациано оружје и другу војничку опрему; да уђе у село Лаки, да прикупи храну и да је на коњима донесе на Струмички рид (ниже самог села).

У међувремену, Ударној групи је наређен правац покрета ка Струмичком риду. Остављена је једна група да динамитом уништи непријатељски топ. Код реке у близини села Лаки дат је кратак одмор да се борци одморе. Дан је био леп, а вода не тако хладна. После одмора колона се упутила ка Струмичком риду. Он није био празан. Био је запоседнут бугарским снагама Струмичког гарнизона, које су закасниле да притекну у помоћ снагама Кочанског и Царевоселског гарнизона, јер су команде бугарског 48. и 49. пешадијског пука наредиле овим батаљонима да изненада и концентрично нападну Ударну групу за коју су знали да се налази на Обозни. Међутим, батаљон 49. пука из Струмичког гарнизона је закаснио. Тек што је стигао у непосредну близину Струмичког рида, по јакој ватри је оценио да батаљон 48. пука води тамо жестоку борбу. Зато је овај батаљон упућен да што пре заузме Струмички рид и да га организује за одбрану.

Чета, упућена у с. Лаки за храну, после обављеног посла се заједно са сељацима и натовареним коњима пела гребеном у травцу Струмичког рида. Руководство чете је претпостављало да су наше јединице већ избиле на Струмички рид, те није истурило делове за обезбеђење. Гласно су разговарали и гласно пожуривали натоварене коње са храном. Причали су о згодама и незгодама које су имали са сопственицима стоке. У једном моменту један од сељака (по имену Китан) рече командиру чете да види неки нокрет људи и да му изгледају као да су Бугари. Командир погледа двогледом и спази Бугаре. Зауставио је колону. Оставио је десетину са комором, а са осталим људством је почео опрезно да се

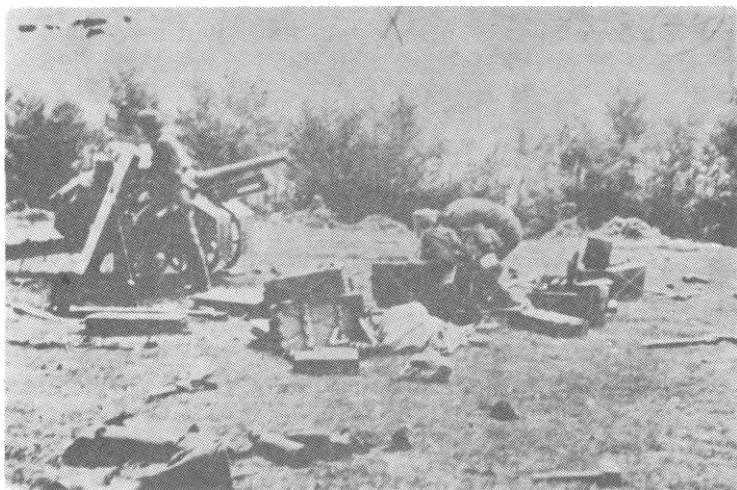
Борба на Обозни и код Киселице и Струмичког Рида
24. V 1944. год.

приближава Струмичком риду. Непријатељ се није на-
дао партизанским снагама са тог правца, те се није
ни обезбедио. Он је сву своју пажњу усредредио на
правац који од Киселице води ка Струмичком риду.
Није ни помишљао да партизани могу да дођу гребеном
који од с. Лаки изводи на Струмички рид.

Чета се врло пажљиво и тихо приближавала не-
пријатељу тако близу да је разазнавала гласни разго-
вор бугарских војника. Командир је наредио да се чета
што неопаженије развије према Струмичком риду. По-
што су прилегли, командир је упутио курира да пренесе
наређење десетини која је остала са коњима, да се увуче
у шуму и да ту у највећој тишини чека даље наређење,
а да потом одмах крене према главнини наших снага
и обавести их да се на Струмичком риду налази укопан
непријатељ са доста митраљеза и минобацача. Коман-
дир и комесар чете су одлучили да са ових положаја
отворе ватру на непријатеља да би упозорили опера-
тивно руководство на опасност. Сложили су се да мало
сачекају са отварањем ватре да би ударом у бок нанели
непријатељу веће губитке. Одмах су послали другог
курира са наређењем да десетина са комором што пре
дође у састав чете, а да тамо остану само два борца са
коњима и мештанима из с. Лаки. Када је десетина
стигла, раепоређена је на десном крилу за бочни удар
на непријатеља. Борцима који нису знали о томе ко-
лико је непријатељ јак и како је утврђен, дата су по-
ребна упутства за борбу. Почетак борбе је открио
све то.

У исто време главнина се приближила Струмичком
риду са друге стране. На претходницу Ударне групе
непријатељ је отворио изненадну и јаку ватру. То није
збунило борце. Две претходне борбе у току овог дана
умногоме су подигле морал и борбени елан бораца. Је-
динице су се брзо развиле са борбу. Терен је био непо-
десан за наше јединице, јер се веће снаге нису могле
развити. Сам терен је диктирао да се ешелонира у че-
тири ешелона. Напред је био Косовски батаљон, за њим
други, потом трећи батаљон 3. бригаде, а у четвртом

ешелону батаљон 6. јужноморавске бригаде. Такво ешелонирање није одговарало нашим јединицама, јер се није могао применити обухват ради бочног удара, што је било својствено партизанском ратовању.

Заплењени бугарски топ у дејству код Голака — Киселице

Отпочела је борба. Непријатељ је пружао жесток отпор Косовском батаљону, чврсто решен да на тим положајима епречи наш продор ка пл. Плачковици. Косовски батаљон је појачан 2. батаљоном 3. бригаде. Пуна два сата је трајала жестока борба. Два наша снажна јуриша непријатељ је одбио жестоком ватром из митраљеза и минобацача. У тим јуришима имали смо осетне губитке. Непријатељ је био добро укопан у рововима. Чета Косовског батаљона чекала је моменат за ступање у акцију. Грешка непријатеља је била што није имао никакво борбено обезбеђење са те етрane. Чета се у кратким скоковима еве више приближавала бочним непријатељским рововима. У моменту када се са те стране зачуло снажно „ура“ — када су наше јединице по трећи

пут кренуле на јуриш, бомбашка група ове чете ступила је у дејство. Бачене ручне бомбе збуниле су непријатеља. Чета је затим одмах кренула на јуриш. Одјекивало је снажно „ура“ са свих страна. То је још више збунило непријатеља. Он није знао јачину снага које су га тако изненада напале с бока и почео је да напушта црве борбене линије, што је изазвало још већу панику на целом фронту. Одједном се цео батаљон дао у бекство бојећи се да му не буде нресечена одступница и да не буде доведен у окружење. Два пушкомитраљеза косила су збуњену гомилу непријатеља, који преплашен није знао шта да ради. Та збуњеност много га је коштала. Положаји су поцрнели од рањених и убијених војника. Оставивши целокупно тешко наоружање, као и мртве војнике и комору, непријатељ се дао у панично бекство у правцу Радовишта.

Иако су наше јединице имале доста губитака, оне су славиле три победе за један дан, које су у моралном погледу много значиле за наше борце, а непријатеља су прилично деморалисале. Са овим победама као да је наступио још већи прелом и код руководиоца и код сваког борца. Сви су стекли уверење да снажно „ура“ неће моћи да издрже ни јединице које су у бројчаном погледу неколико пута јаче од наше Ударне групе.

Оперативно руководство је могло да забележи у свом дневнику да је 24. маја 1944. год. Ударна група разбила три колоне (свака јачине батаљона) из састава бугарског 48. и 49. пешадијског пука: код Обозне, Киселице и Струмичког рида — планине Пљачковице, наневши им осетне губитке: убијено је 87 војника, подофицвдра и официра, заробљено 45 војника и подофицира, заплењен један топ, два минобацача, 9 митраљеза, 7 пушкомитраљеза, 30.000 метака, 30 пушака, 200 хлеба и много друге војничке опреме. Наше јединице су имале 10 погинулих и 14 рањених бораца. Погинуо је помоћник комеара чете Љубо Станковић из Врања, затим доктор Тодор — Тошо Велковски из Куманова, Тошо Кумановски из Кратова, Косовари Дамјан Крап-

чевић, Илија Станишић, Недељко Марковић, Ферат Бурковић и још цри друга,⁶⁶ тешко рањен Лазо Мрђан и 13 лакше рањених.

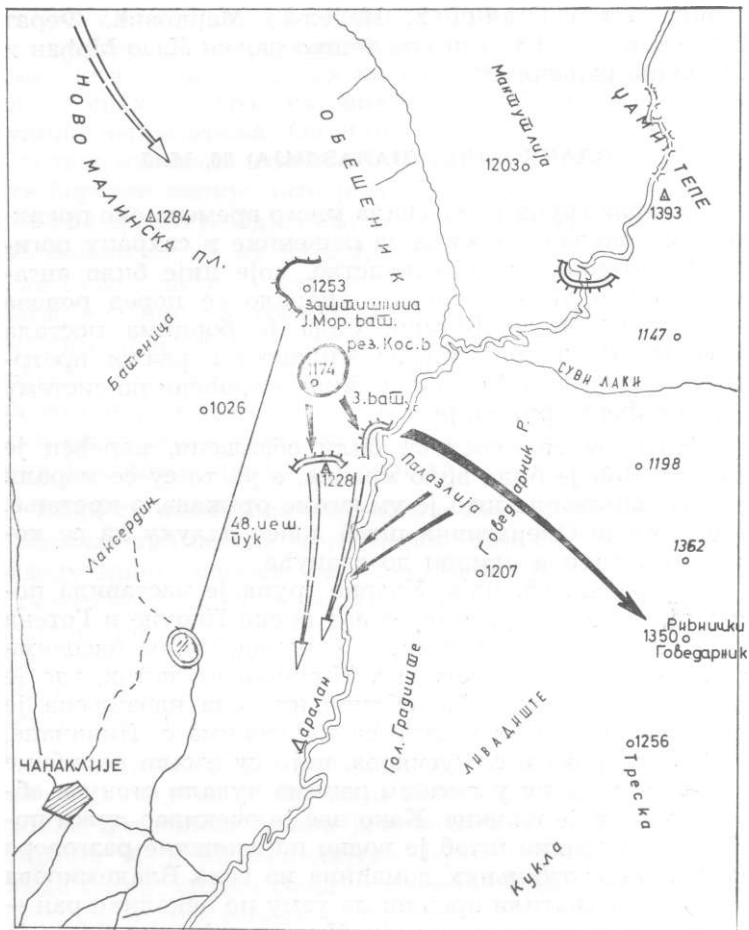
ПЛАЧКОВИЦА (ПАЛАЗЈИЈА) 26. МАЈ

Ударна група је изгубила много времена око превијања и прављења носила за рањенике и сахрану погинулих другова. Остало људство, које није било ангажовано око ових послова, одмарало се поред ровова које су ископали Бугари. Сада је борцима постала схватљивија непријатељева жилавост и разлог претрпљених губитака. Ровови су били изграђени по систему пољске фортификације.

Када су сви послови били обављени, наређен је покрет. Ноћ је била врло мрачна, а уз то су се морали носити рањеници, што је умногоме отежавало кретање. Због тога је Оперативни штаб донео одлуку да се колоне заустави и одмори до сванућа.

Сутрадан, 25. маја, Ударна група је наставила покрет без икаквог узнемиравања преко Паруце и Готена ка Новомалинекој планини. У поподневним часовима Ударна група се спустила у Нивичанеки поток, где је дат одмор борцима. Из оближњих села набављена је храна. Ту смо се повезали са мештанима с. Нивичане, с. Владимирова и с. Русинова, који су имали колибице у планини где су у летњим данима чували стоку и обрађивали своје њивице. Како нас је очекивао дужи покрет, Оперативни штаб је водио појединачне разговоре са неколико озбиљних домаћина из села Владимирова који су прихватили предлог да узму по неколико рањеника и да се о њима старају. У току ноћи цео посао је завршен. Рањеници су пребачени на места за која се ематрало да су сигурна и да ће тамо рањеници бити обезбеђени и чувани до оздрављења.

⁶⁶ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 89; Архив Војноисторијског института, к. 233, док. 28-8/8; Архива ЦК Србије, бр. 14599, стр. 139—141; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 179; М. Апостолски, наведена књига, стр. 47—48; Ратне белешке аутора.

Борба на Палазлији 26. V 1944. год.

Ујутро 26. маја Ударна група, растерећена од тешких рањеника, опрезно се пењала гребеном Новомалинске планине. Непријатељ је, откривши наш покрет, обасуо колону артиљеријским гранатама из рејона Амзали. Заштитница је обавестила оперативно руковод-

ство о покрету јаких непријатељских снага из с. Нивичане и са правца виса Готена. Да би се, због исцрпљености јединица, избегла борба, Оперативни штаб је наредио да се Ударна група што пре пребаци преко пута Струмица — Берово и да што пре избије на планину Огражден. Предузет је усиљени марш и 2. батаљон 3. бригаде одређен у претходницу. Ускоро је Оперативни штаб добио обавештење да се са обе стране пута, на месту званом Палазлија, налазе јаке непријатељске снаге фронтално постављене у правцу нашег кретања. Оперативно руководство је брзо упутило 3. батаљон 3. бригаде и Пљачковички одред и дао је задатак батаљонима бригаде и одреду да што прикривеније приђу непријатељу, да се развију за борбу и да у снажном налету разбију непријатеља са обе стране пута. Борба се није смела отегнути, јер би у том случају могле пристићи и непријатељске јединице са Готена и Нивичана, те би Ударна група била доведена у тешку ситуацију. Батаљони су се брзо развили и без икакве ватрене припреме извршили снажан и изненадан јуриш. Непријатељ је био потпуно изненађен и збуњен. Борци и непријатељски војници су се зачас помешали. Водила се борба прса у прса. Деморалисани непријатељски војници, оставивши тешко наоружање, у нeredу су бежали ка с. Амзали и с. Чанакли. Међутим, нове непријатељске снаге отвориле су снажну митраљеску и минобачку ватру са пл. Ограждена. Оперативно руководство је наредило батаљонима 6. јужноморавске и Косовске бригаде да се што пре развију за борбу и да крену у напад на непријатељске снаге које су биле укопане на Ограждену. Ови батаљони, понесени успесима 3. бригаде, брзо су се развили за борбу и почели да се приближавају непријатељским положајима. Међутим, непријатељ се није дуго задржао на њима. Преплашен исходом претходне борбе, не еачекавши јуриш наших батаљона, почео је у нeredу да одступа у правцу Иловице и даље ка Струмици. На положајима је оставио четири митраљеза са реденицима. Наши пушкомитраљезци су прилегли крај њих и отворили жестоку ватру на непријатеља који се у бекству просто котрљао падинама пл. Ограждена. Муниција се више није ште-

дела, имали емо је на цртек. Јака ватра је још више уносила панику у редове непријатеља.

Ударна група је славила још једну победу. Разбијен је још један батаљон бугарског 48. пешадијског пука који је у паничном бекству одступио ка Струмици оставивши на бојном пољу: 73 погинула и 30 заробљена војника и једног официра; четири тешка митраљеза, 85 пушака, 5 пушкомитраљеза, 60 мина за минобацаче, 15.000 метака и др. Наше јединице су имале два рањена друга. Овим су биле освећене жртве Ударне групе на Струмичком риду.

После ових успеха Оперативни штаб је извршио анализу дејстава и оценио да је Ударна група, да би избегла опкољавање, предузимала дуге маршеве и водила оштре сусретне борбе, међутим, да су и бугарске јединице на то брзо реаговале; да су њехове команде вршиле брзо прегруписавање снага, пребацујући их камионима и да су постављале јаке заседе на правцима покрета Ударне групе; да су формирале ојачане гонеће одреде; да је борачки састав Ударне групе исцрпљен дугим маршевима, борбама и глађу, а да се број рањеника знатно повећао. На основу такве процене, а имајући у виду намеру прикупљених бугарских снага, Оперативни штаб је дошао до закључка да се не може одржати на пл. Ограждену и Малешевским планинама, па је одлучио да Ударну групу извуче из додира са непријатељем и усмери је на југ ка планини Круша — Егејска Македонија, где би се мало одморили и средила. Оперативни штаб, доносећи овакву одлуку, није ни претпостављао нити знао да је у Егејској Македонији била у пуном јеку жестока непријатељска офанзива против грчких партизана, који су под притиском јаким непријатељских снага били принуђени да се пребаце на десну обалу р. Вардара.

Оперативни штаб је, после сређивања јединица, наредио покрет ка с. Стинеку, где су се борци одморили. У свануће 27. маја Ударна група је напустила ово гостољубиво село и упутила се у правцу старе југословенско-бугарске границе. У једном густом шумарку између Новог Села и с. Златарева (у близини пута Петрич —

Струмица) јединицама је дат одмор. Овде се остало до пада мрака, а затим је Ударна група наставила марш границом и спустила се у долину р. Струмице. Прегазивши реку, јединице су прешле пут Петрич — Струмица и ушле у с. Габрене. У селу је, после врло кратке борбе, разбијена мања гранична јединица која је била стационарирана у самом селу. Разоружана је и сеоска стража. После тога Ударна група се разместила у селу ради вечере и одмора.⁶⁷

БЕЛАСИЦА (ТУМБА — к. 1880) 28. МАЈ

У раним јутарњим часовима Ударна група се пела стрмим падинама планине Беласице ка њеном највишем врху Тумби к. 1180 — тромеђи бугарско-грчко-југословенске границе. Иако је мај био на измаку, време је било прилично хладно и магловито. Око 8 часова 28. маја бугарске артиљеријске јединице, довучене из Струмице и Петрича, отвориле су снажну артиљеријску ватру бомбардујући главни пут који је водио ка врху пл. Беласице. Због магле артиљерија није имала преглед циљева, те је трошила гранате без икаквог ефекта. Артиљеријска ватра је само наговештавала бугарским граничним јединицама, постављеним на положајима врха Тумбе, да се наша колона приближавала вису, те да буду спремне за одбрану. Наша колона је ишла без задржавања напред. У претходници је био батаљон Косовске бригаде. Због магле претходница није имала добру прегледност. На пола пута до виса дат је одмор. Чекало се да се магла разиђе. За то време борци су доводили у ред своје оружје. Наређен је покрет. Више од једног часа колона се пела ка врху Беласице. Артиљеријска ватра из села у подножју планине није престајала. Извиђачка група је обавестила Оперативни штаб да је непријатељ запосео главни гребен. За тренутак је заустављен покрет колоне. На карти се јасно

⁶⁷ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 89, 133; Архив Војноисторијског института, к. 233, док. 28-8/8; Ослободилачки рат, књ. стр. 179; М. Апостолски, наведена књига, стр. 48—51.

видело да ширина гребена износи 40—50 метара и да су се падине Беласице и са друге стране спуштале стрмо као зидови на север и југ. За одбрану таквог терена нису биле потребне изричито јаке снаге, јер нападач није могао да развије веће јединице. Те елементе је имао у виду и непријатељ, па је био убеђен да ће бити у стању да обезбеди у одбрамбеном смислу гребен, уколико пре што је веровао да су партизанске снаге малобројне, јер су им њихове старешине стално пуниле главу да је то мала група од 50 до 60 партизана који се потуцају од немила до недрага.

С обзиром на конфигурацију земљишта, оперативно руководство је одредило две чете за разбијање непријатеља: једна чета Косовског батаљона да напада фронтално, а чета 2. батаљона 3. бригаде да изврши напад с бока и у леђа. Сматрало се да ће оваквим начином напада непријатељу бити онемогућено да пружи организовану одбрану. Прва је пошла на извршење задатка чета одређена за напад у бок и позадину, јер је требало да савлада прилично велике препреке: потоке, врлети и стрме падине Беласице, што је захтевало доста времена да избије до одређеног места. После извесног времена и Косовска чета је кренула на извршење задатка. Међутим, чета за фронтални напад, иако се врло опрезно прикривено приближавала свом циљу, била је откривена. Непријатељ је на њу отворио врло јаку митраљеску и пушчану ватру. Борци су залегли и, пребацујући се од стене до стене, приближавали се утврђеним непријатељским положајима. Непријатељ је појачавао митраљеску ватру не штедећи муницију, тако да се глава није могла подићи. Сгромне громаде стена штитиле су животе бораца Косовске чете. Непријатељ није ни слутио опасност с бока и из позадине. Сву пажњу је сконцентрисао према чети која га је фронтално напала. Полазећи од претпоставке да држе у својим рукама најдоминантније положаје и да располажу са доста тешких митраљеза, као и то да против себе имају слабе партизанске снаге, бугарски војници су били убеђени у успех. То се могло уочити и по њиховим гласним цретама и псовкама, као и по неумереном трошењу муниције. Без обзира на убитачност ватре, Косовска

чета се обазриво али успешно приближавала непријатељу на растојању одакле се могу бацати ручне бомбе. У том подилажењу чета је изгубила два борца и имала неколико тешко и лакше рањених. У једном моменту зачуло се снажно „ура“ с бока и иза леђа непријатеља. Непријатељ се збунио и био преплашен. Није знао шта да предузме. Све је већ било касно за њега. Тако преплашен непријатељ је почео да се повлачи ка једној удолини, али Косовска чета је у том моменту пошла на јуриш и помешала се са бугарским војницима. Водила се борба са кундацима и ножевима — борба човека са човеком. За кратко време увала је била испуњена поубијаним бугарским војницима, подофицирима и једним официром. Није остао ни један који би својим старешинама могао испричати шта се збило на вису Тумба. На бојном пољу су пала 34 непријатељска војника, остала 2 митраљеза, 32 пушке, 5.000 метака, три коња и др. Косовска чета је имала 2 погинула, (Јовица Булатовић, Михаило Милошевић), 2 тешко и 3 лакше рањена. Чета 2. батаљона 3. бригаде имала је једног погинулог — Славо Бојев из Кратова.

Још једна успешна победа Ударне групе, којој је сада био слободан пут за Егејску Македонију. Сматрало се да ће се тамо наићи на јаке грчке партизанске снаге и на слободну територију, где ће се борци одморити, рањеници лечити, а савезници ваздушним путем снабдети јединице свим потребама за даље вођење оружане борбе. Са највећег врха Беласице погледи у били упрти ка Круша планини која се оцртавала. Једва смо чекали да се нађемо на њој и сретнемо са грчким партизанима. То је био врхунац нашег успеха на овом тако тешком и напорном борбеном путу.⁶⁸

У борби на месту званом Палазлија био је врло тешко рањен један борац 3. бригаде. Граната минобачача просто му је размрскала чеону кост и са тог отвора

⁶⁸ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 89; Архив ЦК Србије, бр. 14599, стр. 141—142; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 180; М. Апостолски, наведена књига, стр. 48—51; Ратне белешке аутора.

извиривао је мозак у величини крушке. Био је контузован и изгубио моћ вида и говора. А беличаста мождана маса која је извиривала ритмички је откуцавала пулс. Није му било спаса, али га нисмо могли оставити. Глава му је била умотана широким завојем. Натоварен на коња и придржаван од другова кретао се заједно са колоном. Стално је стењао. У покрету ка Беласици, на половини пута, дат је одмор да би се сачекало да се дигне магла. Рањеног борца другови су пажљиво скинули и наслонили уз једну широку букву и добро са стране подупрли да се не би преврнуо. У једном моменту, када су борци чистили оружје и за тренутак одвратили пажњу од њега, рањеник је, неевестан, инстинктивно скинуо себи завој и прсте десне руке завлачио у рану снажно притискујући испупчени део мождане масе, вероватно због великих болова у глави. Мождана маца просто му је цурила низ обрве ка образима. Био је то стравичан приказ. Требало им је неколико тренутака да се приберу и да се ослободе ужасног призора и осећања који их је скаменило. Потрчали су и склонили му руку са ране. Настало је рвање. Био је то снажан човек, те су борци једва успели да му макну руку са ране. Чудноватим покретима, вртећи главу лево и десно, није дозвољавао да му се рана поново превије. Неком чудном и несхватљивом снагом одгурнуо је једног борца тако снажно да се овај преврнуо на леђа. Након тога борци су га оставили на миру, јер им је било жао да се рву са тако тешким болесником коме су тренуци били избројани. То су схватили као његов аманет, као његову топлу жељу да не буде више превијан јер му је, вероватно било лакше и угодније. Почео је да се смирује. Глава му је пала на десно раме и после неколико дрхтаја је издахнуо. Другови, дубоко потиштени и узбуђени овим приказом, сахранили су га код букве где је био прислоњен и урезали су знак на дрвету да би се касније могао пронаћи.⁶⁹

⁸⁵ Ратне белешке аутора.

ИЗБИЈАЊЕ НА КРУША ПЛАНИНУ (ГРЧКА ТЕРИТОРИЈА)

У поподневним часевима 28. маја колона Ударне групе спуштала се стрмим падинама Беласице ка селу Палмиши (грчка територија). У претходници је, мало неуобичајено, био одређен цео батаљон са политичким комесаром и његовим замеником оперативног руководства Ударне групе. Они су имали задатак да успоставе везу са руководством ЕЛАС-а и ЕАМ-а у селима Палмиши (Палмари) и Ај Параскева (Св. Петка) и да их обавесте о доласку Ударне групе, дела Главног штаба Македоније, Централног комитета КПМ и делегата АСНОМ-а. Оперативни штаб је био сигуран и убеђен да на Круша планини постоји чврсто организована слободна територија.

Полазећи од тих претпоставки, претходница се доста слободно и безбрижно кретала. Када се приближила селу Палмишу, приметила је да из села излазе наоружани људи и да поседају положаје иза ниских камених ограда њива, постављајући пушкомитраље. То је мало изненадило претходницу, која је појачала будност. Одмах је претходница развила две десетине у стрелце да у случају потребе прихвате борбу. Једна четворка изашла је испред зидине и почела на грчком да упозорава наше борце. У претходници је био наш пушкомитраље зац из Егејске Македоније — Естати, мали црномањаст са гргуравом косом и црносветлим очима, који је знао грчки језик. Пошто је чуо упозорење ове четворке, дотрчао је до политичког комесара и заменика комесара и објаснио им да то нису грчки партизани већ „Пауције“ — припадници грчких реакционарних јединица. То је мало изненадило другове, нису могли да схвате да на слободној партизанској територији несметано бораве ове реакцион^рне јединице.

Пошто су угледали издужену колону Ударне групе, „Пауције“ су увидели да се ради о ја^им партизанским снагама, те нису смели да отворе ватру бојећи се репресалије с наше стране. После извесног времена са њима је успостављен контакт. Захтевали су да наше јединице не улазе у еело обећавајући да ће, у том случају, они организовати доношење хране за наше борце.

Када је пристигла наша главнина, обавештен је Оперативни штаб о припадности ових наоружаних људи и о захтевима који су поставили нашим јединицама. Оперативни штаб је наставио преговоре користећи Естатија као тумача. Договорено је да наше јединице остану где су, а да ће они у први сумрак донети храну и санитарски материјал за наше рањенике. При том су нам рекли да на овој територији нема више грчких партизана, који су се пре недељу дана пребацили на десну обалу Вардара због офанзиве која је на овој територији дуго трајала.

Увидело се да од жељеног одмора неће бити ништа. Радост бораца је спласнула. Оцењено је да непријатељ, који је очистио ову територију од грчких партизанских јединица, неће дозволити ни нашим јединицама присуство на овом тако важном подручју.

На овом подручју Оперативни штаб је добио податке да на Круша планини постоје грчке партизанске јединице. У вези с тим одлучено је да се крене тамо ради уепостављања везе. Чекало се да се донесе храна, па да се крене на марш. Сувдрак је одавно пао, а од „Пауџија“ ни трага ни глеаеа. Није се смело даље чекати. Отпочео је покрет ка Круша планини. Пошто се није имало података о јачини и намерама „Пауџија“, на маршу су предузете све мере цредострожности. Колона је пролазила путељком који је водио кроз ниску шумицу, карактеристичну за ове крајеве. „Пауџије“ који су били у заседама нису имали куражи да отворе ватру на нашу главнину. Тек када је и заштитница прошла меето њихових заседа и када се она прилично удаљила, уз глаену вику и псовке „Пауџије“ су отвориле ватру на заштитницу и дали се у бекство не сачекавши да се заштитница развије за борбу. Том приликом био је лакше рањен само један наш борац, који је постао предмет шала и задиркивања. Како је у ходу подигао леву ногу, метак га је погодио у пету, те је добио име Ахил према догађају из грчке митологије. Рањени друг никад није чуо за ово име и за „Ахилову пету“. Један од ша-

љивџија објаснио му је прави смисао ових речи и завршио примедбом: „Ипак си ти бољи од тог чувеног јунака кога је славила цела Грчка”.⁷⁰

БОРБЕ НА ГРЧКОЈ ТЕРИТОРИЈИ

Колона је, неузнемиравана од нецријатеља, прешла пругу Петрич — Солун и у свануће 29. маја стигла у подножје Круша планине. Пошто је била пошумљена и погодна за одмор, одлучено је да се јединица задржи дуже на њој. Њене падине спуштале су се према Дојранском и Бутковском језеру, као и према Сереској и Кукушкој котлини. Неколико главних комуникација (Ветрово — Соколово, Порој — Кукуш и Серез — Солун) начинили су обруч око ње. Намера је била да се успостави веза са грчким партизанеким јединицама или, пак, са партијском Организацијом и позадинским органима, у што се није губила нада.

Међутим, сви покушаји су били узалудни. Борци су били прилично исцрпљени и гладни. Требало их је одвести у неко оближње село да би се окрепили. Одлучено је да се крене у село Карамахмудли.

Село је било врло мало и сиромашно. Оно је у ранијем периоду било насељено досељеницима из Мале Азије. ЈБуди су говорили турским, грчким и руским језиком. Македонски језик је знало само неколико породица. Споразумевало се гестикулацијама. Тражена је зфана за јединице. Међутим, без обзира на гостољубивост, мештани нису били у стању да прикупе довољно хране, јер су и сами гладовали због сиромаштва и ратних прилика. За једну овцу, од које су се тешко одвајали, плаћало се и по осам енглеских златних фунти.

Свака кућа у свом двсхришту имала је своју малу пекару. За час је отпочело са печењем малих и топлих хлебчића од кукурузног брашна којима се није могла утолити глад. Долазило је до смешних, али и жалосних

⁷⁰ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 88, 89; Архив Војноисторијског института, к. 233, док. 28-10/8; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 180; М. Апостолски, наведена књига, стр. 53—55; Ратне белешке аутора.

призора. Пошто кукурузни хленчићи нису били довољни да би се глад утолила, другови би гестикулацијом показивали домаћици да су још гладни. Домаћица би на такве гестове, уз благи смешак, подигла у наручје троје голишаве деце чији су трбушчићи вирили испод поцепаних и дотрајалих кошуљица и не стидећи се показивала своје смежуране дојке из којих је цурило само мало млека због слабе исхране и гладовања.

За то време Оперативни штаб је на све начине покушавао да ступи у контакт са неким представником грчких партизанских јединица или партијском организацијом, али без успеха. Непријатељ је својом офанзивом успео да очисти ову територију од партизана и позадинских радника. Народ је био веома заплашен од окупатора, а и од домаћих реакционарних снага („Пауције“) које су позивале народ да се бори против партизанских јединица и да формира по селима квислиншке јединице и власт. Мештани су се бојали репресалија и једних и других због присуства наших партизанских јединица, па су и они учествовали у осматрању и обезбеђењу села.

У (поподневним часовима осигурање је јавило да је са правца Кукуша примећена већа колона коњаника од којих се једна група одвојила и упутила ка селу. Ову групу су осигуравајући делови довели у Оперативни штаб. После контраверзних изјава признали су да припадају коњичкој групи „Пауција“ и да су добили задатак да извиде ситуацију у селима Карамахмудли и Анатоли, а да ће иза њих пристићи немачке и бугарске јединице које су биле обавештене о нашем присуству на планини Круши. Поред тога, вођа групе је обавестио Оперативни штаб да је упућено наређење и оближњим гарнизонима да покрену своје јединице у правцу с. Карамахмудли.

Оперативном штабу је тада било јасно да је непријатељ покренуо своје јединице за напад на Уд^рну РУ^У- Положај села Карамахмудли био је непогодан због главног пута Кукуш — Петрич који је пролазио поред самог села, а, с друге стране, и због тога што се располагало подацима да се у селима поред Дојранског

језера налазе бугареке јединице. Наше јединице су напустиле село и упутиле се на нове положаје на Круша планини. Према Кукушу био је раепоређен батаљон Косовске бригаде, а други батаљон 3. бригаде био је постављен фронтом у правцу Дојранског језера — на правцу села Сурлова. Остале јединице биле су у резерви Оперативног штаба.

У 16,00 часова појавила се колона камиона са војском исдред с. Карамахмудли. Војници су се развили у стрелце и отворили ватру на наше положаје. Наступали су доста смело и дрско. Међутим, Косовски батаљон је успео снажном ватром да присили непријатељске војнике да залегну. Били су обесхрабрани пруженим отпором. Приступили су укопавању, вероватно чекајући појачање.

За ово време 2. батаљон 3. бригаде водио је врло жестоку борбу на својим положајима. Под притиском јачег и борбеног непријатеља, батаљон је почео да напушта део положаја. Оперативно руководство је одмах, као појачање, упутило тамо 3. батаљон 3. бригаде. У резерви је остао само батаљон 6. јужноморавске бригаде. И поред приспелог појачања непријатељ је и даље жестоко нападао уз подршку минобацача и све више се приближавао положајима наших батаљона. Овакав развој ситуације није одговарао нашим јединицама. То је била у правом смислу фронтална борба која је гутала доста муниције. У тој ситуацији оперативно руководство је упутило батаљон 6. јужноморавске бригаде на сектор Косовског батаљона са задатком да се што пре повеже с њим и да заједнички разбију непријатеља и присиле га на повлачење према Кукушу, а потом да крену у напад против непријатељских снага које су наступале са правца Дојранског језера.

Снажан јуриш Косовског и Јужноморавског батаљона је потпуно успео. Не добивши појачање, непријатељски војници су се у нeredу повлачили према Кукушу. Наша два батаљона нису их далеко гонили, већ средивши своје јединице кренули су у помоћ батаљонима 3. македонске бригаде, који су тешко одолевали непријатељском притиску. Сви заједно су кренули у

снажан јуриш који непријатељ није могао да издржи. Остављајући тешко наоружање, своје мртве и рањене војнике, у нереду се повлачио према Дојранском језеру. У тој борби био је разбијен један бугарски батаљон 21. пука. Јединице су славиле прву победу у Егејској Македонији. Убијено је 33 војника и официра, заробљено 6 војника, заплењено 2 митраљеза, 2 пушкомитраљеза „зорка“ 14 пушака и 12.000 метака. Трећа бригада је имала 2 погинула: Герасим Андоновски и Милан Симеонов Петковеки оба из с. Челопека. Косовски батаљон је имао само једног рањеног друга.

У овим борбама се истакла партизанка Ленка, која је успела да убије једног бугарског подофицира са којим се неколико минута рвала пошто је он покушавао да јој истргне шмајсер из руку.⁷¹

ОДЛУКА ЗА ПОВРАТАК НА НАШУ СЛОБODНУ ТЕРИТОРИЈУ И БОРБА КОД С. КОСТУРИНА

Постигнути успех на Круша планини и у правцу с. Сурлова није много обрадовао Оперативни штаб, јер се поставило питање шта даље радити на овој територији. Наше присуство је било откривено и непријатељ је јачом концентрацијом снага могао довести наше исцрпљене јединице у врло тешку ситуацију. Много пута натовештен одмор, добра храна, одећа, обућа, смештај рањеника и попуна наоружањем због настале ситуације на овој територији пали су у воду. У дискусији око настале ситуације појединци су одлучно инсистирали да се не губи време, већ да се одмах донесе одлука. Оперативни штаб је донео одлуку, једино исправну у датој ситуацији, да се Ударна група преко источне Македоније врати на нашу слободну територију, јер би свако даље задржавање на овом терену било опасно по наше јединице.

Сви штабови су упознати са одлуком Оперативног штаба. Одмах су одржани партијски и скојевски сас-танци на којима је дата анализа и оцена ситуације и

⁷¹ Исто.

због чега је донета таква одлука Оперативног штаба. На њима су постављени задаци у погледу држања чланова у даљим напорима марша. Критиковани су неки пропусти појединаца.

Након пада мрака колона Ударне групе је усиљеним маршем прешла пругу Солун — Петрич, прегазила речицу близу Дојранског језера и у јутарњим часовима 31. маја ушла у село Ехатли — у непосредној близини југословенско-грчке границе. Било је то мало село на јужним падинама пл. Беласице, пуно дрвећа и хладовине. Мештани су нас врло топло дочекали и припремили храну. Очекивали смо озлојеђеног непријатеља због Претрпљеног неуспеха, надали смо се одмазди и зато смо били на опрези. После завршеног ручка јединице су повучене у једну густу шуму изнад села на одмор. Намера је била да се после пада мрака пређе југословенско-грчка граница.

Био је невероватно леп и сунчан дан. Борци су се одмарали у хладу после напорног ноћног марша. Истурена су била обезбеђења у правцу с. Ехатли и Валандова. Непријатељ је из гарнизона Гевгелије упутио јаче снаге и запосео гранични сектор изнад с. Николић, а јачу извиђачку групу упутио је ка с. Ехатли.

Она је успела да се неометано приближи месту преданка Ударне групе и пушкомитраљеском ватром је заеула логор. Настало је комешање. Борци су били изненађени и онако буновни мували су се лево-десно не могавши да се снађу. Непријатељ је почео да се спушта према логору Ударне групе. Збуњеност код бораца је потрајала кратко. Једна чета 3. батаљона 3. бригаде већ је заузела положаје према непријатељу који је наступао. Убрзо се развио за борбу цео 3. батаљон и кренуо у одлучан јуриш. Непријатељ је у паници одступио у правцу с. Николића. Више се није могло одмарати. Поремећен је био намеравани план Оперативног штаба. На партијским и скојевским састанцима подвргнути су оштрој критици сви пропусти око обезбеђивања логора и несмотреност делова који су обезбеђивали. Критиковани су сви, почев од оперативног руководства до чете. Истакнуто је да би непријатељ довео Ударну групу у

врло тешку ситуацију са недогледним последицама само да је упутио јаче снаге на логор. Из свега тога извучене су поуке за све.

Пошто је Ударна група откривена, оцењено је да се граница неће моћи прећи у тајности и да ће непријатељ алармирати све оближње гарнизоне и предузети мере да онемогући прелазак границе или, пак, напад на наше јединице након преласка границе.

У тој ситуацији Оперативни штаб је донео одлуку да прелазак границе буде означен успешним разбијањем неких делова непријатеља, исто онако како је био разбијен непријатељ на пл. Беласици када је Ударна група прелазила у Егејску Македонију. Наређено је да се изврши напад на бугарско гранично осигурање, које се према сигурним подацима налазило на врху Караташ и да се продужи покрет ка с. Коестурину, где прећи пут који из Гевгелије, преко Валандова, води за Струмицу.

У духу ове одлуке у претходницу Ударне групе одређен је 2. батаљон 3. бригаде, који је имао задатак да разбије непријатеља на Караташу и на тај начин омогући несметан прелаз границе осталим јединицама. Густа шума омогућавала је батаљону прикривено кретање. Он се опрезно и тихо, скоро нечујно, приближавао караули. У тихој ноћи чули су се гласови непријатељских војника. Главнина, која је застала на једном пропланку, ишчекивала је моменат када ће ноћну тишину да поремете бомбашке групе 2. батаљона, које су скоро избиле до самог непријатеља. Нешто после 18.00 часова планина се проломила од силне експлозије бомби и узвика: „Ура“. Непријатељ је био изненађен, иако је знао да је у близини Ударна група. Учинио је грешку јер се није добро обезбедио. То је омогућило бомбашима да му приђу на блиско одстојање. И непријатељ је поновио нашу грешку код с. Ехатли. Потпуно изненађен није могао да се супротстави притиску 2. батаљона 3. бригаде, те се у паничном бекству повукао у правцу с. Николића и Валандова. Гранична караула је за час била у пламену. Ту је била разбијена бугарска јединица јачине чете. Погинуло је 37, а заробљена су

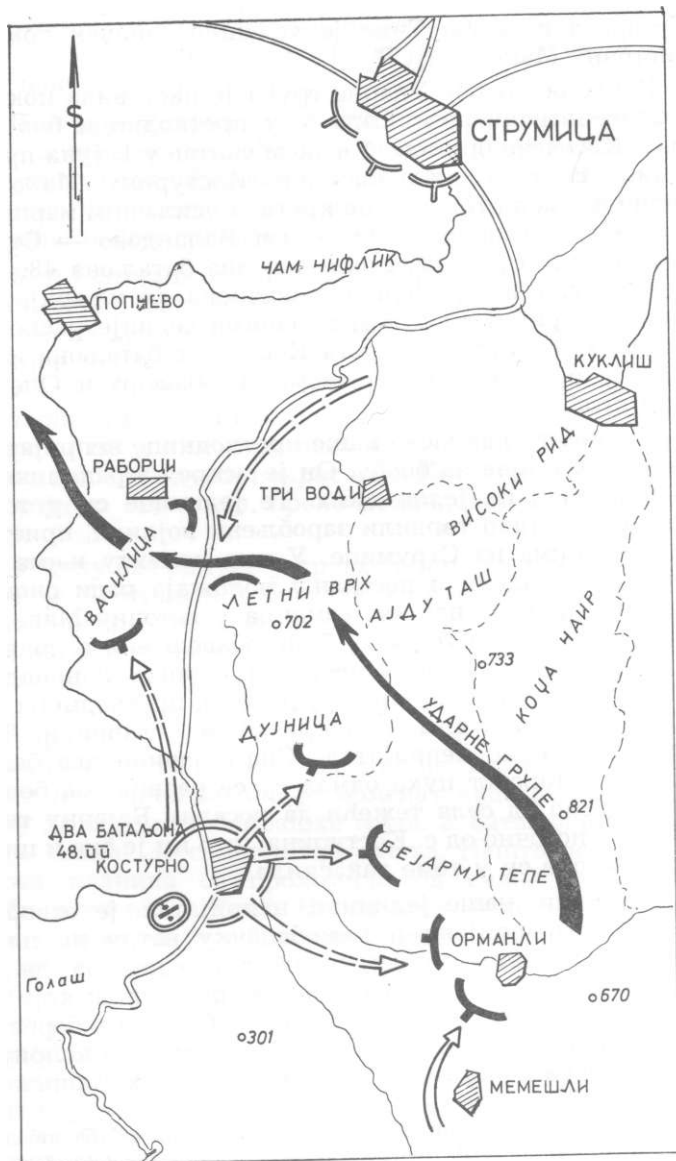
2 бугарска војника. Тиме је успешно означен покрет за источну Македонију.⁷²

После ове борбе Ударна група је наставила покрет предвиђеним правцем. Сада је у претходници био батаљон Косовске бригаде. У раном свитању 1. јуна претходница се приближавала селу Костурину. Иако се Ударна група од Кара-таша кретала усиљеним маршем, до зоре није успела да пређе пут Валандово — Струмица. У селу су се налазила око два батаљона 48. бугарског пука и око једног дивизиона артиљерије на Голошцу (триг. 617). Овим подацима се није располагало; њих је открила 1. чета Косовског батаљона који је био у претходници. О овоме је обавештен Оперативни штаб.

У моменту наилаaska наше претходнице непријатељ није био развијен за борбу. Он је испред зграде школе био постројен по јединицама. Те јединице су у току ноћи, бар су тако тврдили заробљени војници, пристигле камионима из Струмице. У том моменту њима су постављени задаци о поседању положаја ради онемогућавања продора наших јединица у источну Македонију, с обзиром на то да су били обавештени о правцу покрета Ударне групе. Уместо да изврши изненадни напад на постројене бугарске јединице, претходница се, уочивши непријатеља, повукла према главнини. Тај покрет је открио непријатељ. Снаге јачине два батаљона 48. бугарског пука одмах су се развиле за борбу⁷³ лево и десно од села тежећи да поседну Бејарну тепе (к. 710) — источно од с. Костурина, што им је био и циљ. Међутим, оне су у томе закасниле.

Откривши наше јединице, непријатељ је отворио снажну артиљеријску и минобацачку ватру на њих. Пред Оперативним штабом се поставила дилема: да ли прихватити фронталну борбу са непријатељем који се већ развио за борбу? Ценило се да би таква борба и сувише задржала јединице, што би омогућило недријатељу довођење свежих снага из оближњих гарнизона

⁷² Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 89; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 180; М. Апостолски, наведена књига, стр. 55; Ратне белешке аутора.

Борба код с. Костурно 1. VI 1944. год.

— Струмица, Валандово. Положаји на Бејарну тепе су погодни за одбрану, али само са постојећим бугарским јединицама, а не и са евентуалним појачањима. Није се смело дозволити да се понови Црноок. Повратак на грчку територију није долазио у обзир. У тој ситуацији, када није искоришћено изненађење и када се непријатељ средио и организовао одбрану, Оперативни штаб је одустао од напада на с. Костурино. Одлучено је да јединице обиђу село, пређу пут Струмица — Валандово и упуте се ка Градишкој и Кончанској планини, и то пре пристизања нових непријатељских снага.

У духу донесене одлуке оперативно руководство је оставило батаљон 6. јужноморавске бригаде на достигнутим положајима ради везивања непријатељских снага код с. Костурина. Остале снаге Ударне групе добиле су задатак да код с. Три Воде пређу пут и да се што пре дохвате виси Летни врх (триг. 762), а да након избијања на њега прихвате батаљон 6. јужноморавске бригаде. После тога, свим снагама прећи пут јужно од Костурина. На путу оставити један батаљон ради обезбеђења према с. Попчеву и с. Костурину и на тај начин омогућити неметано извлачење главнине Ударне групе у правцу Градишке планине.

Непријатељ, рачунајући да ће му наше јединице пружити организован отпор на висовима јужно од Голошца и на положајима Бејарну тепе, после снажне артиљеријске припреме почео је систематски да подилази тим положајима. На њима се, као заштитница, налазио батаљон 6. јужноморавске бригаде. Батаљон је пружао жесток и организован отпор. Одбио је неколико непријатељских јуриша. За то време главнина Ударне групе је већ подилазила вису Летни врх. У том моменту изненада се појавила непријатељска авијација која се свом жестином окомила на нашу главнину. Акција авијације открила је на тај начин непријатељским снагама на Голошцу и код Костурина маневар главнине Ударне групе. Сада су артиљерија на Голошцу и минобацачи из Костурина почели да туку главнину Оперативне групе како би онемогућили њено избијање на вис Летни врх.

Једновремено са овим бугарска команда је упутила један свој батаљон из Костурина да пре наших јединица

избије на вис Летни врх и спречи продор наших јединица ка Градешкој планини. У тој ситуацији Оперативни штаб је наредио јединицама да по сваку цену избију на вис пре непријатеља. Оне су биле изложене јакој артиљеријској, минобацачкој, као и митраљеској ватри нисколетећих авиона. Висови изнад с. Костурина били су у диму. Борци жедни, гладни и исцрпљени улагали су крајње напоре да изврше постављени задатак. Јунско сунце је пржило. Тешко су се освајали вис за висом. Наше снаге надлетала је група бугарских авиона и из ниског лета митраљирала и бацала ручне бомбе. Борци су их гађали чак и шмајсерима. Авиони су се у групама смењивали. Можда су желели да се свете за Омар, Обазну, Киселицу и Струмички рид, за Палазлију, Беласицу, Круша планину и Кара-таш где су бугарске јединице биле тучене.

Но, и поред свега тога, наше снаге су постепено освајале простор и пре непријатеља избиле на вис Летни врх. Непријатељ није могао издржати снажну ватру и почео се повлачити према с. Костурину. У тој ситуацији наређено је батаљону 6. јужноморавске бригаде да се повуче са својих положаја и да крене у правцу главнине. Са достигнутих положаја наше јединице тукле су непријатеља у с. Костурину који је фронтом био окренут према батаљону који се бранио на положајима виса Бејарну тепе. Непријатељ је био у врло тешкој ситуацији јер је тучен енажном ватром у леђа. принуђен је био да рокира своје снаге. Ово је искористио батаљон 6. бригаде и брзо избио на вис Летни врх.

Пошто су се снаге Ударне групе окупиле, Оперативни штаб је наредио да за извесно време на положају остане 3. батаљон 3. македонске бригаде, а да се остале снаге прикривено спусте јужно од с. Костурина на пут Валандово — Струмица. Након избијања јединица на одређени простор батаљон Косовске бригаде је постављен на пут ради обезбеђења правца од Струмице и Костурина. Преко курира је наређено да 3. батаљон са виса Летни врх крене у састав главнине. Након кратког времена примећена је колона камиона из правца Струмице. Претпостављало се да непријатељ довлачи нова појачања. Косовском батаљону је наређено да из заседе

нападне ту колону. У ствари, тих 11 камиона носили су храну и муницију јединицама у Костурину и на вису Голошац, а након истовара требало је да дродуже за Гевгелију ради довлачења нових појачања. Камиони су упали у заеду и возачко особље, не пружајући никакав отпор, предало се Косовском батаљону. У то време наишао је и 3. батаљон 3. бригаде. Најетало је вееље. Са камиона је скинуто 5 акумулатора, муниција и хлеб, а сви камиони су запаљени. Акумулатори су добро дошли за напајање радио-станица које нису радиле, те је успостављена веза са Врховним штабом НОВ и ПОЈ, савезничким базама и руководством у западној Македонији. Хлеб је подељен борцима. Оба батаљона су после те борбе ушла у састав главнине.

Борба код Костурина трајала је пуних 11 часова. Она је била драматична. Минути су одлучивали о томе ко ће се дохватити врло важног виси Летни врх. Пропуст је био што претходница Ударне групе није била будна и смотрена. Да је она благовремено открила и осмотрила непријатељске јединице постројене у с. Костурину и да је на њих отворила изненадну ватру, свакако да би резултати били много већи и можда се не би водила ова тешка борба. Непријатељ је имао преко 30 мртвих и 12 заробљених војника. Заплењено је око 25.000 метака и другог материјала, а запаљено 11 камиона. Наше јединице су имале: 2 погинула (Петруш Благојев Трајковски из с. Младог Нагоричана и Здравко Данев Цветковски из Дебра) и 3 рањена борца (2 борца Косовског батаљона и 1 бугарски партизан).⁷³

ПОКУШАЈ ДА СЕ ПРЕЂЕ ВАРДАР КОД с. ГРАДЕЦА

Уморна колона, после дугог и напарног марша на грчкој територији и вођених борби на Кара-ташу и код Костурина ушла је у први сумрак 1. јуна у с. Белотино — у покрету према Градишкој планини. Сељаци су већ

⁷³ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 89; Архив Војноисторијског института, к. 233, док. 28-10/8; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 180; М. Апостолски, наведена књига, стр. 56—58; Ратне белешке аутора.

чули за неуспех Бугара на Беласици, Кара-ташу, Костурину и о избијању партизана на грчку територију. Плашили су се бугарских репресалија, уколико се дозна да су партизани били у селу и да су добили храну. Бугари су обично палили таква села, злостављали и тукли сељаке чак и стрељали. Због тога су неки сељаци напустили село и отишли у друга села, а домаћице су пожуриле да што пре припреме храну, надајући се да ће јединице након тога брзо напустити село. Са младима је била друкчија ситуација. Они су разговарали са борцима у којима су гледали снагу која се бори за слободу македонског народа. Интересовали су се за борбу, живот и рад јединица и бораца. Просто су упијали речи партизана. После тих разговора омладинци су организовано скупљали у селу чарапе, пешкире, опанке, кошуље и доносили партизанима. После вечере борцима је дат одмор.

Сутрадан (2. јуна) није се смело остати у селу због близине бугарских јединица. До пада зодрака Ударна група је требало да стигне до густе шуме на Градешкој планини. У раним јутрањим часовима организован је марш ка доминантном врху Биљарица (к. 856) који је пружао врло погодне положаје за одбрану и са много јачим нерријатељским снагама. Поучени искуством код с. Ехатли (на грчкој територији) избачена су јача обезбеђења на све етране и правце како би се борци што безбедније одмарали на овом вису.

Док су се борци одмарали помоћу заплењених акумулатора, стављена је у дејство радио-станица. Око подне велика радост. Успостављена је била радио-веза са Врховним штабом НОВ и ПОЈ. Преко успостављене радио-везе Оперативни штаб је био обавештен о успешним дејствима јединица НОВЈ у Јабланици и у Пустој реци. Савезничка војна мисија, која се кретала са Ударном групом, успоставила је радио-везу са својом базом, одакле је обећана помоћ у најскорије време у храни, одећи, обући, санитетском материјалу и оружју. Исто тако, овде је била успостављена радио-веза са инструктором ЦК КПЈ Добривојем Радосављевићем Орцетом који је обавестио Оперативни штаб да се 2. македонска бригада налази и дејствује на планини Коџуф и да

бригади приступају нови борци. Радосављевић је предложио да се Ударна група пребаци преко Вардара како би, заједно са 2. македонском бригадом, проширили дејства у Тиквешу. Сви ови контакти и вести веома су обрадовали јединице и борце.

До пада мрака непријатељ се није појављивао. У току мрака примећена је једна непријатељска колона која се кретала према Радовишту, вероватно мислећи да су се наше јединице упутиле тим правцем. Увече се Ударна група спустила у с. Д. Липовик. Мештани су врло приено и љубазно дочекали јединице. Било је сусрета са старим илинденцима који препричавају догађаје из уетанка 1903. године, а наши борци своје згоде и незгоде. По кућама су борци врло гостољубиво дочекани и нахрањени. Разговарало се о циљевима народноослободилачке борбе. Са омладинцима и омладинкама у селу разговарали су омладински руководиоци јединица. Певале су се партизанске песме. Расположење у селу је одлично, нарочито код младих који су први пут видели партизане о којима су много слушали.

У свануће 3. јуна група се поново повукла на Градешку планину код места Пожар (триг. 1002) где је требало да предани. У вези са јучерашњим разговором са Добровојем Радосављевићем, пришло се процени предлога за прелазак преко реке Вардара и одлазак на Кожуф планину. Било је различитих предлога и мишљења. Једни су били против одласка на тиквешки терен образлажући да би се у том случају Ударна група исувише удаљила од слободне територије на кумановско-врањском и црнотравском подручју, где се требало повезати са отцепљеним и остављеним организацијским јединицама бригада. Те другове је судбина тих јединица много забрињавала. Око тог питања вођена су врло опсежне дијекусије. Други су били да се прихвати предлог Радосављевића. Најзад је Оперативни штаб одлучио да се изврше хитне припреме и пређе река Вардар што пре код Градеча. У вези са овом одлуком извршено је упознавање штабова батаљона и команди чета. Партијске и скојевске организације одржале су састанке на којима су постављени задаци за што успешније извођење ове одлуке.

У поподневним часевима 3. јуна Ударна група се почела спуштати ка Градецу на Вардар. При паду мрака претходница је у селу дочекана енажном непријатељском ватром. Доласком главнине непријатељ је био разбијен. Вардар је јако надошао и није се могао прегазити. Скеле у близини није било. Од мештана су добијени подаци да су Вугари, на десној страни Вардара, од пре два дана поставили заседе и да су ископали ровове. Све ово говорило је да се Вардар не може прећи без великих губитака, што је утицало да се промени одлука Оперативног штаба. Наредио је да се јединице што пре прикупе и да се поново врате на Градешку планину одакле прећи пут Струмица — Радовиш и продужити ца планину Плачковицу.

У свануће 4. јуна дееио се један врло интересантан догађај: док се колона Ударне групе пела једном косом ка Градешкој планини, на раздаљини од око 150 метара спуштала се бугарска колона јачине батаљона ка с. Градецу. Вероватно да је после кратког судара са непријатељем код Граденца овај бугарски батаљон журио да нападне наше јединице с леђа и пошто је десна обала Вардара била запоседнута од других бугарских јединица да их уништи. Наређено је да се уђе у шуму. Коњи су нам задавали муку, јер су својим рзањем откривали покрет наших јединица. Предузете су мере да јединице, у случају потребе, прихвате борбу. Међутим, оне нису примећене и непријатељ се све више удаљавао у правцу Градеца,⁷⁴ а Ударна група је избила на Градешку планину.

ПОКРЕТ ЗА ПЛАНИНУ ПЛАЧКОВИЦУ

Док су се борци одмарали, Оперативни штаб је анализирао ситуацију и после дужег договарања донео одлуку да са Ударном групом крене преко пл. Плачковице за кумановско-врањско подручје. Одржани су састанци штабова јединица, као и партијски и скојевски

⁷⁴ Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 180; М. Апостолски, наведена књига, стр. 58—60; Ратне белешке аутора.

састанци. Ова одлука веома је обрадовала све борце и руководиоце Ударне групе. Враћало се на ранију слободну територију где ће доћи до повезивања са отцепљеним јединицама, што је свима давало нову снагу за предстојеће маршеве и борбе.

Увече је извршен покрет ка Плачковици. У с. И. Липовику борци су вечерали и одмах је настављен ноћни марш. Између с. Дукатина и с. Радичева јединице су прешле комуникацију Струмица — Радовиш неоткривене од непријатеља. У свануће 5. јуна Ударна група је избила у с. Кушкули, где је дат одмор после ноћног марша. Овом приликом непријатељ је био потцењен. Обезбеђења су постављена само око села и испред њега. Био је занемарен правац који из Радовиша води за с. Кушкули. На том правцу били су послати слаби делови за обезбеђење.

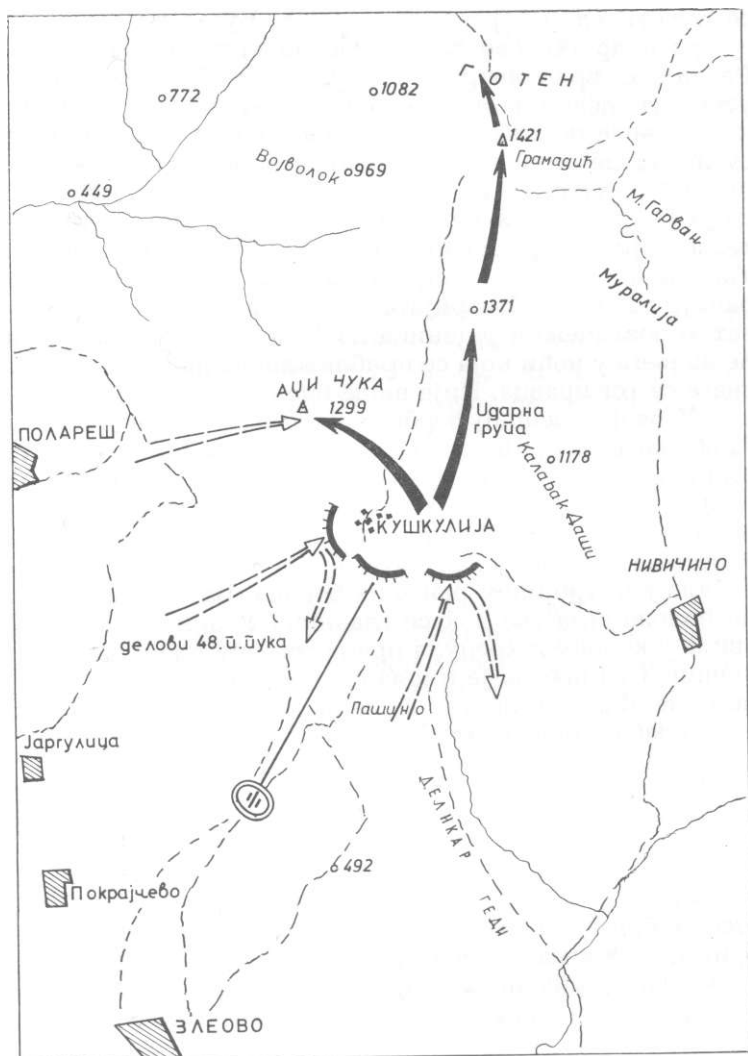
Село Кушкули је врло сиромашно и насељено искључиво муслиманским живљем. Житељи су били изненађујуће предусретљиви. Иако су и сами били сиромашни, без довољно хране, припремили су за јединице обилну храну. Били су упознати о поразу бугарских јединица код Костурина и о осталим борбама које је Ударна група водила. Дали су нашим јединицама податке о сахрани бугарских жртава, као и да су Бугари толико преплашени да су на Марковим кулама (код Струмице) истурили јака обезбеђења, бојећи се да наше јединице не нападну на Струмицу. Причали су и о испраћају посмртних остатака погинулих официра, подофицира и војника у њихова родна места, о репресалијама над сељацима с. Костурина и околних села.

Око 14 часова делови за обезбеђење јавили су да се две непријатељске колоне приближавају селу. Непријатељ је минобацачима почео да туче село и околину. Мештани су били преплашени, са породицама су напуштали село и скривали се по потоцима. Ради обезбеђења у правцу Радовиша упућена је једна чета 3. батаљона 3. бригаде као појачање са задатком да заузме положаје које је непријатељ посео код места званог Аракли и Четири дуба и да снажном ватром онемогући његово даље наступање у правцу села. У томе је чета успела. Непријатељ је залего и само је минобацачима

тукао положаје чете. Правац који води од с. Подареша према с. Кушкули био је потцењен. Тамо је била упућена само једна десетина, а непријатељ је баш на том правцу упутио јаче снаге. Оцењено је да је то врло опасно за наше снаге и за њихов покрет ка планини Плачковици. Зато је требало те положаје држати у нашим рукама. Због тога је у том правцу упућен 3. батаљон 3. бригаде као појачање десетини која је једва одолевала притиску непријатеља. Да не би била опкољена и уништена, десетина се повукла са тих положаја. Упућени батаљон морао је да води тешку борбу да поврати овај положај који је доминирао селом. Бугари су уз осетне губитке били одбачени. Међутим, ценећи важност тих положаја, бугарске јединице су после врло јаке минобацачке ватре кренуле у снажан јуриш и повратиле ове положаје. Обавештено о томе, оперативно руководство је издало кратко наређење батаљону: „Поновно заузмите положаје по сваку цену и држите их у својим рукама до извлачења осталих снага Ударне групе из села за Плачковицу“.

Наређење се морало извршити. Бугари су се очајнички бранили. Јуриш батаљона је био снажан и незадржив, тако да су Бугари били присиљени да напусте положаје и да се повуку на друге. Нису имали времена да покупе своје мртве. Велики број испалених и нађених чехура на положају говорио је да Бугари нису штедели муницију. Међутим, ефекат ватре у односу на нанесене губитке био је слаб. То доказује да су они били преплашени и да су отварали ватру насумице. Биле су то јединице из састава 48. пука из Струмице. Сада је 3. батаљон 3. бригаде на тим положајима чекао поновни напад непријатеља.

Са положаја на које се непријатељ повукао отпочела је снажна минобацачка ватра. После тога уз снажни повик „ура“ бугарске јединице су кренуле на јуриш, али су биле одбијене организованом ватром 3. батаљона. Први налет је био одбијен. Међутим, због важности тих положаја за Ударну групу очекивао се и следећи јуриш. Тако је и било. Снажна минобацачка ватра поново је отворена. Експлозија мина, на терену

Борба код с. Кушкулџија 5. VI 1944. год.

где је било доста стена, била је заглушујућа. Требало се чувати од распрсканог камења. Бугарске јединице су, уз подршку ове ватре, поново кренуле на јуриш. Развила се врло оштра борба. Овог пута 3. батаљон није успео да одбаци знатно јачег непријатеља, већ се повукао на нове положаје. За то време бугарске снаге, које су нападале са правца Радовиша, биле су разбијене и наши батаљони су их гонили ка с. Ораовици. Ово као да је улило снаге 3. батаљону, а деморалисало непријатеља који је пратио ово повлачење својих сабораца. Тако је 3. батаљон кренуо у напад и успео да поврати раније положаје. Непријатељ је био деморалисан, вероватно повлачењем јединица из Радовиша и страхом да ће на њега у ноћи која се приближавала напасти и наше снаге са тог правца. Није више био активан.

У овој успешној борби, која је трајала од 14.00 до 21.00 часа, непријатељ је имао око 35 избачених из строја и оставио на положајима доста оружја, муниције и друге војне опреме. У строју 3. македонске бригаде више нису били: Панче Пешев, заменик команданта 3. батаљона и још један друг, а колона рањеника се повећала још тројицом рањених бораца. Батаљон је остао на положајима све док се главнина Ударне групе није свила у колону и кренула према гребену планине Плачковице. Ова победа је имала снажан одјек у овом крају источне Македоније, где су се партизанске јединице до тада слабо појављивале.⁷⁵

ПАНЧЕ ПЕШЕВ И МАРШ 3. МАКЕДОНСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ

Увек кад слушам акорде марша 3. македонске ударне бригаде подсети ме не само на досадашње борбе бригаде већ и на композитора тога марша — борца који је заједно јуришао са својим борцима на непријатеља, који је упорно наетојао да уништи партизанске снаге на

⁷⁵ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 89, 136, 142; Архив Војноисторијског института, к. 233, док. 28-11/8; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 180; М. Апостолски, наведена књига, стр. 60—61; Ратне белешке аутора.

кумановском, врањском и црнотравском војном подручју. Сваки стих, сваки акорд су део животабригаде: Козјак, Осогово, Плачковица, Огражден, Белаеица, Круша планина, Костурино, Кушкули и сва меета од Кратова до Егејске Македоније и назад до Кушкулија. У тим великим напорним маршевима, свакодневним борбама, гладовању Панче Пешев је, иако нежног здравља, јуришао са својим борцима из борбе у борбу јуначки издржавајући све тешкоће кроз које је пролазила Ударна група.

У поподневним часовима у с. Кушкули, док су се борци одмарали, једна група на челу са Страхилом Гиговим и Маром Нацевом и друговима из Бригадног комитета покренула је питање поновног пријема у Партију друга Пешева. Донесена је одлука да се Панче прими. Послат је курир да га позове на састанак. Међутим, курир је донео вест да је Панче погинуо. Јуришајући, био је погођен у главу. У тешкој агонији после кратког времена он је издахнуо, а да није саслушао одлуку о поновном пријему у Партију.

На Првом конгресу КПМ 1948. године секретар ЦК КПМ Лазар Колишевски у свом реферату међу погинулим члановима Покрајинског комитета КПЈ за Македонију уврстио је и Панчета Пешева, јер је он то био. Двдесетог фебруара 1944. године постао је заменик команданта батаљона „Јордан Николов“.

Према одлуци делегата ЦК КПЈ Светозара Вукмановића Темпа требало је да кренем за Македонију, што ми је од раније била жарка жеља. Опростивши се од другова 1. и 2. јужноморавског и Јастребачког одреда, у коме сам провео скоро три године, кренуо сам из Расине преко Добрича, Топлице, Пусте Реке, Кукавице и Црне Траве да би после 20-тодневнoг кретања крајем 1943. стигао у с. Бајловце (код Куманова), где сам се повезао са Кумановским партизанским одредом.

Обилазећи десетине, кроз песму сам препознао глас композитора Панче Пешева из Куманова за кога сам знао, при сусретима у Лесковцу од 1938. до 1940. године, да је био члан Покрајинског комитета ПК КПЈ за Македонију и члан Месног комитета Куманова. Сада је био веома оронуо. У периоду до рата често смо се сусре-

тали у Лесковцу у кући Младена Младеновића „Баја-за" и тамо разговарали о догађајима у свету и нашим задацима. Био је скроман, али еруптиван и ентузијаста. Увек је био у првим борбеним редовима радничке класе. У њему сам, као члану ПК, тледао великог партијског руководиоца. Изненадио сам се да тај човек сада, при мом доласку у Македонију, не обавља неку одговорнију функцију. Код њега се осећала нека психичка депресија. Интересовао се за Косту Стаменковића, Благоја Николића, Бојина Ђорђевића, Тому Костића, Кулића и за друге другове. Рекао ми је да ме не изненађује оно што се збива са њим и да се не разочаравам у њега, јер су то само привремени неспоразуми који су се збили око његове личности и рада. Веровао је да ће Темпо, када се врати на кумановско подручје, рашчистити са овим неспоразумима, с обзиром на то да су још пре рата имали контакте у Македонији и да му је Темпо постављао задатке у вези са јачањем и организационим учвршћењем кумановске партијске организације и СКОЈ-а.

Причао ми је да је партијска организација у Куманову, при доласку Темпа у Куманово 1940. године, бројала 30 чланова и да је уз његову помоћ разгранала свој рад у граду и по селима; да је нарочити успех постигнут у обухватању и ангажовању омладине; да је дошло до повезивања са Прешевом, Врањем, Кратовом, Кривом Паланком и др. местима. Пешев је 1940. године био секретар Месног комитета Куманова. Такође ми је причао да је од јануара до 29. марта 1940. године био у концентрационом логору у Међуречју; да је још 8. априла 1941. група чланова КПЈ упала у општину и у срееку управу, војни округ и полипијску управу и уништила архиву, како не би пала у руке окупатору; да су отворили магацине и народу делили пшеницу, кукуруз, брашно, хлеб и др. Даље је причао о мерама и акцијама које је партијско месно руководство предузело у време улаека немачког и бугарског окупатора; о поипремама за оружани устанак; о сусрету са Рајом Недељковићем и вођеним разговорима у Месном комитету при чему је истакнуто да водиља у раду буду линт'а и ставови ЦК КПЈ у погледу устанка и оружане борбе;

о бојкотовању дочека бугарског окупатора у Куманову 24. априла 1941. године; о заштити Срба и колониста у кумановском крају; о помагању логорашима; о сакупљању оружја и муниције ;о партијској конференцији одржаној крајем маја 1941. године на којој је осуђен став неких другова о предаји оружја окупатору; о конференцији двају супротних ставова око> организовања оружане борбе; о доласку Маре Нацеве у Куманово, која је у својству члана ПК КПЈ за Македонију упућена од стране ЦК КПЈ и пренела његове директиве и инструкције за гфипрему оружаног устанка; о доласку Лазара Колишевског у Куманово и смерницама за рад на припреми устанка; о штампању летака и чланака у листу „Дедо Иван“; о формирању Војног комитета почетком септембра 1941. и његовом ангажовању и раду; о нанесеном удару партијској организацији 1942. године; о упућеном писму МК КПЈ за Куманово Покрајинском комитету маја 1942. године у коме се тражи да се сазове и шире покрајинско партијско саветовање ради оцене ситуације и доношења правилних одлука за даљи рад у Македонији; о провалама после разбијања Кумановског одреда, када је био проваљен и Панче Пешев и ухапшен у Скопљу; његово спасавање и одлазак у Велешки партизански одред; о одласку тог одреда на кумановски терен у зиму 1942/1943. годину и о догађајима око опетанка одреда; о враћању Велешког одреда на велешки терен и искључењу Пешева из КПЈ јер је ПК КПЈ за Македонију кривицу за разбијање одреда бацио на њега. То је била одлука Покрајинског комитета упућена МК Куманова са којом се овај последњи није слагао. Затим о хапшењу целог Месног комитета КПЈ за Куманово средином фебруара 1943. године; о формирању Кумановског одреда 1943. године.

О свим тим догађајима причао ми је и тражио мишљење да ли ће на основу свега тога бити поново> примљен за члана КПЈ. Тај час је дошао, али Пешев није доживео да чује одлуку о повратку у Партију.⁷⁶

76 Ратне белешке аутора.

ПОКРЕТ ПРЕКО ПЛАЧКОВИЦЕ И ДОБИЈАЊЕ САВЕЗНИЧКЕ
ПОМОЋИ НА ВИСУ АСАНЛИ

Уморну и прилично исцрпљену колону пожуривао је Оперативни штаб када је 6. јуна кренула из с. Кушкули. Требало је што пре избити на врх Готена (триг. 1421). Док се Ударна група одмарала у селу Кушкули, савезничка мисија је ухватила радио-везу са базом у Каиру и уговорила да нам се у ноћи 5/6. јуна на Готену достави транспорт са оружјем, муницијом, храном и обућом. Обућа и одећа била је дотрајала, муниција при крају, а и глад је мучила борце. Село Кушкули је било сувише мало и сиромашно да би било у могућности да нахрани Ударну групу.

Време се почело погоршавати. Почела је да ромиња ситна киша, а густа магла отежавала је покрет Ударне групе која је за два сата требало да избије на Готен да би дочекала савезничке авионе са транспортом. Вест о помоћи савезника утицала је на понашање бораца који су стојички издржавали покрет само да би стигли на време. Одређене групе су према утврђеној шифри припремиле материјал за паљење ватре. Са нестрпљењем се очекивао звук авионских мотора. Била је потврђена вест о доласку транспорта. Иако уморни, сви борци су били будни. Исчекивали су наилазак авиона. Требало је брзо скупити бачени транспорт. Исчекује се и прича. Глад дочарава машту: чоколаде, цигарете, конзерве, обућа, одећа и, што је најважније, много оружја и муниције. Време се све више погоршава. Магла постаје све гушћа. Одједном се зачуше снажни звуци авионских мотора. Пале се ватре. Авиони су дуго кружили изнад договореног места, али авијатичари вероватно нису могли да виде наше сигнале. Направили су још 5—6 кругова, али узалуд. Одједном је нестала бука и авиони у се вратили назад заједно са транспортом, што је разочарало борце. Најважнија је била муниција која је била на измаку, а Ударну групу је чекала неизвесност на дугом и напорном маршу. Одлука Оперативног штаба је била да се транспорт мора примити, па је одређено ново место Асанли (триг. 1550) за спуштање транспорта. Због тога је Ударна група у раним јутар-

њим часовима 6. јуна продужила покрет за Асанли гДб су била извршена сва потребна обезбеђења, а борцима је дат одмор. Послате су по оближњим селима групе да прикупе храну. Ромињала је ситна киша али није било магле, што је радовало борце, јер ће авијатичари моћи да открију запаљене сигнале.

У поподневним часовима преко радио-станице дознали смо вест да су савезници (Енглези и Американци) отворили други фронт у Европи. Вест се брзо ширила. Настала је општа радост код бораца којима је објашњавана важност тог фронта за општу победу над фашизмом.

Поново су сви окупирани бацањем транспорта. Припремљене су за паљење много веће гомиле сувих гранича него што је то било прошле ноћи на Готену. Бази у Каиру је јављено да се авиони могу спустити ниже јер не прети никаква опасност од непријатеља.

Око 23 часа зачуо се звук мотора. Сви су били на ногама. Запаљене су ватре. Авиони су почели да круже над висом Асанли. Један авион у ниском лету само што није закачио крошње високих букава. Шуму је потресла снажна бука авионског мотора да би се затим удаљила према с. Коз Бунару. После кратког времена са истога правца се појавио у нискобришућем лету авион који је почео да баца паковане бале са одећом и обућом. Борци су тражили заклон да не би били повређени од бала. Наилазе и други авиони који падобранима спуштају материјал. Због магле, која је пала, није се могао одредити правац њиховог пада, сем за оне који су падали у близини. Заједно са борцима и сељаци су помагали у откривању и купљењу падобрана.

Овај транспорт снажно је деловао на народ овог краја. Бугарска пропаганда сада је потпуно уништена, јер је народ конкертно видео да партизани нису бандити који немају никаквих изгледа за победу и успех у народноослободилачкој борби, како су то Бугари тврдили, већ да је то организована снага која има везу са савезницима и да се заједно с њима бори. Сутрадан, при заједничком трагању за падобранима, сељаци су својим очима видели у чему се састојала та помоћ савезника.

Док је овај транспорт у моралном погледу врло снажно деловао на мештане, дотле је деморализирајуће деловао на бугарске војнике који су у стопу пратили наш покрет. Наиме, два падобрана су пала у близини бугарских положаја и сељаци-очевидци су причали да су бугарски војници били изненађени када су отворили бале са пушкомитраљезима, шмајзерима, минобацачима и муницијом. Сада је бугарским војницима било јасно да партизани нису сами и да их савезници снабдевају војним потребама. Касните заробљена група бугарских војника причала је да је овај транспорт умногоме заплашио припаднике бугарске војске. „Тада су наши официри чутали као заливени. Њихова пропаганда да су партизани банде које нико не помаже била је за трен ока разбијена и разголичена. Лажи сада више нису палиле. Видимо да сте оорганизована сила и да нисте са 2—3 метка, како су нам официри говорили када су нас терали на јурише.“ У близину Бугаоа је пао и један цак у коме су биле фунте Глате за енглеску војну мисију), чоколаде и цигарете. То је још поодажавајуће деловало на бугарски састав. Бугарски војници су говорили између себе како годинама нису видели чоколаду, а да их партизани добијају цакovima.

Било је неприлика и искушења код бораца од којих је један део због глади узимао конзерве или неке доуге прехранбене артикле и завлачио се у шуму да би их појео. Пошто нису имати нож за отварање конзерви, лупали су их каменом. Кооз мале отворе, коте су направили удаоом камена. завлачили су прсте и извлачили садржину. Било је доста случајева да су им прсти били исечени од плеха. те су их сами пррвители крпцама и дуваном. Сличан је случај био и са кесипама млека у праху које су борци кришом узимали и, не знајући да је то млеко, тако нерастворен прашак лизали сматрајући та опасном. Бели млазеви паствореног праха текао им је из крашчака усана. Тек су касније сазнали да је то млеко у праху. Паоги^ске и скојевске организације одржале су састанке на коме су критиковане ове појаве и себичност. На њима су биле откривене и друге појаве које су борци у својот самокритици износили. Из торбица бораца је био враћен сав

материјал који је био на евоју руку присвојен из ових падобрана.

Било је у довољној количини баченог оружја и муниције. Поново је измењено наоружање Ударне групе. Прикупљење су дугачке бугарске пушке и пушкомитраљези и скривени у склоништу, а борци добијају ново оружје са доста муниције.

Пошто непријатељ није предузео гоњење, Оперативни штаб је одлучио да се време искористи за кратак одмор и за политичку активност у оближњим селима. Тако је Ударна група 7. јуна кренула за с. Смиљанци, где су притворени кметски намесник, учитељ и шумар, а заплењена ахрива кметског намесника. У селу је одржана политичка конференција и изабран народноослободилачки одбор. Мештани су врло присно дочекали борце. На молбу сељака ослобођени су поменути бугарски службеници под условом да се више никада не враћају у село.

Наредног дана (8. јуна) Ударна група је ушла у с. Ново Село где је исто тако врло топло и срдечно дочекана. Овде се Ударна група састала са Плачковичким партизанским одредом који је, за време док је Ударна група ишла за Егејску Македонију, остао на Плачковици да дејствује у позадину непријатеља. И у Новом Саду је одржана политичка конференција и изабран народноослободилачки одбор од најугледнијих домаћина у селу. Док се група бавила у селу, око 22 часа каишло је неколико савезничких авиона који су почели кружити изнад виси Асанли, месту где је раније бачен материјал. Ова група је самоиницијативно долетела из Каира мада није било договорено преко радио-станице. Пошто нису биле запаљене ватре, авиони су се вратили назад у базу. Један шири рејон у источној Македонији слушао је три ноћи узастопно ову буку авиона, што је уливало веру мештанима да партизани нису сами већ да ратују заједно са савезницима. Све је ово снажно деловало на становништво.

У току 9. јуна Ударна група је продужила покрет и преко с. Коз Бунара ушла у с. Шипковицу где су борци срдечно дочекани. Са окупљеним народом одржан

је успешни политички збор и изабран народноослободилачки одбор.

У свим овим селима политички успех је био велики. Најбољи омладинци добровољно су приступили у партизане. Они су били придодати Плачковичком одреду. Створена је добра база на којој је Плачковички одред требало да дејствује.

Пре одласка Ударне групе за Егејску Македонију у селима су остављени тешки рањеници ради лечења: Лаки, Митрашинци, Будинарци, Владимирово и Русиново, чиме су и мештани ових села били привезани за покрет, тако да се база народноослободилачког покрета у источној Македонији све више ширила и распламсавала.

После ручка Ударна група и Плачковички одред напустили су село и кренули у правцу Црквишта и даље ка Чатал чесми. Тај дан је искоришћен за издвајање тежих рањеника, који су остављени код проверених људи. Пошто је штаб Плачковичког партизанског одреда добио последње инструкције од стране Оперативног штаба о његовом даљем раду и задацима, Ударна група је кренула у правцу с. Зрновца, јер је те ноћи требала да пређе реку Брегалницу и да се дохвати Осоговских планина⁷⁷.

ПРЕЛАЗАК БРЕГАЛНИЦЕ

Откривши присуство наших снага на Плачковици, непријатељ је одмах почео да концентрише јединице из оближњих гарнизона у намери да створи обруч око Плачковице и уништи постојеће снаге на њој. Због тога Оперативни штаб доноси одлуку да се настави покрет према Осоговској планини, а да Плачковички одред остане на подручју Плачковице планине ради разгарања оружане борбе и прихвата нових бораца са тог подручја.

⁷⁷ Зборник докумената, том VII, књ. 3, стр. 327; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 180; М. Апостолски, наведена књига, стр. 60—62; Ратне белешке аутора.

На Чатал чесми дат је дужи одмор Ударној групи да би се извршиле, последње припреме за прелазак преко р. Брегалнице. Борци су упознати са најтежим препрекама у предстојећем покрету ка Осогову: река Брегалница, железничка пруга Кочане — Штип. Од свих припадника Ударне групе затражена је највећа дисциплина и самоиницијатива с обзиром на то да је група откривена од непријатеља и да се морала кретати уеким путељцима и стазама цреко пространих пиринчаних поља у три колоне. Објашњено им је да снажним калетима треба разбити заседе ако се на њих наиђе. Захтевало се брзо и енергично дејство при прелазу реке и због тога што су Кочане близу одакле је непријатељ могао моторним возилима врло брзо упутити појачања. Речено им је да се Ударна група мора пробити за Осогово и да не може бити ни речи о повратку на пл. Плачковицу, с обзиром на то да су из Струмице, Берова и Радовишта кренуле јаке непријатељске снаге ради уништења групе. Јединицама је саопштено да ће зборно место након преласка реке бити с. Нивичани (на подножју Осоговске планине).

У поподневним часовима 9. јуна успостављена је радио-веза са Врховним штабом НОВ и ПОЈ и преко депеше је обавештен о дејствима и успесима Ударне групе. Врховни штаб (друг Тито) је истог дана депешом наредио да командант Косовске бригаде Милан Зечар Обрен одмах крене ка југу Србије да би примио команду над 25. српском дивизијом (у депеши је за комесара те дивизије био постављен Радош Јовановић Сељо, а за начелника штаба Петко Вуковић). Сви борци су честитали Зечару постављење за команданта дивизије, који је своју скромност испољио и овом приликом истакавши да му је веома жао што ће се одвојити и напустити другове из 3. македонске, 6. јужноморавске и Косовске бригаде. Говорио је да ће тај њихов растанак бити кратак, да ће и они прерасти у дивизију и да ће се опет заједнички борити. Борци као да су за тренутак заборавили на Брегалницу и тешкоће које их очекују, већ су се радовали новој дужности Милана Зечара кога су сви познавали као чврстог комунисту и доброг и врсног команданта, храброг, одлучног и веома омиљеног

код бораца. Сама ситуација је налагала да се Зечар креће заједно са Ударном групом за југ Србије.

Око 17 часова 9. јуна заштитница Ударне групе се сукобила са претходницом бугарских јединица која је кренула за нашим снагама. Командант 3. батаљона 3. македонске бригаде Вангел Мојсовски упао је на коњу међу Бугаре. Они су били збуњени. Искористивши ту њихову збуњеност, Вангел је у највећем галопу на очиглед свију њих успео да се извуче. Одмах је упућен Плачковички одред да разбије бугарску претходницу, а Ударна група је кренула предвиђеним правцем. Тога дана Бугари су из авиона бацали летке у којима су позивали партизане да се предају <и да ће им бити загарантовани животи. Око тога су почели да се изводе вицеви и шале.

У први сумрак Ударна група се почела спуштати ка Брегалници. Мрак и стрм терен отежавали су бржи покрет колоне. Негде око пола ноћи 9/10. јуна колона је избила у подножје Плачковице. Уским стазама она се приближавала реци. Лево од колоне чуо се лавез паса. Село Мојинци било је у мраку. Колона је обишла села Препечане и Облешево. На само 5—6 км налазило се Кочане, где је непријатељ имао доста јак гарнизон. Међутим, његове јединице су изашле из града и запоселе све важније прелазе на Брегалници. Ударна група је била ту, у непосредној близини реке. Оперативни штаб је формирао три колоне за прелаз реке, које су се тихо кретале уским путевцима. На 5 км јужно од Кочана била је постављена јака непријатељска заседа са митраљезима и пушкомитраљезима. Непријатељ, сакривен у пиринчаним пољима, пустио је да се Ударна група што више приближи и војници су само чекали команду својих официра за отварање ватре. Међутим, њему није било познато да је Оперативни штаб предвидео ту могућност при планирању прелаза реке и да је формирао три претходнице које су се, скоро у линији, кретале испред својих колона. Ова замисао и идеја била је од одлучујућег значаја при развијању снага Ударне групе ради разбијања непријатеља. Претходнице и главнине опрезно су се приближавале реци. У једном тренутку кроз ноћ се проломила ураганска непријатељска ватра.

Борци су залегли и брзо развили у стрелце, приближавајући се непријатељу. Пиринчана поља нису пружала никакав заклон. Простор је био брисан. Зато је требало што пре разбити непријатеља. Уз громогласно „ура“ борци су кренули у незадржив јуриш. Развила се борба прса у прса у којој је непријатељ био разбијен, просто згажен, јер другог излаза није било за Ударну групу.

*Командант косовске
бригаде Милан Зечар
пре напада на Кратово*

Док се још водила борба, дотрчала је сва уплакана и усплахирана Саша Јаворина и јавила да је Милан Зечар Обрен погинуо. Та вест нас је следила. Нисмо веровали у њу. Потрчасмо ка месту погибије. Група бораца је била окупљена око њега. Јецало се у дубоком болу за изгубљеним командантом Косовске бригаде и будућим командантом 25. српске дивизије. Ту, близу њега, погинули су и Бранко Станковић, комесар чете Косовске бригаде и Илија Филиповић, санитарски ре-

ферент те бригаде, као и Славе Јосифов Димовски из 3. македонске бригаде (родом из с. Долно Дупени). Пошто су ови другови сахрањени, тело Зечара натоварено је на коња да би се на погодном месту јединице на свечан начин опростиле од њега.

Ударна група је морала без задржавања да настави покрет. Брзо је прешла железничку пругу и пут Кочане — Штип и упутила се ка с. Нивичанима, где је било одређено зборно место. Иза колоне се чула бука мотора. То је непријатељ довлачио нова појачања које је распоређивао на поменутом друму. Он није могао у тој ситуацији да схвати да је Ударна група већ ирешла друм и да се приближава Нивичанима.

У само свануће 10. јуна претходница колоне већ се приближавала селу Нивичанима када су контрачетници отворили ватру на њу. Они су врло брзо разбијени, а већи део је заробљен. У селу је дат кратак одмор да би се борци одморили. Народ је био доста узнемирен пуцњавом, а и заробљавањем контрачетника који су били из истог села. Били су то сиромашни сељаци којима је на силу дато оружје. Њихова родбина је молила да се они ослободе и обећала да никада неће подићи пушку против партизана. Оперативни штаб је после саслушавања, разговора и договора ослободж> контрачетнике, који су изјавили да више неће слушати и веровати бугарском окупатору.⁷⁸

ПРЕДЛОГ ВРХОВНОМ ШТАБУ ДА СЕ МИЛАН ЗЕЧАР
ПРОГЛАСИ ЗА НАРОДНОГ ХЕРОЈА

Из Нивичана Ударна група је кренула за село Пантелеј, где су били разоружани контрачетници. Неки од њих су добровољно предали оружје и муницију, како би се ослободили стражарења и чувања села од напада партизана. После ручка колона је кренула за манастир

⁷⁸ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 89, 139; Архив Војноисторијског института, к. 233, док. 28-11/8; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 180—181; М. Апостолски, наведена књига, стр. 62—64; Ратне белешке аутора.

Св. Пантелеј, где је била предвиђена свечана сахрана Милана Зечара Обрена.

На сахрани се у име Главног штаба Македоније од Зечара опростио командант штаба генерал Михајло Апостолски и комесар Главнот штаба Бане Андреев Ронката; у име Косовске бригаде говорили су Саша Јаворина и Благоје Милићевић; испред оперативног руководства Ударне групе опростио се комесар штаба Кирил Михајловски Грујица. Сви су говорили о лику револуционара, о човеку који је био омиљен код свих бораца и старешина, о храбром, скромном, самоиницијативном команданту Косовске бригаде.

После сахране пред стројем је прочитана депеша упућена Врховном штабу НОВ и ПОЈ у којој се предлагало да се Милан Зечар Обрен прогласи за народног хероја Југославије.

Депеша је гласила:

Врховном штабу НОВ и ПОЈ, „Молимо Врховни штаб НОВ и ПОЈ да се Милану Зечару Обрену, земљораднику са Косова, команданту Прве косовске бригаде, додели назив народног хероја јер је својим беспримерним хероизмом у досадашњим борбама против непријатеља, а нарочито у овом периоду 'Пролећне офанзиве' био оличење јунаштва и служио као пример свима нама. Овај тако омиљени друг и руководилац, чистог и дивног карактера, борац и члан Партије положио је свој живот 10. јуна 1944. године при прелазу наших јединица преко реке Брегалнице. Непријатељски рафали изрешетали су груди најомиљенијег јунака и истинског борца, старог и опробаног револуционара у време када га је Врховни штаб поставио за команданта 25. српске дивизије.

У име свих бораца Прве Косовске бригаде, Шесте Јужноморавске бригаде, бораца Треће македонске Ударне бригаде, Главног штаба и ЦК КП Македонаје молимо да се наш предлог о додељивању звања Народног хероја усвоји.⁷⁹

Смрт фашизму — Слобода народу

Главни штаб НОВ и ПОЈ за Македонију"

⁸⁵ Ратне белешке аутора.

У првој половини 1943. године народноослободилачки покрет на југу Србије поново јача и добија масовни карактер. После неуспеле Аћимовићеве офанзиве, августа 1942. године, штаб Јастребачког одреда позвао је другове са Пасјаче на Мали Јастребац ради доношења врло важних одлука. Након њиховог доласка извршена је свестрана анализа и донети су конкретни закључци о даљем раду. Другови са Пасјаче били су ојачани борцима Топличког одреда и тада је формиран Пасјачко-јабланички партизански одред који је добио задатак да дејствује на територији: Пасјаче, Доњег Добрича, Пусте Реке и Јабланица. Одред брзо нараста и заједно дејствује са Топличким и Расинским партизанским одредом нападајући непријатеља у региону јужноморавског базена. Ове акције су утицале на прилив нових бораца у одред.

Фебруара 1943. године на Кукавицу је стигао делегат Врховног штаба НОВ и ПОЈ и Централног комитета КПЈ Светозар Вукмановић Темпо. Пошто се упознао са ситуацијом на југу Србије, он је на бази искустава јединица око Врховног штаба дао директиву да се формира 1. јужноморавски партизански одред у чији су састав ушли сви поменути одреди; да се у оквиру одреда формирају два ударна батаљона, који би били језгро за формирање 1. јужноморавске бригаде. Сада се слободна територија све више шири.

У то време успостављена је чврста веза са Косовом и Метохијом. Друг Али Шукрија стално је доводио нове борце. Негде пре напада на рудник Леце (маја 1943. године) дошао је и Милан Зечар Обрен. Он је био стари револуционар, иначе земљорадник са Косова. Радећи као циглар, добио је професионалну болест — обољење колена, што му је задавало великих тешкоћа при кретању, због чега је увек носио штап на коме се одупирао при ходању.

После напада на четничког војводу Саву Миловановића на Реткоцеру све четничке снаге јужне Србије и са Копаоника напале су 1. јужноморавски одред на

планини Радан. Четници су при томе три дана држали у блокади одред. При анализи ситуације на терену присуствовао је и Милан Зечер. Многима је било нејасно у ком својству. Узео је реч у дискусији и указао на штетност фронталне одбране. Предложио је да се непријатељ нападне са неколико праваца из позадине у леђа и да се тако збуни и разбије.

Овај предлог је усвојен и на основу њега разрађен је план напада, чија је основна идеја била изненађење. Непријатељ је био нападнут с леђа. Разбијене су четничке снаге, а пуковник Ђурић једва се спасио да не буде заробљен. При томе су заплењена веома важна четничка документа. За овај успех од велике користи је био Зечаров предлог и његова идеја за напад.

Милан Зечар је прихватио нове борце који су долазили са Косова. Касније је Зечар отишао на кумановско-врањски терен где је био један Косовски батаљон који је дејствовао заједно са Кумановским и Врањским одредом. Због опште војнополитичке ситуације, а ради координације дејства Кумановског одреда, 1. батаљона 2. јужноморавског одреда и Косовског батаљона на кумановско-врањском подручју, формиран је Оперативни штаб. За команданта тог штаба постављен је Милан Зечар.

На територији 1. јужноморавског одреда већ су дејствовале три косовске чете од којих је 30. XII 1943. године, у с. Савинци, формиран Косовски батаљон. Требало је да се што пре пребаци на планину Козјак и зато су се његова дејства, углавном, одвајала око Бучумета, Гајтана, Радан планине, Власова, с. Богоевца, Статовца.

Око 12—13. марта 1944. године по наређењу Темпа дошао је Бранко Шотра у с. Орљане код Косовског батаљона. Батаљон је кренуо из Орљана, преко с. Петровца, за Црну Траву срдечно испраћен од становништва. Преко Чукленика, Толова, планине Кукавице батаљон прелази р. Мораву и продужава покрет за Чемерник преко с. Љутоша, Црвеног Брега и Брода.

На Чемернику су Бугари, 19. марта, дочекали батаљон. Борба се водила до пада мрака. Тога дана је била врло густа магла, а дубоки снег је отежавао кретање.

Батаљон је запао у критичну ситуацију. Када се магла подигла, руководство и борци батаљона су видели да их Бугари са свих страна опкољавају и да стежу обруч око батаљона. Бугари су у два наврата извршили напад, али су били одбијени. Косовски батаљон је покушао да се пробије из обруча, али је био дочекан снажним ватром пешадијског оружја. Наређен је јуриш ради извршења пробоја. При томе је погинуло око 20 бораца Косовског батаљона, али се батаљон извукао из обруча. Сутрадан (20. марта) поново долази до борбе са Бугарима на пл. Стрешеру. Снажним јуришем Бугари су протерани у правцу Новог Села. И у овој борби батаљон је имао жртава. После ове борбе Косовски батаљон је преко Новог Села, Несврата и Сливнице избио у с. Стару Брезовицу где се одморио. Команда места је пружио рањеницима помоћ. Ту је добијено оружје и муниција. Глас о доласку новог Косовског батаљона са територије Јабланџце и Пусте Реке пронео се врло брзо.

У даљем покрету преко Светог Илије батаљон је стигао у с. Лепчинце, где долази до сусрета са Косовским батаљоном који је дејствовао у том рејону. У Лепчинцу је 25. марта 1944. године од ова два батаљона формиран Косовски одред који заједно са 3. македонском бригадом и Јужноморавцима води борбе код Ристовца, Свињишта, Буштрина, Пробиштипа (Злетовски рудници), Добрева, Кратова, Црцорије, Црноока, Црне Траве и даље као Косовска бригада у борбама при пробијању за Егејску Македонију, а назад за кумановско-врањско подручје.⁸⁰

ПОКРЕТ КА ОСОГОВСКОЈ ПЛАНИНИ И БОРБА НА ПОНИКВАМА

После сахране Милана Зечара Оперативни штаб је наредио покрет за Поникве и према гребену Осоговске планине. Положаји код с. Пантелија и манастира, с једне стране, нису били погодни за вођење борбе, с друге стране, претила је опасност да из Кочана и Штипа

⁸⁵ Ратне белешке аутора.

стигну бугарска појачања, те је одлучено да се одмах крене и да се не чека на заказани ваздушни транспорт. Оперативни штаб је сматрао да су за пружање отпора најподесније влашке колибе на гребену Пониква. Ови положаји су за време бивше Југославије коришћени као логор, где су јединице из оближњих гарнизона изводиле обуку у летњим месецима. Ти положаји су били идеални за одбрану.

У поподневним часовима 10. јуна Ударна група је стигла на Влашке колибе, где је била заплењена већа количина качкаваља (око 350—400 пита) намењена бугарској воједи. Власи су нам дали деетак оваца и нешто пасуља за припремање вечере. Пошто није било довољно хлеба, узет је хлеб намењен овчарским псима. Била је то богата вечера.

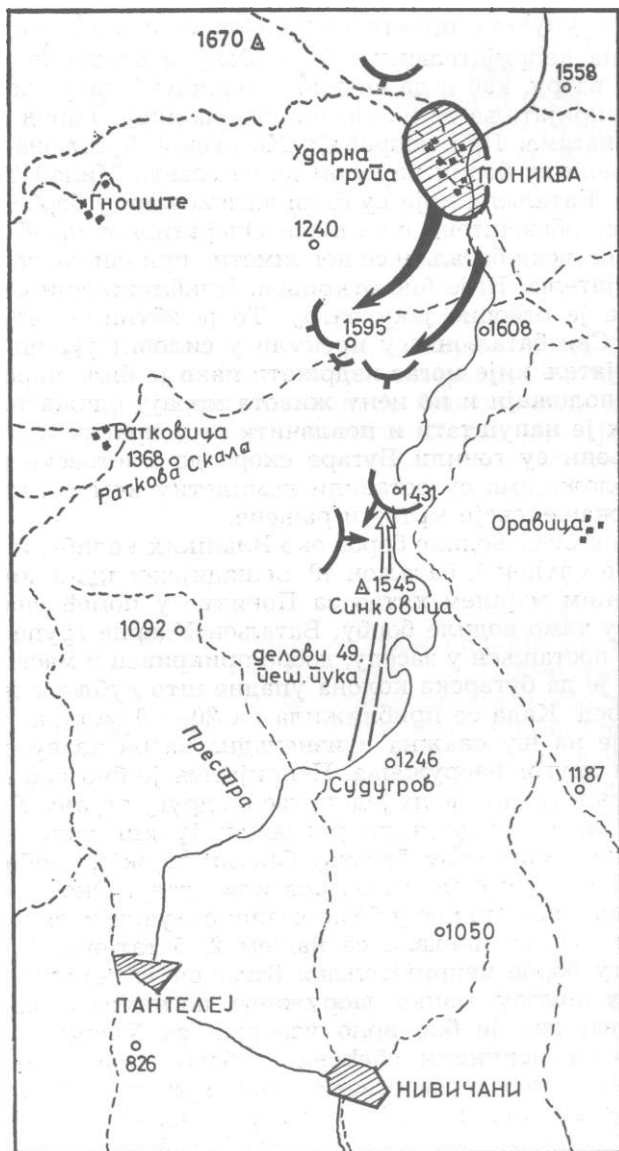
У току ноћи нису дошли савезнички авиони са транспортом, те је Оперативни штаб одлучио да се до следећег дана увече сачека тај транспорт. Ради обезбеђења из правца Кочана упућен је комплетан 2. батаљон 3. македонске бригаде јужније од Пониква више манастира Св. Пантелија да у заседи сачека евентуалне бугарске јединице са тог правца. Према Лопену и Султан тепеу (Царевом врху) упућен је Косовски батаљон. Међутим, у погледу обезбеђења из правца Злетова дошло је до супротних мишљења између команданта и комесара Ударне групе. Комесар је сматрао да је тај правац веома значајан јер изводи директно на Влашке колибе, а евентуални продор непријатеља са тог правца и заузимање доминантних гребена преко пута Влашких колиба довео би у врло тежак положај Ударну групу, а посебно батаљон који је затварао правац из Кочана. Када је то инсистирање комесара постало досадно команданту, да би прекинуо дискусију он је резигнирано узвикнуо „А како и на који начин да се обезбедимо из ваздуха. Непријатељ би могао бацити падобранце на Влашке кобиле и да нас подави као пилиће"! Након тога командант се самозадовољно насмејао. Тако је тај правац остао незаштићен.

Сутрадан, 11. јуна, око 9 часова, тек што су борци завршавали са доручком, један комплетан бугарски ба-

таљон из правца Злетова, од 400 до 500 војника, изненадио је Ударну групу. Он се са својом претходницом из Злетова, преко е. Ратковица, изненада појавио на к. 1505. Почела је да пристиже и главнина. Доминантна коса преко пута Влашких колиба почела је да се црни од бугарских војника који су, након пристизања, легли да би се одморили после напорног пењања уз њу. Расстојање између бугарских и наших снага није износило више од 800 метара. Међутим, кепријатељ није знао за наше присуство у рејону Влашких колиба. Требало је предузети врло хитне и енергичне мере. Непријатеља је по сваку цену требало дротерати са ове доминантне косе.

Док се све ово одиграло, нераеодлани коњи пасли су на чистини испред Влашких колиба. Бугари су их приметили и оценили присуство наших јединица у том рејону. Настало је комешање међу војницима и пришло се заузимању борбеног поретка. Непријатељ је отворио снажну ватру из аутоматског оружја, те се 3. батаљон брзо развио за борбу. Одмах је упућен курир до Косовског батаљона са наређењем да на положајима према Лопену и Султан тепеу остави само једну ојачану чету, а да штаб батаљона са остале две чете што пре дође код Влашких колиба као резерва Ударној групи ради употребе већ према томе где то ситуација буде налагала.

У међувремену јужноморавски и македонски батаљон, који су били код Влашких колиба, кренули су према непријатељу који се почео укопавати. Почела је врло жестока борба. Непријатељ је пружао жилав и огорчен отпор са доминирајућих положаја. Располагао је великом количином муниције коју је немилице трошио. Тешко је било истерати га из заклона. Први јуриш наших батаљона био је одбијен. Требало је брзо радити и не дозволити му да се још више укопа. Нарочито је био доведен у тежак положај батаљон у заседи према Кочанима, јер би непријатељ могао да му се појави иза леђа и да га одвоји од главнине. Извршен је још један снажан јуриш, али га је непријатељ одбио. Брисан и отворен терен отежавали су избијање наших батаљона на вис. У међувремену су пристигле две чете Косовског батаљона. Ове две чете су заједно са штабом

Борба код засеока Паникве 11. VI 1944. год.

бригаде упућене прикривено да би се изненадно појавиле на непријатељском левом боку и отвориле изненадну ватру, као и да снажним јуришем створе забуну код непријатеља те на тај начин олакшају напад осталим снагама. При испраћају Косовског батаљона поздрављени су борци паролом да се освети Милан Зечар Обрен. Батаљони који су били ангажовани у борби писмено су обавештени о замисли Оперативног штаба.

Косовски батаљон се неприметно приближавао боку непријатеља. Није био откривен. Приближивши се, изненада је отворио јаку ватру. То је збунило непријатеља. Сви батаљони су кренули у силовит јуриш који непријатељ није могао издржати иако је било наређено да се положаји и по цену живота морају одржати. Почео их је напуштати и повлачити се у правцу Злетова. Батаљони су гонили Бугаре скоро до Злетовске реке. На положајима су оставили комплетну комору, тешко наоружање, своје мртве и рањене.

Док су се водиле борбе око Блашких колиба, из Кочана је упућен 1. батаљон 49. пешадијског пука, који је усиљеним маршем хитао за Поникве у помоћ снагама које су тамо водиле борбу. Батаљон Ударне групе који је био постављен у заседу, добро прикривен и маскиран, чекао је да бугарска колона упадне што дубље у његов распоред. Када се приближила на 20—30 метара, отворена је на њу снажна и изненадна ватра из аутоматског и другог наоружања. Непријатељ је био као избежумљен и трчао час на једну, час на другу страну. Борци 2. батаљона су кренули у снажан јуриш, тако да су војници у паничном бекству бацали оружје, торбице и осталу опрему само да би спасили главу. Око стотину војника, нашавши се у безизлазној ситуацији, са подигнутим рукама предало се нашем 2. батаљону. На попришту борбе непријатељски батаљон је оставио комплетну комору, тешко наоружање, погинуле и рањене.

Овај дан је био врло успешан за Ударну групу. Борци су испунили обећање у борби под пароланама: „Милан Зечер да се освети“. Непријатељ је имао око 80 мртвих. Заплењено је: 10 митраљеза, 4 пушкомитраљеза, 5 минобацача са 120 мина, 25.000 метака, око 35 коња и 25 магараца (из коморе).

Међутим, и поред успеха изостала је општа радост, борци су били веома нерасположени. У току јуриша код Влашких колиба, скоро на исти начин као и Вера Јоцић, тешко је била рањена омиљени омладински руководи-лац 2. батаљона 3. македонске бригаде Вера Которка, којој није било спаса.⁸¹

ВЕРА КОТОРКА, ОМИЉЕНА СКОЈЕВКА И БОРАЦ

Борци и руководиоци нису могли да поверују изјави бригадног лекара Димитрија Мијовског да Вери Которки нема спаса. Нису могли поверовати да ће изгубити таквог руководиоца који је био оличење храбрости, пожртвованости и хуманости. Лекар јој није могао помоћи. Био је очајан и превијао јој само рану.

Колона се кретала у правцу виси Султан тепе. У претходници је био Косовски батаљон који је требало да запоседне положаје на Ретким букама (триг. 1781) и не дозволи непријатељу да са положаја Султан тепе изврши препад на главнину Ударне групе, која се због великог плена из претходних борби спорије кретала. Борци су носили Веру на носилима. Од болова грчило се њено лице. Повремено би отворила очи и као да је погледом молила да је другови пажљивије носе. Гласни јаук спречавала је стиском зуба. У црви сумрак главнина је стигла код колиба на Лопену (к. 1482), где ће Вера преживети своје последње часове. Направљено је посебно лежиште за њу.

Борци се нису могли помирити са њеним нестанком. Научили су да је гледају како силно и незадрживо јуриша на непријатеља. Њено „ура“ покретало је читав батаљон у незадржив јуриш; присећали су се њене игре у колу цри одмору јединица. Сада се њен живот постепено гаси, очи се све ређе отварају. Испод букве, где је лежала Вера, окупљени су борци и тихо разговарају.

⁸¹ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 89; Архив Војноисторијског института, к. 233, док. 28-11/8; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 181; М. Апостолски, наведена књига, стр. 64—66; Ратне белешке аутора.

Постепено се почео гасити живот 18-тогодишње девојке, која за друге животне радости није знала сем за радост што Кумановски партизански одред расте, што се формирала 3. македонска бригада која наноси осетне губитке непријатељу. Осоговски планински масив, примио је у своју утробу још један цвет младости, чедног и честитог борца, друга и омиљеног омладинског и партијског руководиоца . . . две Вере . . . Веру Јоцић — код Саеа . . . Веру Трајкову Которку на Лопену, два будна стражара на Осогову које су умрле од истих рана.

Размишљајући о догађајима, страشان бол је раздирао моје груди. Ту дивну партизанку срео сам први пут крајем 1943. године када сам из Србије, према наређењу друга Темпа, дошао на масив Козјака, где је дејствовао Кумановски партизански одред којим је командовао легендарни командант Христијан Тодоровски Карпош. Био сам прилично топло и другарски примљен. Једне вечери у с. Мегленце ушао сам у једну кућу где је била смештена једна десетина. Другови су седели крај огњишта и певали песму „Кажи Рајне, кажи душо“. У том хармоничном хору издвајао се глас Вере Которке. Опазио сам да је врло млада, лепа и невероватно жива. Њен лирски глас је водио сетну мелодију, чије су речи пуне романтизма, без много смисла за ситуацију и време у коме је одред живео.

Као што је поменуто, 26. фебруара 1944. године формирана је 3. македонска ударна бригада. Вера Трајкова Которка је одређена за носиоца бригадне заставе. То је било велико поверење и огромна част и признање за њу, које јој је дато због испољене храбрости, што је била гаранција да ће се застава бригаде налазити у сигурним рукама. Међутим, потреба је изискивала да оде на нову дужност, за омладинског руководиоца другог батаљона 3. бригаде.

Рођена је у Куманову 1925. године. Скојевка је од 1941. године, а од 1943. активно је учествовала у револуцији. Од борца постала је комесар чете. Још као гимназијалка укључила се у напредни раднички покрет и била једна од организатора марксистичког образовања код средњошколске омладине. У 1941. години радила је у штампарској техници Месног комитета КПЈ Ку-

манова и учествовала у познатом штрајку средњошколаца кумановске гимназије. У 1942. години постала је члан Месног комитета СКОЈ-а. Увек је била скромна и дружељубива, те је јако цењена у својој средини. У 1943. години учествовала је у партијској техници. Пошто је била откривена од бугарске полиције, морала је прећи у илегалноет. У новембру 1943. ступила је у Кумановски одред. Још у првој борби против четника код с. Дренка дошла је до изражаја њена неустрашивост и зрабност, због чега је постала политички делегат; она се храбро борила и против бугарске полиције код с. Пелинци, када је са још неколико другова заробила неколико полицајаца; са 3. македонском бригадом прешла је цео пут до своје погибије. Зато су њену смрт саборци врло тешко примили.⁸²

РАЗБИЈАЊЕ НЕПРИЈАТЕЉА НА ВРХУ СУЛТАН ТЕПЕ

У поподневним чаевима 11. јуна Ударна група је избила на Лопен (к. 1482) где је дат дужи одмор ради физичког окрепљења изнурених бораца због сталних борби и покрета.

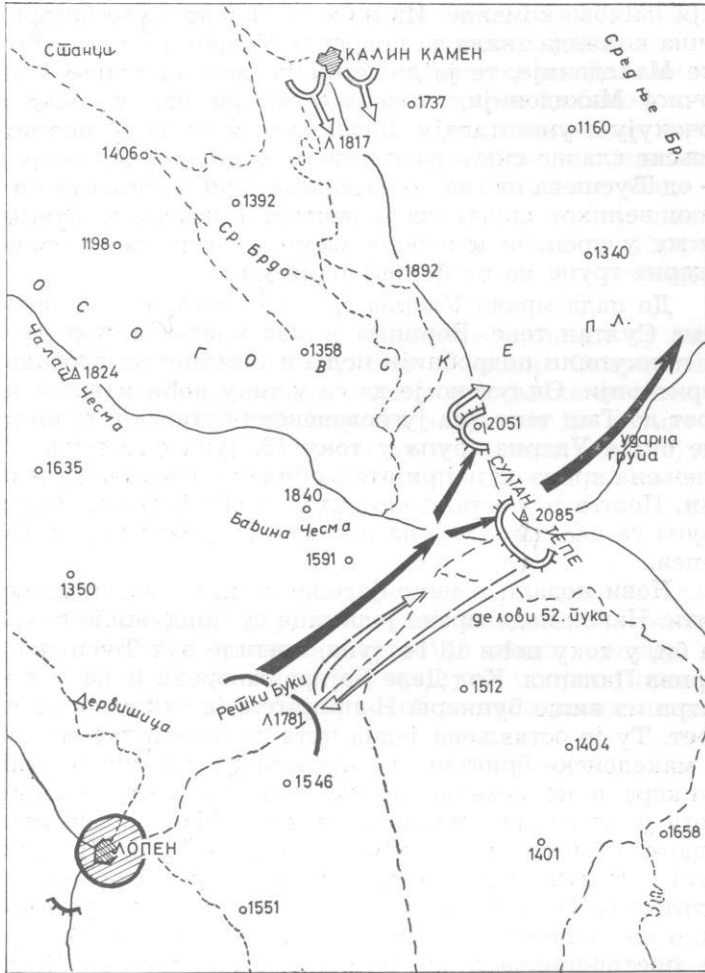
Из правца Кочана и Злетова од непријатеља није било ни трага ни гласа. Разбијање његових делова на Брегалници и код манастира Св. Пантелија и на Пониквама прилично је деморалисао бугарске команде из Кочана и Штипа. Непријатељ је после узастопних пораза које је претрпео на територији источне Македоније попустио у својој насртљивости. Издава га је вера у сигурност својих јединица. На читавом осоговском масиву једино су се примећивале непријатељске јединице које су биле рапорепеђене на положајима код врха Султан тепе. Према њима је био истурен батаљон Косовске бригаде који је са положаја на Лопену будно пратио сваки њихов покрет и о томе обавештавао Ударну групу.

У раним јутарњим часовима 12. јуна батаљон Косовске бригаде био је постављен према непријатељу ко-

⁸⁵ Ратне белешке аутора.

ји се примећивао на положајима код врха Султан тепе. Оперативни штаб је претпостављао да ће непријатељ напустити те положаје и да ће кренути ка Пониквама. Бугарски руководиоци нису ни слутили какав пораз су претрпеле јединице кочанског и злетовског гарнизона. У једном моменту непријатељ је почео да се спушта према Лопену. Снаге нису биле велике. Била је то једна чета из 52. пешадијског пука. Борци Косовског батаљона стрпљиво су чекали да им се непријатељ сасвим приближи. Очито је било, без обзира што је непријатељ опрезно наступао, да нема података о присуству Ударне групе на Лопену. Пушкомитраљесци и аутоматичари батаљона већ су држали на нишан жртве које су им се приближиле на блиском одстојању, на 40—50 метара. Брзо после тога дата је и команда за отварање ватре. Непријатељ је био просто скамењен изРенадном, прецизном и убитачном ватром бораца Косовског батаљона. Његови редови су се просто повијали као да их је неко српом покосио. За тренутак је завладала страховита паника. Косовски батаљон је искористио ову ситуацију и црешао у снажан јуриш. То је још више избезумило непријатеља. Он је у паничном бекству одступао остављајући сав материјал. Оперативно руководство упутило је у борбу и батаљон 6. јужноморавске бригаде са задатком да овлада висом Султан тепе. Иако је журио да сачува животе, непријатељ у бекству није могао лако да савлада висинску разлику, те је био узнемирен када је видео безглаво бежање своје јединице и енергично гоњење наших батаљона. Почео је са припремама за напуштање положаја. Имао је много мртвих и рањених. Појединци, малаксали, немајући више снаге за кретање, падали су потрбушке и брзо завезивали своје џепне марамнице на цеви пушке које су крајњим напором подизали у знак предаје.

Непријатељ је, према непотпуним подацима, имао: 28 војника и 2 официра погинула, заробљена су 24 војника, а заплењено 4 митраљеза, 1 минобацач, 3 пушкомитраљеза, 20 пушака и 7.000 метака. Из Ударне групе погинуо је борац Косовске бригаде Младен Милић. У овој краткој борби достојно је освећена другарица Бера Тодорова Которка. Незадрживи и снажан јуриш Ударне

Борба на Султан тепе

групе био је у етању да сломи и много јаче непријатељске снаге од ове изгубљене чете и делова који су се налазили на врху Султан тепе. Код погинулих бугарских официра пронађена су документа и свежи извеш-

таји њихове команде. Из њих ее видело да је бугарска виша команда знала за повратак Ударне групе из Егејске Македоније, те је дивизијама, дислоцираним у источној Македонији, дала задатак да нас у заседама дочекују и уништавају. Дознало се и то да су непријатељске главне снаге распоређене у долини Криве реке — од Ђуешева па све до Страцина. Ови документи били су од великог значаја за Оперативни штаб и послужили су му у процени и избору марш-руте за даљи покрет Ударне групе ка слободној територији.

До пада мрака Ударна група је остала на положајима Султан тепе. Борцима је дат кратак одмор да би се прикупили подробнији подаци о стању на слободној територији. Одлучено је да се у току ноћи изврши покрет до Таш тепе, (на југословенско-бугарској граници) где би ее Ударна група у току 13. јуна одморила. Заплењена храна од непријатеља била је довољна за један дан. Пошто је постављено кружно обезбеђење, Ударна група се цео дан 13. јуна неометано одмарала код Таш тепеа.

Нови подаци о непријатељу се нису могли прикупити. Након пада мрака јединице су продужиле покрет да би, у току ноћи 13/14. јуна, прешле пут Ђуешево — Кјрива Паланка. Код Деве Бајира отворена је на колону ватра из више бункера. Непријатељ је открио наш покрет. Ту је остављена једна чета са начелником штаба 3. македонске бригаде са задатком да изврши блокаду бункера и не дозволи непријатељу да изађе из њих. Чета је успешно извршила задатак. Када је главнина Ударне групе прешла друм Ђуешево — Крива Паланка, чета је повучена из заседе и свила се у колону као заштитница. Оперативно руководство је стално упозоравало на тишину и конспиративно кретање колоне, јер се претпостављало да је непријатељ запосео Криву реку и да ишчекује продор Ударне групе ка слободној територији на кумановско-врањском подручју. Међутим, руководство није знало какве се непријатељске снаге налазе на слободној територији, што га је забрињавало.

Маршевало се читаву ноћ, пређена је Крива река и у јутарњим чаевима 14. јуна Ударна група је ушла у

с. Жеравино, где је дат кратак одмор. Прикупљена је храна у селу. У току ове непријатељске офанзиве то је био други сусрет са мештанима овог села. Сељаци су се сећали појединаца и разговарало се о борбеном путу Ударне групе. Напорни маршеви и свакодневне борбе очеличили су борацки састав и створили код јединица самопоуздање и високи морал у непобедивост. Овде је у току дана дошло до припуцавања на слабије полицијске снаге. Те чарке нису реметиле одмор Ударне групе која је кренула за с. Прелесје где је био планиран одмор до сванућа.

Након приступања у с. Прелесеје јединице су размештене по оближњим шумама за одмор. Оперативни штаб је после пада мрака упутио извиђачке патроле у правцу слободне територије са задатком да извиде и прикупе податке о непријатељу и да нешто дознају о судбини одвојених батаљона, који су остали на том подручју. Након повратка патроле су известиле Оперативни штаб да се бугарске јединице крећу у сусрет нашим јединицама, а да се неке од њих крећу за нашим јединицама и да црате њихов покрет. Са раније одвојеним батаљонима није успостављена веза. На основу тих података Оперативни штаб је донео одлуку да Ударна група сутрадан ујутру продужи покрет у правцу Беле воде како би избегла сукоб са тако јаким непријатељским снагама.⁸³

БОРБЕ НА ЧУПИНОМ БРДУ

Петнаестог јуна освануо је леп и сунчан дан. Већ су се распознавали висови наше слободне територије. Колико радости код бораца Ударне групе. Најбоље се оцртавало Чупино брдо. Ударна група је кренула са намером да тамо предани и прикупи податке о стању и распореду непријатељских снага. Батаљон 6. јужноморавске бригаде одређен је у претходницу. У једном моменту колона је стала. Батаљон из претходнице је

⁸³ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 86, 89; М. Апостолски, наведена књига, стр. 66; Ратне белешке аутора.

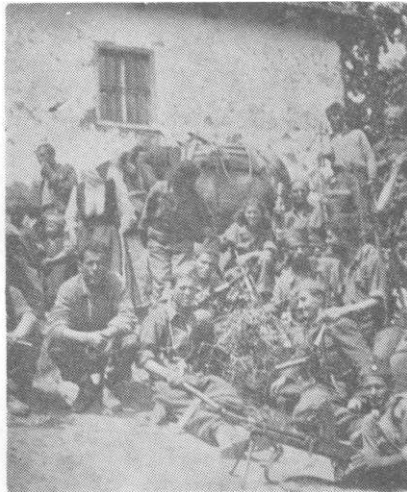
послао извештај да се јакe и добро укопанe непријатељске снаге налазе на Чупином брду. Двогледи су били уперени у том правцу и јасно се видело да нецријатељ ужурбано припрема положаје за одбрану. Требало је брзо радити и не дозволити му да се још боље укопа. Није се чекало дуго на одлуку која је гласила: „Без задржавања напасти непријатеља на Чупином брду и не дозволити му да се организује за одбрану“.

На основу те идеје предвиђен је био обухватни напад, и то: 3. батаљон 3. македонске бригаде да нападне с фронта, њен 2. батаљон да изврши обухват десног нецријатељског крила, а Косовски батаљон левог непријатељског крила. Највећи део снага јужноморавског батаљона упућен је на обезбеђење према Белој води. Батаљон који је нападао с фронта ступио је у борбу. Непријатељ јачине ојачаног батаљона из састава 1. армијског пука отворио је митраљеску и артиљеријску ватру из брдских топова. Овим нападом с фронта желело се да се обмане непријатељ и створи утисак да су ту сконцентрисане главне снаге Ударне групе. За то време батаљони који су имали задатак да нападну непријатеља у бок приближавали су се неприметно кроз густе шумарке. Међутим, непријатељ као да се надао таквом маневру наших снага и не само што је добро осматрао своје бокове већ је истурио и јаче снаге за своја бочна обезбеђења. Развила се жестока борба која траје више од два сата. Два наша јуриша непријатељ је успешно одбио. Борба је попримила све жешћи карактер. Непријатељ се врло упорно бранио. Јужни висови Чупиног брда су јако утврђени, те наше јединице нису могле да им се приближе. Исцред њих се простирао пашњак, те је простор био врло прегледан и брисан. За време борби један непријатељски авион је надлетао и митраљирао наш борбени поредак. Он је у више налета у бришућем лету поновио митраљирање. Неколико наших пушкомитраљеза отворили су ватру на авион, који је почео да дими. Напуштајући положаје, одлетео је у правцу одакле је дошао. Међу борцима је настала радост.

Јединице су кренуле на јуриш. Положаји су прелазили из руке у руку. Непријатељ је настојао да по

сваку цену одржи положаје које је добро утврдио и посео јаким снагама, подржаним артиљеријом и минобацачима. Два јуриша наших јединица он је успешно одбио. Левокрилни батаљон је успео да потисне непријатељско бочно обезбеђење које је почело да се повлачи ка главнини свог батаљона. Наш батаљон се појавио на

Пратећа чета 3. македонске ударне бригаде

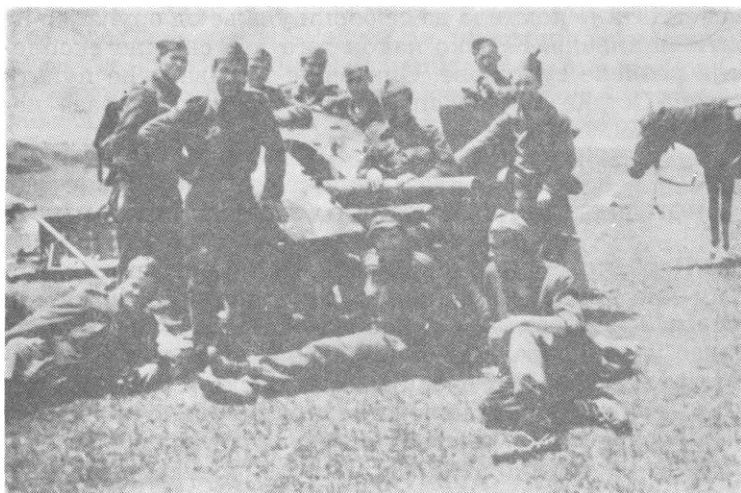
боку и отворио снажну ватру из пушкомитраљеза и аутоматског оружја. То је узнемирило непријатеља и почео је да рокира своје снаге према централним положајима батаљона. У исто време и Косовски батаљон се појавио на левом боку непријатеља. Он је био притиснут са свих страна, те је наступила паника у његовим родовима. Батаљон 3. македонске бригаде, учивши ту ситуацију, кренуо је на јуриш. Снажно „ура“ проломило се на Чупином брду. Јуриш су прихватили и бочни батаљони. Дошло је до борбе прса у прса. Непријатељ није могао да издржи такву врсту борбе. Није био навикао своју војску на такав вид борбе. Непријатељ је почео да напушта своје положаје и да одступа ка Кривој Паланци,

На положајима је оставио целокупно тешко наоружање као и два брдска топа. У Ударној групи било је старих артиљераца који су почели да гађају непријатеља немилеце трошећи гранате којих је било у изобиљу. То је још више збунило непријатеља. Сматрали су да су наше јединице наоружане и артиљеријом. Сељаци села Луке и других оближњих села, који су се затекли на њима, посматрали су панично бекство бугарске фашистичке војске. Требало је испалити гранате пре него што се униште топови. Наши артиљерци, ако се тако може рећи, просто су се јавно веселили. Нису ни знали да су те гранате пратиле баш правац непријатељског одступања. Касније смо од сељака сазнали да је прецизност ватре из топова до те мере деморалисала непријатеља да су војници у мањим групама панично јурили ка Кривој Паланци. Пут је био засут баченим пушкама, торбицама, па и ранчевима који су били пуни опљачканих ствари: чаршава, вуне, пешкира, чарапа, свадбеног рубља, ћилимова, дечијих пелена, па чак и тегова од вага. Та преплашена руља од војске молила је сељаке да их воде прикривеним путевима ка Кривој Паланци, само да се извуку из пакла. Страх им је преувеличавао опасност у тој ситуацији.

Био је то још један тежак пораз за непријатеља — за јединице са звучним именима као што је, на пример, 1. армијски пук итд. Била је то бриљантна победа и успех Ударне групе. Непријатељ је имао тешке губитке: према непотпуним подацима око 130 убијених војника, подофицира и официра, 22 заробљених; запленило је 2 топа, 7 митраљеза, 1 противавионски митраљез, два минобацача, 7 пушкомитраљеза, 18 хиљада метака, доста граната за топове и минобацаче, велики део коморе и друге опреме. У овој борби су погинули Милутин Вукашиновић, комесар чете, Света Томић из Прешева, Ђорђе Зафиров из с. Пелинце, Кира Лазаревић, а био је рањен Глиша Лазић и још 5 бораца из Ударне групе.

Народ тога краја се истински радовао нашем успеху и био је неизмерно усхићен, гледајући како бугарски војници беже ка Кривој Паланци. Оперативни штаб је наредио да се топови после утршене муниције

минирају и униште. Ко би их вукао? Уништавали смо и митраљезе а камоли топове! Код Киселице, Змијар-ћика и Струмичког рида на исти начин смо уништили заплењене топове. Пошто смо истрошили гранате, раставили смо затварач и побацали делове, а цеви минирали и уништили. Док су они дејствовали ехо експлозије узнемирио је цео овај планински крај, чија је конфигурицаја земљишта увечавала грмљавину експлодираних граната и дуже ју је задржавала. Послуга око топова није ни била свесна чињенице да испаљене арти-

Поред заплењеног топа на Ђуџином брду у јуну 1944.

љеријске гранате угрожавају не само непријатеља, који се панично спасавао бекством, већ и борце Ударне групе, а нарочито борце батаљона Косовске бригаде. По нека од испаљених граната падала је и експлодирала иза леђа бораца тог батаљона, који је гонио непријатеља. Када је гоњење завршено, борци Косовског батаљона су се интересовали о послуги на топовима. Узгред су причали о ситуацији у којој су се понекад налазили. Причали су да су понекад морали да беже од граната

које су експлодирале иза њихових леђа. Друг Пера Денда, који није имао длаке на језику, пошто је дознао за руководиоца артиљеријске послуге, пришао ми је и уз гласан шаљив смех рекао: „Друже Груица, Ви нисте за артиљерца и никада нећете бити добар сфтиљерац. Зар не видите колико кратке руке имате“? На исти начин је добио гласан одговор: „Јесте, јесте, друже Денда, ти си потпуно у праву. Ја заиста имам кратке руке, али сте ви имали дугачке ноге. Да нису биле наше гранате питање је да ли бисте били у стању да стигнете непријатеља“! Настало је гласно смејање и задиркивање. Дата је команда да се борци удаље од оруђа јер ће бити минирано. Кратко након тога две снажне експлозије разнеле су топове. Они више никада неће пуцати у нас. Остаће ту као споменици страшног пораза непријатеља.⁸⁴

ПОГИБИЈА ЂОРЂА ЗАФИРОВА ИЗ СЕЛА ПЕЛИНЦИ

Борба на Чупином брду отпочела је у раним јутарњим часовима. Одвијала се према плану Оперативног штаба. Трећи батаљон 3. македонске ударне бригаде нападао је с фронта чиме је привлачио сву пажњу непријатеља на себе. Ураганска артиљеријска и минобацачка ватра сручила се на положаје 3. батаљона. Уцраво због конфигурације земљишта та ватра није наносила неке нарочите губитке батаљону. Мине и гранате распрскавале су се доле у потоцима. Ехо експлозије потресао је целу околину. Једног момента чуо се страشان тресак мина на положају левокрилне чете 3. батаљона. Призор је скаменио све борце чете. Нису могли да поверују да мина може имати тако силно дејство. Борцу Ђорђу Зафирову мина је одсекла главу и део плећке са левом руком. Леш се окретао ка подножју. Огромна количина крви као да је излазила из неког корита, а не из тела, Пролевала се косом по којој се окретао труп Ђорђа.

⁸⁴ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 89; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 181; М. Апостолски, наведена књига, стр. 67—68; Ратне белешке аутора.

Стравичан приказ. Ужасан и скоро немогућ. Када се обезглављени труп докотрљао у подножје, покушавао је да се подигне на ноге, а кад то није успео, одскакао је од земље да би се исправио на ноге. Најгори сан! Кошмар! Немогућ сан! Плод најбујније маште!⁸⁵

БОРБЕ КОД НОВОГ ГЛОГА И СВ. ИЛИЈЕ

Након разбијања непријатеља на Чупином брду Ударна група је кренула за с. Сурлицу где је требало да преноћи. Негде око пола ноћи стража је гласно заустављала неке људе. Радост је прострујала у свим кућама где су борци били размештени за одмор. Брзо се преносила вест да је дошао један батаљон 6. јужноморавске бригаде, који се одвојио од Ударне групе 12. маја када су вођене борбе код Станикиног крста.

Сутрадан (16. јуна) Ударна група је у поподневним часовима извршила покрет за с. Нови Глог. Након преласка реке Пчиње борцима је дат одмор у оближњим шумама код Новог Глога. Упућене су биле патроле у више праваца ради прикупљања података о непријатељу. Поред тога, настојало се да се дозна место бављења осталих одвојених батаљона 3. македонске, 6. јужноморавске и Косовске бригаде. Од мештана се дознало за кретање неких јединица, али нам нису могли рећи које су то јединице. И батаљон 6. јужноморавске бригаде, који је синоћ ушао у састав бригаде, није знао ништа конкретније да каже о осталим одвојеним батаљонима.

Добро организована извиђачка служба прикупила је најсвежије податке о дислокацији непријатељских снага. Извиђањем је утврђено да се код Св. Илије налази један бугарски батаљон утврђен на положајима и ојачан минобацачима и брдским топовима; да се на јужним падинама Бесне кобиле, на гребену Доганице, налази једна комбинована непријатељска јединица, јачине око три батаљона (после борбе на Петровој гори дознали смо називе тих батаљона: батаљон 1. армијског пеша-

⁸⁵ Ратне белешке аутора.

дијског пука, батаљон 52. и батаљон 3. пешадијског пука). Ова комбинована прупа била је ојачана и једном митраљеском четом из других бугарских јединица. Ови подаци нису били нимало задовољавајући. Донета је одлука да се будно прати сваки покрет непријатеља и да се у погодном моменту изненади и нападне. Очењено је да би сваки напад на његове утврђене положаје био скопчан са давањем великих жртава, што није одговорило Ударној групи, с обзиром на велике жртве које је претрпела у овој офанзиви.

Након пада мрака 16. јуна Ударна група се спустила у с. Нови Глог и разместила за харну и спавање по кућама. Она је и сутрадан остала у селу ради одмора. Ујутру 18. јуна Ударна група се повукла из села и разместила у шумљеном делу брда Кочура. Постављени су осматрачи и нешто јача обезбеђења. У раним јутарњим часовима осматрачи, постављени у правцу с. Светог Илије, јавили су да се са правца Чупиног брда креће непријатељска комора уз обезбеђење једне пешадијске чете. Од по једне чете 3. македонске и Косовске бригаде формирана је група са задатком да ову колону сачека у заседи у близини с. Нови Глог. На челу коморе налазила се једна десетина, а на зачељу главнина чете уместо да се ту налази комора. Није било организовано никакво бочно обезбеђење. Према свему судећи изгледа да се непријатељ осећа сигурним. Борци Ударне групе били су добро камуфлирани у шумарцима крај пута и чекали да колона потпуно уђе у заседу. Ишчекивао се моменат да челна заседа прва отвори ватру. Када је непријатељска колона добро упала у потковицу заседа, отворена је изненадна и прецизна ватра. Након тога извршен је снажан јуриш тако да је врло брзо цела колона са комором била уништена и зробљена. Само неколико војника је успело да се извуче спуштајући се у потоке. У тој краткој борби непријатељ је имао око 30 погинулих и исто толико заробљених, цела комора је заплена. У њој је било: 300—400 хлебова, 50 кг качкаваља, 50 кг саламе, конзерве, неколико сандука муниције, 2 пушкомитраљеза и друге опреме. Јединице које су биле у заседи приредиле су дивно расположење Ударној групи која се још одмарала у шуми.

Комара препуна животним намирницама била је добар плен у овом пасивном и попаљеном крају. Количина је била довољна за један дан исхране бораца Ударне групе: топао хлеб, салама и качкаваљ, али нреврео, стари качкаваљ, не као онај на Пониквама. Добар и богат доручак за све јединице.

Ова кратка и одлучна борба привукла је пажњу непријатеља код Светог Илије, који је одмах упутио батаљон 52. пешадијског пука из тог гарнизона у помоћ нападнутој комори. Међутим, та помоћ је закаснила. У сусрет непријатељу, који је долазио из правца Св. Илије, упућен је по један батаљон Косовске и 6. јужно-моравске бригаде. Они су се развили за борбу на положајима на врху Грамађе чекајући да се непријатељ што више приближи. На њега је отворена јака ватра. Бугарске јединице су брзо залегле и развиле се за борбу. Брзо су и они отворили снажну митраљеску ватру, те се развила врло жестока борба. Наши батаљони су постепено заузимали део по део међупростора између наших и бугарских положаја. То је изазвало још већи страх и нервозу код непријатеља, те је у том психичком стању отварао још јачу ватру.

После једночасовне борбе непријатељ је почео организовано да се повлачи према Светом Илији. Наши батаљони су га гонили и потискивали. Оцењено је да би наше јединице имале велике губитке ако би наставиле са освајањем утврђеног гарнизона у Светом Илији. У овој борби оне су већ имале 3 мртва и 11 рањених другова, чији би се број повећао уколико се настави напад на село. Због тога је одлучено да се батаљони повуку у састав својих бригада. Непријатељ је у овој борби имао преко 30 погинулих војника. Број рањених није утврђен. Након пада мрака наши батаљони су се повукли. Међутим, овај снажан јуриш на непријатељски батаљон имао је одраза на непријатеља који ће убудуће много опрезније наступати.

У први сумрак појавио се батаљон Косовске бригаде који се, после борбе на Станикином крсту, кретао на овој територији. Када је чуо ватру, њему је било јасно да су то снаге Ударне групе, те је пошао у сусрет својој бригади. Настала је велика радост. Преко целе

ноћи се причало и ћаскало. Од овог батаљона се дбб-нало да се на том терену крећу 1. батаљон 3. македонске бригаде, 3. батаљон Косовске бригаде и јединице Врањског војног подручја. У вези с тим послате су извиђачке патроле у више праваца. Разумљива је била жеља Оперативног штаба и оперативног руководства да се ове јединице што пре укључе у састав Ударне групе. Њихово прикључење знатно би ојачало Ударну групу у тим завршним борбама за повратак слободне територије у том региону.⁸⁶

БОРБА НА ПЕТРОВОЈ ГОРИ И ПОВРАТАК СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ НА КУМАНОВСКО-ВРАЊСКОМ И ЦРНТРАВСКОМ ПОДРУЧЈУ

Сељаци који су се враћали са пијаци обавестили су Оперативни штаб да се из с. Стајевца крећу јаке бугарске снаге. Донета је одлука да се у 3.00 часа 19. јуна изврши покрет ка Петровој гори, где је требало да јединице предане. При уласку у шуму наишли су на одвојени 3. батаљон Косовске бригаде и на јединице Врањског војног подручја. У раним јутарњим часовима, док су се борци одмарали у малом планинском селу испод Петрове горе, стигао је и 1. батаљон 3. македонске бригаде. Најстало је грљење и љубљење бораца. Сада су све јединице Ударне групе на окупу. Борци из одвојених јединица били су веома ожалашћени када су дознали колико и који другови и друг^рице су изгинули у томе напорном пробијању и маршу Ударне групе. Ударна група је сада добила своју првобитну физиономију и организациону структуру. Бригаде су комплетне у својим формацијским саставима. Сада Ударна група представља велику ударну снагу.

У раним јутарњим часовима 19. јуна, док су се борци одмарали, извидница је донела обавештење да се доста дугачка непријатељска колона креће у правцу

⁸⁶ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 89; Архив Војноисторијског института, к. 233, док. 21-1/1 и 28-11/8; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 181; М. Апостолски, наведена књига, стр. 68—72; Ратне белешке аутора.

села и ка Петровој гори. Ударна група напустила је село да би заузела бољи положај за прихватање борбе. Пошто је утврђен правац кретања бугарске колоне, оперативно руководство је донело одлуку да се она сачека у заеџу и уништи. Тако је 3. македонска бригада добила задатак да се као челна заседа постави у подножју Петрове горе, с тим да један батаљон избаци ка Светом Илији ради обезбеђења са тог правца; Косовска бригада је била упућена на север да би за време борбе затворила правац одступања бугарских јединица; 6. јужно-моравска бригада и јединице Врањског војног подручја развијене су биле нешто дубље од ивице шуме да би се у току борбе могле бочно појавити према непријатељској колони. За врло кратко време све су јединице биле спремне за дејство. Чекало се само да се непријатељ приближи челној заседи. Чим би она отворила ватру, сви батаљони би прешли у напад ради уништења непријатеља. Међутим, непријатељ је врло опрезно настукао. Дуго се нешто задржавао и осматрао. Његова предња осигурања су са пушком на готовс наступала корак по корак. Иза њих и претходница се опрезно спуштала путем који је водио једном благом падином да би касније продужила кроз шуму где је била закамуфлирана челна заседа. Главнина се нешто слободније кретала сматрајући да је обезбеђена од сваког изненађења. Борци наших јединица, приљубљени уз земљу, будно су пратили покрет непријатеља кроз проређену шуму. Ничим се није смело одати њихово присуство. Владала је мртва тишина.

Челна заседа пропуетила је пацроле претходнице. Чекала је да се претходница приближи сасвим близу. И главнина, која је била главни циљ, већ је упала у заседу. Њу су пратили ужарени погледи бораца. У једном моменту проломила се снажна и прецизна ватра са чела. И бочна заседа отворила је исто тако снажну ватру из пушкомитраљеза и шмајзера. Непријатељски редови су почели да се проређују. У међувремену, Косовски батаљон се појавио на зачељу непријатељске колоне. Отворивши снажну ватру, батаљон је затворио одступницу непријатељу. Ова изненадна јака и прецизна ватра са три стране потпуно је разбила и деморалисала

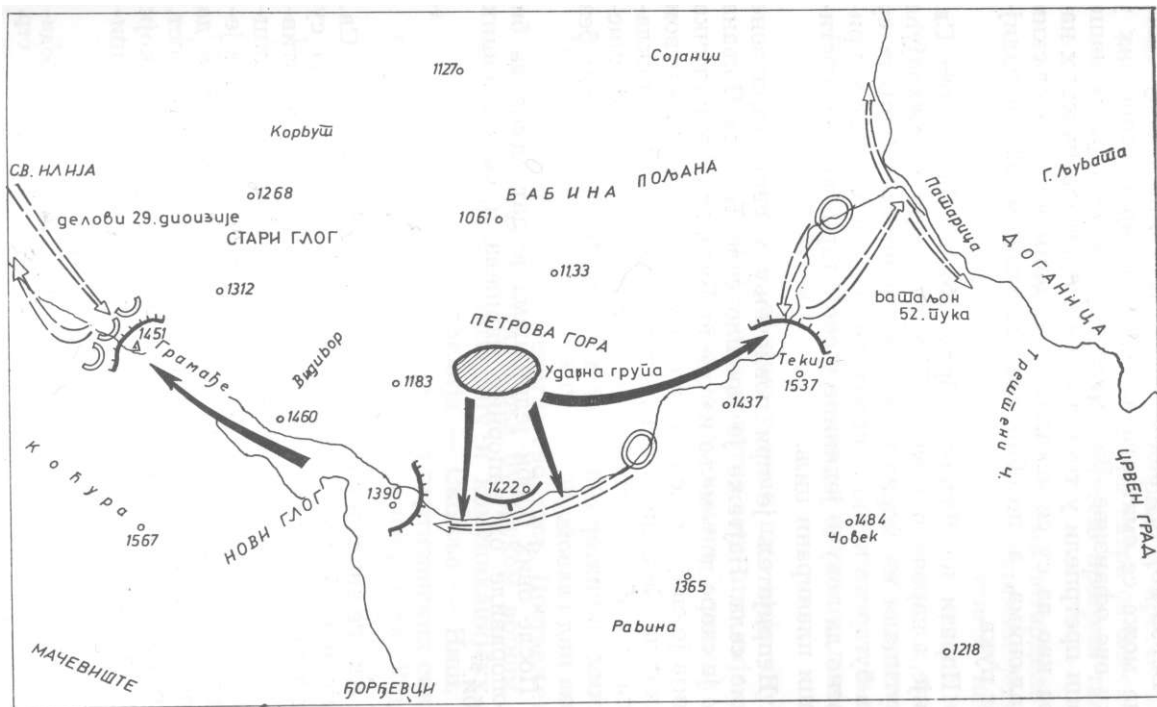
састав непријатељског батаљона из 52. пешадијског пука. Он није имао времена да се среди и да организује отпор. Уследио је јуриш који је парализовао и скаменио непријатеља. Велика паника и страх обузели су војнике који су гласно довикивали да желе да се предају. Дигали су руке ради предаје пошто нису могли да избегну врло блиску и уништавајућу ватру. За непуних 20 минута комплетан бугарски батаљон је био уништен или заробљен. Према непотпуним подацима непријатељ је имао око 150 погинулих и 106 заробљених војника и 2 официра. Нестао је скоро цео официрски и подофицирски кадар на челу са погинулим потпуковником Димитријом Поповим. Заплењено је 23 коња са комором, целокупно тешко наоружање и 4 минобацача, 1 лаки бацач, 3 тешка митраљеза, 12 пушкомитраљеза, доста мина за минобацаче, 150 пушака и 90.000 метака.

Од заробљених бугарских војника који су добровољно изразили жељу да се боре против фашистичких јединица формирали смо нови одред који је наоружан кренуо са нашим јединицама.

Косовска бригада је у овој бриљантној борби изгубила свот комесара 3. батаљона Николу Станојевића.

У току уништења овог бугарског батаљона са правца Св. Илије и Бесне кобиле кренуле су јакe непријатељске снаге у помоћ нападнутом батаљону. Батаљон 3. македонске бригаде, који је раније остављен као обезбеђење према Св. Илији, већ је водио тешку борбу са овим снагама. Непријатељ је био врло упоран са тог правца. Настојао је да по сваку цену разбије одбрану овог батаљона. Долазило је и до борбе прса у прса. У тој ситуацији оперативно руководство је упутило тамо један батаљон 6. јужноморавске бригаде са задатком да у заједници са македонским батаљоном разбије ове непријатељске снаге. Бугарске јединице нису могле да издрже јуриш ова два наша батаљона и почеле су да одступају у правцу Св. Илије.

Чим се према снагама које су наетупале са Бесне кобиле појавила Косовска бригада, непријатељ је без неке тешке борбе у нареду почео да се повлачи ка Бесној кобили.

Борба на Петровој гори

Борба коју су водиле наше јединице у току овога дана може се сматрати за једну од врло успешних у току ове офанзиве. За све муке и патње које су наши борци претрпели у току два месеца натчовечанских напора као да су се искалили над овим непријатељским батаљонима, а посебно над батаљоном 52. пешадијског пука.

Порази на Чупином брду, Новом Глогу, код Св. Илије, а нарочито пораз на Петровој гори поражавајуће су утицали на морал бугарских јединица. Утицали су и на бугарско војно руководство, које је сада било принуђено да повуче јединице у своје гарнизоне не постигнувши планирани циљ.

Непријатељ је при повлачењу у своје гарнизоне палио села. Најтеже је прошло село Бабина Пољана које је скоро до темеља изгорело. Бугарска фашистичка армија је свој бее искалила над мирним становништвом ових села. Сељаци су напуштали своје огњиште и склањали се у збегове само да не би били на услузи фашистичким окупаторима. Због тога их је он оставио без крова над главом.

После ових борби јединицама је дат одмор да би се опоравиле од напорних маршева и свакодневних борби.⁸⁷

*

Ако се анализирају борбе на Бесној кобили, код Св. Илије и на Петровој гори, може се закључити да су биле правилне одлуке Оперативног штаба и оперативног руководства да се путем заседа разбијају и уништавају нетријатељске колоне. Правилно постављање јединица у заседе на више страна омогућило им је да нецријатеља доведу у безнадежну ситуацију. Храброст, одважност и чврста дисциплина бораца и јединица, који су се стриктно држали издатих наређења да се непри-

⁸⁷ Зборник докумената, том VII, књ. 3, док. 89; Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 181; М. Апостолски, наведена књига, стр. 68—72; Ратне белешке аутора.

јатељ пуети да што дубље закорачи у прстен заседа, па да се тек тада отвори убитачна ватра са блиског одстојања, допренели су да непријатељ претрпи тако велике губитке.

Треба истаћи да се у овим борбама потврдило да су изненађење, прикривено кретање и маскирање јединица одиграли, може се рећи, одлучујући утицај на тако успешан исход ових борби. Приврженост народа народноослободилачком покрету била је једна од важних компонената у овим борбама. Благовремено достављани подаци од народа о кретању непријатеља и његовом распореду умногоне су утицали на правилно доношење одлуке руководства.

Непријатељ је грешио у томе што није упућивао своја бочна обезбеђења, вероватно зато што није располагао подацима о тачном месту наших јединица.

.

После борби на Петровој гори, код Св. Илије и на Бесној кобили завршила се непријатељска „пролећна“ офанзива, која није постигла свој циљ. Постављени задатак немачког командовања бугарском војном руководству да очисти позадину и комуникацијску магистралу Солун — Ђевђелија — Скопље — Ниш, као и друге важније комуникације од партизанских снага бугарска 5. окупациона армија није извршила. У двомесечним борбама она је претрпела осетне губитке.

Према непотпуним подацима у тим борбама непријатељ је имао следеће губитке: 814 мртвих, 318 заробљених и неутврђен број рањених. Наше јединице су заплениле: 51 митраљез, 14 минобацача, 815 пушака, 46 пушкомитраљеза, 3 топа, 105 коња, 11 камиона 245.000 метака, 180 мина и др.

После ових борби поново је повраћена слободна територија на кумановском, врањском и црнотравском подручју. Проласком Ударне групе кроз источну Македонију и постигнути успеси у борби против бугарских јединица на њој умногоне су утицали на распламсавање оружане борбе у том региону тако да се каеније

на том подручју формирају нове бригаде, дивизије, па и Брегалничко-струмички корпус.

Борбени пут Ударне групе од Црне Траве до Егејске Македоније и назад до врањског подручја износио је око 950 км. На целом том путу непријатељ је пратио покрет Ударне групе и покретао своје гарнизоне у правцу кретања наших једршица примењујући при томе разне видове дејстава да би их уништио. Ударна група је из тих борби изашла као победник јер је, овисно од ситуације, примењивала најцелисходније облике маневара и дејстава.

Македонски народ, у крајевима где је пролазила Ударна група, био је еведок свих ових збивања и својим очима је гледао како ее поједине бугарске јединице у расулу повлаче са бојишта. Ови догађаји били су од огромног значаја за масовнији устанак народа овог краја. Војно-политичко руководство правилно је искористило новонасталу политичку ситуацију и у више места формирало партизанске одреде који су остављени на дотичном терену ради вођења борбе против окупатора и ради прихватања нових бораца, који су масовно почели да приступају јединицама НОВ Македоније.

Окупаторска власт је била скоро у свим местима, нарочито у селима, толико дезорганизована и пољуљана да није могла обављати своју функцију. Сеоски општински апарат је био толико уплашен од појаве партизанских јединица да је преко ноћи почео да се повлачи у градове и веће сеоске општине. Уместо окупаторске власти све се више ширила мрежа народноослободилачких одбора и позадинских војних власти (војне команде, команде места и подручја).

У овим напорима и дуготрајним маршевима и борбама борачки и старешински кадар испољио је велику храброст, издржљивост, упорност и самоодрицање, стожички подносећи све тешкоће, недаће и разне тешке моменте често без хране, обуће и одеће. Иако су борци у појединим моментима падали од умора, када је то захтевала ситуација они су полазили у снажне јурише и гоњења непријатеља. Вешто су се извлачиле јединице из створених обруча и окружења, која је нецријатељ,

захваљујући железничком и другом транспорту, врло брзим пребацивањем снага стварао.

Још за време трајања офанзиве бугарско војно врховно руководство сменило је, због неуспеха, команданта 5. окупационе армије — генерала Бојева, што је било признање самог непријатеља за претрпљени пораз бугарских јединица у њој.

Све јединице Ударне групе изашле су из ове офанзиве знатно прекаљеније у војничком смислу, стекавши при томе многа искуства за вођење борбе у најразличитијим ситуацијама и околностима. Оне су сасвим издржале у овој до детаља припремљеној последњој непријатељској офанзиви, која је трајала скоро два месеца и у којој је била ангажована скоро цела бугарска 5. армија са око 40.000 војника свих родова и наоружања, па и авијација.

У овом двомесечном војевању дубоко се учвршћивало братство и јединство између Македонаца, Срба и народности са Косова и ширило на подручјима где су пролазиле македонске, јужноморавске и косовске јединице. Народ је борцима пружао несебичну помоћ. Иако и сам без харне, нарочито у пасивним крајевима кроз које су наше јединице пролазиле, он је ратницима делио и оно мало чиме се располагало.

Тако су македонске, јужноморавске и косовске јединице извојевале бриљантну победу у овој добро припремљеној непријатељској офанзиви.⁸⁸

⁸⁸ Ослободилачки рат, књ. 2, стр. 181, 184—185; М. Апостолски, наведена књига, стр. 72—79; Ратне белешке аутора.